

iktisat

dergisi

AYLIK DERGi

Ekim 1987 • Sayı:275 • 500 TL(KDV Dahil)

Ekonomi Politğin Yöntemi Sanayide Robotlar Kolektivizmde Etkinlik

Ercan Eren
Sıtkı Gözlü
Aykut Kibritçioğlu
Ernest Mandel
Alec Nove
Kadir Yerci

BESAY, SİZİ DÜNYA İLE BULUŞTURUR

SİNEMA-TİYATRO-FOTOĞRAF
GRAFİK VE YARATICI SANATLAR
MİMARLIK-ŞEHİRCİLİK-İÇ MİMARLIK
DEKORASYON-MOBİLYA-AKSESUAR
SERAMİK-HEDİYELİK EŞYA

Besay, ilgi alanınıza ve ihtiyacınıza yönelik yayın araştırması yapar, bilgi aktarır, yayını temin eder. "Door-to-door" yayın tanıtımı yapar. İsteklerinizi adresinize teslim eder. Hizmeti ayağınıza getiren kuruluştur.

• 1988 Dergi abone kayıtlarımız başlamıştır.

UZMAN KURULUŞ
BESAY
YABANCI YAYIN MERKEZİ

İstiklâl Cad. Halep İşhanı No: 140 Kat: 5/49-51
Beyoğlu İSTANBUL
Tel: (1) 143 49 27 151 32 05
Telex: 25091

iktisat

dergisi

AYLIK DERGI

Sahibi:

İ. Ü. İktisat Fakültesi Mezunları
Cemiyeti Yönetim Kurulu Başkanı
AHMET C. ÖZKAN

Sorumlu Yayın Yönetmeni:

NAİL SATLIGAN

Yazı Kurulu:

TANER BERKSOY, İSHAK REYNA,
NAİL SATLIGAN, HAKAN TÜRKKUŞU

Danışma Kurulu:

ASAF S. AKAT, ERDOĞAN ALKİN,
TOKTAMIŞ ATEŞ, NİHAT BATUR,
AYHAN BERMEK, NATİK BUDA,
KEMAL CİVELEK, NUSRET EKİN,
MEHMET EMANET, SEYFETTİN GÜRSEL,
AKIN İLKİN, GÜLTEN KAZGAN, SAİM KURUL,
ESİN KUYLULU, EROL OKUYAN, ALP ORÇUN,
TALAT ORHON, İZZETTİN ÖNDER,
ŞEREF ÖZGENCİL, SELÇUK SANCAR,
ORHAN SOFUOĞLU, RAMAZAN SÖNMEZ,
ZAFER TUNCA, OSMAN ULAGAY,
REŞAD UMUR, YÜKSEL ÜLKEN

Kapak:

ÖMER ÜLKENCİLER

Yönetim Yeri:

Cumhuriyet Cad. No: 27/6
Taksim - İSTANBUL
Tel.: 150 50 34 - 150 16 42

Abone Koşulları:

Yıllık 6.000. - TL. (Öğrenci 3.000. - TL.)
6 aylık 3.000. - TL. (Öğrenci 1.500. - TL.)

Yurt Dışı: Yıllık 7.000 TL. — 6 aylık 3.500 TL.

Banka Hesap No.

AKBANK Taksim Şb. (4700)
T. İŞ BANKASI Beyoğlu Şb. (4678)

Basıldığı yer:

YENİLİK BASİMEVİ
Tel.: 143 55 72 - 145 32 48

Dergideki yazılar Cemiyet'i bağlamaz;
görüşler yazarlarına aittir.

Eksik sayılarınızı 500 TL.'lik posta pulu karşılığı
adresimizden sağlayabilirsiniz.

İÜ İKTİSAT FAKÜLTESİ
MEZUNLARI CEMİYETİ
YAYIN ORGANIDIR.

İçindekiler

SİYASAL İKTİSADIN KONUSU VE YÖNTEMİ (I) (Kadir Yerci)	2
VERİMLİLİKTE ROBOT TEKNOLOJİSİ (Sıtkı Gözlü)	13
J. KORNAL'DE ETKİNLİK SORUNU: SERT VE YUMUŞAK BÜTÇE SINIRLAMASI (Ercan Eren)	20
«AÇIK EKONOMİ MAKRO - İKTİSADI»NIN ÖNCÜSÜ OLARAK FLEMING - MUNDELL MODELİ (Aykut Kibritçioğlu)	31
GELENEKSEL İKTİSAT ELEŞTİRİLERİ (VI): SOSYALİST PLÂNLAMANIN SAVUNUSU (II) (Ernest Mandel)	39
PİYASALAR VE SOSYALİZM (Alec Nove)	54

Siyasal İktisadın Konusu ve Yöntemi (I)

Kadir YERCI

Yazarın «Arap Harfli Türkçe Siyasal İktisat Kaynakçası (1852-1928)» başlıklı çalışması, **İktisat Dergisi**'nin 265 (Aralık 1986) ve 266-267. (Ocak - Şubat 1987) sayılarında iki bölüm hâlinde yayımlandı.

Siyasal iktisadın konusunu ve yöntemini tartışmayı amaçlayan bu yazı, daha çok, ortalama iktisatçının tartışma dışı (ve üstü) kabul ettiği yanlarıyla, siyasal iktisadı tartışma alanına çekecektir. (*)

Bir tartışmanın sonuçlandırılmasından çok, başlatılmasının önkoşulu aynı şeylerden konuşuyor olmaktır. Biz de, ne'den konuştuğumuzu koymak zorundayız. Öyleyse, ilkin tartışmamızı yani siyasal iktisadı tanımlamak gerekmektedir. Siyasal iktisadın tanımı, iktisadi araştırmanın temellendiği **nesneyi**, bu nesnenin özünü kavramamızı sağlayacak!

Osmanlıca bir söz bize tanımın da tanımını şöyle yapmaktadır: «Efrâdını câmi, ağ-yârını mâni (kendinden olanı toplar, kendinden olmayanı dışarıda bırakır). Ne var ki, tanının bu yolda yapılan tanımı doğru değildir: Bu yoldaki bir tanım, Aristo'nun formel (biçimci) mantığına dayalıdır. (1) (2)

Tanımlamanın içerdiği **sorunu** çok iyi duyumsayan Joan Robinson, formel mantığın dışına çıkma çabasını göstermektedir:

«... bir sisteme dışarıdan bakmak, herşeyden önce, onun tek sistem olmadığı anlamına gelir ve dolayısıyla onu **tanımlarken** [a.b.ç. —K.Y.] (açık veya örtük biçimde) başka gerçek veya hayali sistemlerle mukayese ederiz.» (3)

Robinson, belki sorunun çözilemeyeceği kaygısıyla bir tanım vermekten uzaklaşmaktadır :

«Bize tanımlar değil fakat kriterler gereklidir. ... Bütün bu tartışma yaratıklarla [J. Robinson daha yukarıda fil ve kuğu örneklerini verdiği için «yaratık» sözcüğünü kullanıyor. —K.Y.] değil, kategorilerin nasıl oluşturulacağı ile ilgilidir.» (4)

(*) İki bölüm olarak düşünülen bu yazının buradaki ilk bölümünde, siyasal iktisadi siyasal iktisat yapan sorunun konusu (problemin vaz'ı) tartışılmaktadır. Gelecek bölüm ise, doğrudan yöntem sorunlarına özgülenmiştir.

İşte, birçok iktisat kitabının, uğraşı alanı seçilen bilimin tanımını vermeden geçmesinde (5) tanımlamanın içerdiği sorunun (bilinçli/bilinçsiz) büyük yeri vardır.

Öte yandan, bir bilimin tanımı, kendisine uygulanacak çözümleme araçlarını da büyük ölçüde belirler. Bir bilimi, hypotetico-deductive (varsayımlı tümdengelim) yöntemli bir bilim olarak tanımladınız mı, **ex hypothesi** ona, kendisi hypotetico - deductive olan matematiği uygulayamazsınız! Uygularsanız, sonuçta, iktisadi gerçeğin içinde «sakladığını» değil, matematiğin ilk **önermesinin** «sakladığını» dışa vurmuş olursunuz!

Tanımla ilgili bu çekincelerden sonra, şimdi, siyasal iktisat üstüne yapılmış tanımlara geçebiliriz.

Siyasal iktisat (économie politique) terimini ilk kez 1615'de Antoine de Montchrétien kullanmıştır. Terim, yunanca ev ve mülk yönetimi anlamındaki **oikonomia** ve toplumsal örgüt anlamındaki **politeia** sözcüklerinden oluşmuştur. Ekonomi (oikonomia) den siyasal iktisada (économie politique) geçiş, merkantilizm ile ve zenginlik ve refah sorunlarının bu uğraşının içine alınması sonucu bir kamu otoritesi (devlet) müdahalesini içeren bir geniş çerçeve ile olmuştur.

Siyasal iktisatla ilgili olarak birçok yazar birçok tanım vermiştir. (6) Farklı olmaları ölçütüne göre bu yazarlar, D. Ricardo, J.B. Say, A. Hansen, F. Garver, A. Marshall, P.H. Wicksteed, K. Wicksell, Bagehot, Cairnes, Nikitin, F. Engels, Jean Baby, L. Robbins ve P.A. ve Samuelson'dur.

Şimdi, bu yazarların tanımlarındaki, ortak olandan başlayarak ayrılan noktalara bakalım :

Bütün tanımlarda ortak olan nokta, bir üretim etkinliğinin varlığıdır (üretim kavramının içeriğinin tartışmasını bir yana bırakıyoruz). Bundan sonra ise ayrılma başlamaktadır :

a) Üretim, üretimde bulunan insanların

ilişkilerini etkilemekte, (giderek) belirlemekte midir?

b) Siyasal iktisat için, üretm amaçları veri midir, değil midir?

c) Tanım, tekil insandan mı yoksa toplumdaki mi yola çıkmaktadır?

ç) b ile bağlantılı olarak toplumsal örgütlenme veri midir değil midir?

d) Siyasal iktisadın yasaları, zamandan ve mekândan bağımsız geçerli yasalar mıdır değil midir?

e) Özgül siyasal iktisat uğraşında, değer yargıları - gerçek yargıları ayırımı yapılabilir mi yapılamaz mı?

f) d ile bağlantılı olarak, toplumsal ilişkilerin tarihsel değişim hareketi siyasal iktisadın konusu mudur değil midir?

Günümüzde batı üniversitelerinin ders kitaplarında yer alan tanım, Lionel Robbins' in 1932'de yaptığı tanıma dayanır. Samuelson, Robbins'in, «kıt araçların alternatif kullanış yerleri arasında dağıtılması» biçimindeki çekirdek tanım çevresinde, bugün iktisatçıların üstünde anlaşmış göründükleri dediği tanımı şöyle vermektedir :

«İktisat, insanların ve toplumların, para kullanarak ve para kullanmadan zaman içinde çeşitli mallar istihsal etmek ve bunları bugün ve gelecekte istihsal etmek ve bunları bugün ve gelecekte istihlâk edilmek üzere, toplumdaki fertler veya gruplar arasında bölüştürmek için, **kıt istihsal kaynakları** kullanmak konusundaki **tercihlerini** inceler.» (7)

İktisat biliminde, insan - insan ilişkisini reddeden Robbins'in (8) yaklaşımı bu tanım da da içkindir. Genel kabul gören bir tanım olmasına karşın, bu tanım, klâsik siyasal iktisatçıların verdiği tanımdan çok daha yetersizdir. Aynı nedenle, klâsik siyasal iktisadı, bugünkü iktisada göre daha yeterli gören (9) anlayışa hak veriyoruz. Günümüzün iktisadı ile, klâsik siyasal iktisat arasındaki bağ öylesine zayıflamıştır ki, bugün, merkantilistlerin verdikleri **siyasal iktisat** adına sa-

hip çıkanlar ancak marksistler olmaktadır. (10)

Öte yandan, doğa bilimlerinde olsun, toplum bilimlerinde olsun önemli yasaların formüle edilmesinin toplumsal konjonktüre denk düştüğü ya da bu konjonktüre yanıt verdiği bilinir. Ne var ki, bir dünya bunalımının ve yaygın işsizliğin yaşandığı bir dönemde, «kıt kaynaklar» vurgulu Robbins tanımı konjonktürel olarak da birşey anlatmıyor!

Siyasal iktisat adı kullanılsın ya da kullanılmasın, iktisat, genelde, yasalar doğanın yasaları imiş gibi ele alınarak çözümlenmek istenmiştir. Burada, bilim tarihi (adamları)-nin kendini kurtaramadığı ve birbirine karşı iki yanlısalı eğilimden söz etmek istiyoruz: Bir yandan, toplumsal bilimler (özellikle olarak iktisat) toplumsal gerçek doğanın gerçeği imiş gibi ve doğanın nesneleri imişçesine incelenmek isteniyor; öte yandan, doğanın nesneleri irade yeteneğine sahip imişçesine animistik bir görüşle incelenmek isteniyor:

«Maddi dünyanın fetişizmi o denli gelişmiştir ki, bu dünyanın öğeleri, insanlar dünyasının dışında, sanki ayrı bir uzviyete malikmiş gibi kendi başlarına hareket eder.» (11)

Örneğin, Bagehot ve Cairnes'in tanımlarına bakanlar, bir doğal bilimin tanımından söz ediliyor sanabilirler! Bagehot ve Cairnes' de iyice saydamlaşan iktisat tanımlarında (12) kurumsal çerçevenin ya da aynı anlama gelmek üzere toplumsal örgütlenmenin veri kabul edildiği açık seçik görülmektedir. İşte biz, veri kabul edilen bu toplumsal örgütlenmenin de siyasal iktisat biliminin inceleme konusu içinde bulunduğunu düşünüyoruz. Nasıl, siyasal iktisat, bilimin adı olarak marksistlerce konmamışsa, bu bilimin alanını böyle belirlemek için de marksist olmak gerekmez! Nitekim, Tuncer Bulutay, bu türden bir yaklaşımı **genetik bir** yaklaşım olarak benimsemektedir. (13)

Türkçe iktisat ders kitaplarında da, bu

bilim, Robbins'ın tanımını temelinde, gerekirci (determinist) ilişkiler bağlamında ve bir doğal bilim gibi incelenmektedir :

«... Bu bilim dalının kapsamına giren konularda, olaylar arasında sebep-sonuç ilişkilerini bulmak ve bunları bilimsel kurallar (ilmi kanunlar) olarak açıklamak iktisatçının başlıca görevidir.» (14)

İktisat, klâsik ve neoklâsik çizgide böyle tanımlanırken, öte yandan tarihsel okul içinde, iktisadın tanımında ağırlık, toplumun yapısının ve toplumsal ilişkilerin çözümlemesine verilerek, ayırım, sıradan bir tanım ayırımının ötesine geçiyor ve köktenci bir öz ayırımı ortaya koyuyor. Artık, siyasal iktisat, kesinlikle üretimle değil, bireylerin üretim içindeki toplumsal ilişkileri ile, üretimin toplumsal yapısı ile ilgilidir. (15)

«... ekonomi politik, insanların ihtiyaçlarını gidermeye yarayan maddesel araçların üretim ve dağılımını yöneten sosyal kanunların bilimidir.» (16) diyen Oskar Lange, hemen hemen, Engels'in **Anti-Dühring**'deki siyasal iktisat tanımını (17) yinelemiş oluyor.

Zaten, Marx, tarihsel okula mensup olarak kendilerini öteki (burjuva) iktisatçılarından ayıranın, üretim dolayısıyla ortaya çıkan ilişkilerin nasıl üretildiğinin ve tarih içinde nasıl bir seyir izlediğinin açıklanıp çözümlenmesi gereği olduğunu koyar. (18)

Bu toplumsal yapı ve ilişkilerin çözümlemesi sonucu ortaya konan «ekonomik kanunlar, kendilerini doğa kanunlarından farklı kılan özelliklere de sahiptir. Ekonomik kanunların **ilk özelliği, sürelerinin kısa ve ancak herhangi bir tarihî dönemde geçerli olmalarıdır.** Ekonomik kanunlar, belirli ekonomik şartlara göre faaliyette bulunurlar, ve toplumun temeli olan üretim ilişkilerini bununla yorumlamak gerekir. Bir üretim biçiminden bir sonraki üretim biçimine geçildiği zaman, eski üretim ilişkilerinin yeri, yeni üretim ilişkileri tarafından alınmış olur.

Bu, birçok ekonomik kanunların tarih

alanından çekilmesi ve yerlerini başka kanunlara bırakması demektir.» (19).

Toplunun, bireyler toplamından ibaret olduğu yolundaki bir organik devlet görüşü, iktisat incelemesini de tekil bir örnekten yani Robinson Cruseau örneğinden başlatmakta sakınca görmez! «Robinson Cruseau, gerçeğe ilgisi olmayan bir uyduru» (20) olmasına karşın iktisat kitaplarında çekincesizce yer bulabilmektedir. Adam Smith'in de yapıtında (Ulusların Zenginliği) yer verdiği bu örnekle «ana okullarında okutulması gereken bir öykü, üniversitelerin ders kitaplarında en baş köşe bir yere oturabiliyor. Ve giderek basitten başlayıp karışığa doğru merdiven çıkan bir düşünce sistemi, toplumsal bilim için bir yöntem oluyor.» (21) Siyasal iktisada eleştirel ve titiz yaklaşımıyla tanınan Sadun Aren dahi bu yanlıştan kendini kurtaramamıştır. (22)

Robinson Cruseau ile ilgili von Neumann ve Morgenstern'in şu saptamaları da önemlidir: Cruseau'nun sorunu, sıradan bir maksimumlaştırma sorunudur. Karşılaştığı zorluklar, kavramsal yapıda değil, katıksız teknik yapıdaki zorluklardır. (23)

Siyasal iktisadın değer yargıları ile ilişkisine gelince, hemen başta söylenmesi gereken birşey var: Bize göre, toplumsal bilimler «hümanist» olmak zorundadır. «Seçeksizlik» işte burada söz konusudur. Çünkü, toplumsal bilimlerde, insana yeğlenebilir daha üst bir gerçek yoktur! Konusu insan ve insan ilişkisi olan toplumsal bilimlere (her ne kadar, iktisadi bu niteliğinden çıkarma yönünde çok güçlü ve egemen eğilimler olsa da) başkaca bir bakış açısı da olamaz!

Marx'a göre de, «...radikal olmak, şeyleri köklerinden kavramaktan başka birşey değildir, ve ... şeylerin kökü de insandır.» (24) Nitekim, aynı Marx, **Kapital**'i için, «bu yapıt baştan sona hümanist bir yapıttır,» diyecektir!

Gerçekten, «bilimin insan bilgisinin ga-

yesini —ki bu göye, varlığımıza anlam vermektedir— icra etmeyi başaramamasının nedeni, hem Husserl'e, hem Lukács'a göre, bilimin tümlük bakış açısını (standpoint of totality) kuşanamamasıdır. Bilim, sınırlı hesaplamalarda kalıp anlamlı ve gerçekten insanî eylemi dışlayan bir zanaat (techné), bir el marifeti haline gelmiştir, zira insanî gerçeğe bir tümlük olarak değil, sadece 'nesnel' yasaların hükmettiği 'muayyen olguların' toplamı olarak yaklaşmaktadır.» (25)

Değer yargıları yönünden iktisat bilimiyle ilgili olarak karşımıza şöyle bir sorun çıkıyor:

a) İktisattan değer yargılarını yani normatif yani «temizlemek» ve saf iktisadi elde etmek (26) ya da,

b) İktisadın bir bilim olarak **ancak** değer yargıları ile birarada olabileceğini kabul etmek ve bu yargılarla birlikte çalışmak!

Max Weber, iktisadi, ancak değer yargılarını da içerdiği sürece bilim olarak kabul ediyordu. (27) Yöntembilimsel konularda çalışan birçok iktisatçının çokça vurguladıkları bir nokta da, iktisat bilimi ile siyaset bilimi arasına ayırdedici bir kuramsal çizgi çekmenin olanaksızlığıydı. (28)

Siyasal iktisadın bir bilim olarak gelişme süreci, bir bakıma, onun özüne ters düşen gelişmelerin sürecidir. Psikoloji, hukuk, toplumbilim, bilgi kuramı (epistemoloji) ve felsefe ile sıkı sıkıya ilişkili bu bilim, bu dallarla ilişkisini zaman içerisinde kopararak (29) toplumsal özünden (30), kullandığı varsayımlar dolayısıyla da güç (power) kavramından yani siyasal özünden (31) uzaklaşmıştır. J. Robinson'u, «kanımca, iktisat kuramı iflas etmiştir» (32) demeye götüren gelişme de budur.

Böylece, toplumsal ve siyasal özünden soyutlanan «siyasal iktisadın kolaylıkla «evrensel bir bilim olarak kurulacağı» sanılabilir; ne var ki, bu durumda bile evrensel bir kurama ulaşılması olanaksızdır: Bunda, ik-

İktisadın, kolay kolay kurulamayan (inşa edilemeyen) bir bilim olmasının yanısıra ve daha çok olgularla ilgili bilginin yetersizliği ve olguların yetersiz (imperfect) tanımı (33) rol oynamaktadır. Von Neumann ve Morgens-tern, fizik biliminde bile böyle bir evrensel- liğin bulunmadığına değinirler. (34)

Böyle olmakla birlikte, tek ve değişmez evren düşüncesi, **bilime**, zaman içinde de-ğişik biçimlerle sokulmaktadır: Tarih-dışı (ahistorik) bir insan yapısını öneren bir bi-çimle olduğu gibi, **doğal düzen** (35) varsa-yımıyla ya da son on yıldır yapılan değişik bir biçimde genlerin saltık belirleyiciliği al-tında kaçınılmaz bir yazgı gibi (sosyobiyo-loji) sunulmaktadır. (36)

İktisadın, değer yargılarından arındırıl-ması çabası boşuna bir çaba gibi görün-mektedir: İktisadın ahlaksal olarak yansız olmasını istemek de bir değer yargısıdır. (37) Bırakalım iktisadı ya da bilimi, gündelik yaşamda bile «tek bir nesneye değil, nesne-lerle aramızdaki ilişkilere bakarız her za-man.» (38) Yani, salt bakış biçimimiz bile de-ğer yargısı yüklüdür. Ancak bu değer yargı-larının, bilimsel yapıtlarda seçmeci (eklek-tik) olmaması ve tutarlı bir bütün oluşturma-sı beklenir! Ne var ki, bu beklenti her zaman gerçekleşmez! İktisat kitaplarıyla il-gili olarak bunun önemli bir örneği, insan-ların eşitliği/eşitsizliği üstüne yapılan var-sayımdır: Tam rekabet modeli ile Pareto op-timumu aynı düz düşünce çizgisi içinde ve-rilir ve kitaplarda öylece sorunsuz (!) durur-lar. Tam rekabet modeli tipik savunucusunu Adam Smith'de, Pareto optimumu ise, (adı üstünde) Pareto'da bulur. Oysa, Adam Smith ve Vilfredo Pareto'nun insanların eşitliği/eşitsizliği ile ilgili değer yargıları bağdaşa-bilmek şöyle dursun, taban tabana karşıttır:

«Gerçekte, insanlar arasında doğal ola-rak bulunan yetenek farklılığı sandığımızdan çok daha azdır; ve değişik mesleklerden insanları ayırdeder görünen çok farklı ye-

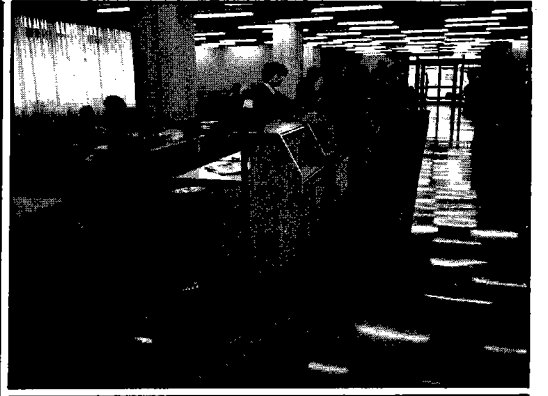
tenekler, çoğu zaman iş bölümünün nedeni olmaktan çok sonucudur. Birbirine hiç ben-zemeyen insanlar arasındaki fark, örneğin bir filozofla basit bir sokak hamalı arasın-daki fark, pek o kadar yaratılıştan değil, alışkanlık, gelenek ve eğitimdendir. kaynakla-nıyor görünmektedir.» (39)

«... Neo-klâsik okul içinde, 'elit' sınıflar ve bu efendiler hesabına çalışan 'halk' ayırı-mıyla, Mussolini' faşizmine hizmet eden, **laissez-faire**'den geri bir anlayışı temsil eden, demokrasiyi reddeden Pareto...» (40)

«Pareto, sosyolojisiyle, insanların ye-tenekleri bakımından eşitsiz olduğunu, dola-yısıyla, yönetenlerle yönetilenlerin ayrılabil-eceğini göstermiştir.. Eşitsizliğin bir tabii kanun olduğu ve bunu değiştirme teşebbüs-lerinin, dolayısıyla, başarısız kalacağı... 'Top-lumun, nasıl belirli bir tuzun (suda) çözümü daima aynı kristalleri verirse... aynı alışılmış yapıyı alacağı iddiasındadır.» (41)

Neoklâsik iktisat kuramına asıl şeklini veren Pareto (42), işte, geri planda, insanla-ra değgin bu değer yargısını da iktisada ta-şımıştır.

Özünde, toplumsal değer yargılarının bilimde yer tutup tutmamasına göre yapılan normatif (bilim)-pozitif (bilim) ayırımı pek anlamlı bir ayırım değildir. (43) Zaten, ikti-sat da, Antik Yunanistan'da olsun, Orta Çağ-da olsun ya da, gerçekten bilim kimliğini ka-zandığı son dönemde olsun, hep, değer yar-gısı yüklü bir genel toplum ve evren anlayı-şının alt kategorisi olarak ortaya çıkmıştır (44). Ahlâk da, egemen (siyasal/dinsel/hu-kuksal) ideolojinin bir alt kategorisi oldu-ğundan (45) acaba, ahlâk ve siyasal iktisat ilişkisinde bir öncelik - sonralık aranmalı mı? Bizce, süreç şöyle gelişmiştir: Değişen toplumsal koşullar (ve toplumsal düzen) ken-di ahlâkını da yaratmış, siyasal iktisat ku-ramı da bu yeni ahlâk içinde yükselmiştir. Adam Smith de, önce kuracağı sistemin ah-lâkçısı, sonra o sistemin kurucusudur.

*güven dolu çağdaş
hizmet*

**T.C. ZİRAAT
BANKASI**

Rahatınız için.

TURBAN

SEYAHAT
ACENTASINI

Sevin

- Yurtiçi ve Yurtdışı Uak Bilet Satışı
- Otel Rezervasyonu
- Turlar
- Rehberlik ve Refakat Hizmetleri
- Rent-a-car Servisi
- Seminer ve Konferans organizasyonu

TURBAN SEYAHAT
ACENTASI

ANKARA

Tunus Cad. No:66/3 Kavaklıdere-ANKARA
Tel: (9-4) 167 48 86 - 167 48 90 - 167 50 72-73
Telex: 42 614 TUBA-TR Fax: 167 48 86

İZMİR

Gaziosmanpaşa Bul. 6/1 Alsancak-İZMİR
Tel: (9-51) 25 86 58-59
Telex: 53 035 TUTA-TR Fax: 25 96 21

İSTANBUL

İnönü Cad. Vakıf İşhanı No:3 Gümüşsuyu
Taksim-İSTANBUL
Tel: (9-1) 149 19 77 - 149 21 25 - 151 03 88
Telex: 25 711 TR Fax: 143 45 77

ANTALYA

Kaleiçi-ANTALYA
Tel: (9-311) 23 678 Telex: 56 012 TBAT-TR

Siyasal iktisadın değer yargılarını içerdiğinin tipik bir örneği de, klâsik dış ticaret kuramıdır. Bu kuramın bir değer yargısı mı olduğu ya da bir soruya verilen belli bir yanıt mı olduğuna açıklık getiremeyen (46) bakış açıları olsa da, bizce, karşılaştırmalı üstünlükler kuramı ülkelerin birbirleriyle ticarete bulunmaları **gereği** üstüne değil, bulunmaları sonucunu verecek bir amaç üstüne yükseltilmiştir. Bu amaç da, malların üretilmeleri için gereken emek birimlerindeki eşitsizliği gözardı edecek ya da onu bilinçli olarak saklayacak bir mekanizma arayışıdır. Karşılaştırmalı üstünlükler kuramı, bu mekanizmaya karşılık gelmektedir. Kabul edelim ki, görkemli bir atraksiyondur.

Siyasal iktisat kuramını donmuş bir kuram olarak görmekten / göstermekten uzak durmak gerekir! Yine, bu kuramın iktisat felsefesi ve daha da önce bilim felsefesi ile geçme noktaları üstünde duyarlılıkla durmak ve zaman içinde bu geçme noktalarının sağlamlığı üstünde kafa yormak gerekir. Siyasal iktisat kuramı da tüm «insan yapısı» kuramları gibi, düşünülmesi, sorgulanması, sınanması, çözülüp kurulması, geliştirilmesi gereken bir kuramdır. Bu düşünme, sorgulama, sınama... süreçleri ise giderek kısalan aralarla yapılmak durumundadır.

Doğa bilimlerinde de, özellikle ise toplumsal bilimlerde, bilginin ideolojiyle içli-dışlı olduğunun bilinciyle, ancak onu ayırıştırarak katıksız (nesnel) bilginin elde olunabileceğine değgin naif (çocuksu) inançtan sıyrılarak **ideolojiyle** birlikte yaşamaya alışmalıyız. Her türlü aldanımdan kendimizi korumamızın yolu da budur!

Her bilimin, bu arada iktisadın, kendi içinde basamakları vardır: Bilgi, bir «üst kuram»dan «alt kurama» doğru yayılır. Bu yayılma, varsayımlarını örtük biçimde içinde taşıyan bir yayılmadır. Dolayısıyla, «alt kuram» kendi içinde sorgulanamaz: Üst kuramdan «temel-lük ettiği» varsayımlar çerçevesinde sorgula-

nabilir. Bir örnek olmak üzere, vergi kuramının sorgulanabilmesi, iktisat kuramı içinde devletin yeri ile ilgili olarak yapılan varsayımlar dolayısıyla ancak üst bir kuramda olanaklıdır. Birkaç basamaklı varsayımlar içinde yitip gitmek istemiyorsa eğer, bilim adamı, başat amaç olarak, bilim yöntemini edinmeyi koymak zorundadır.

«İlim başlamadan önce pekçok teori vardı. İlim süreci, Prof. Popper'in öne sürdüğü gibi, teorileri geçersiz kılma çabalarından oluşur. Herhangibir zaman anındaki ilim varlığı, geçersiz kılınmamış teorilerden oluşur.» (47)

Bu alıntıdan birçok sonuç çıkar: İlk, bilimsel olan ve olmayan bütün bilgilerin tûmdengelimli olduğu. İkinci olarak, bilimsel sürecin **kurma** değil, **yıkma** olduğu. Dolayısıyla, **sine qua non** eleştirel olduğu. Dolayısıyla olumluyu (kabul edilen kuramı) olumsuzla (yıkma eylemiyle) açıkladığı.

Önceki düzeni reddediş, yalnızca kuramsal modellere karşı değil, gerçekliğin doğadaki ve toplumdaki kombinasyonuna da karşıdır: «Doğadaki veya toplumdaki gerçekliğin kendi halinde bir kombinasyonu var. Bilimsel ve bu anlamda her türlü yaratıcı çaba, önce bu kombinasyonu bozmayı gerektiriyor. Sonra bu kombinasyonun bozulmasıyla elde edilen olgulardan yeni bir kombinasyon bulmayı istiyor.» (48)

Louis Althusser, bilim adamlarının, sahip oldukları **dünya görüşünün** yanı sıra ve ondan ayrı olarak bir **bilim adamlarının kendiliğinden felsefesinden** sözeder. Bu felsefe, bilim adamlarının bilimsel pratik ve bilim hakkındaki düşüncelerini (bilinçli ya da bilinçsiz) kapsamaktadır. (49) Althusser'e göre, daha da ötede, zaten, «... her bilim adamında bir filozof uyukla» (50) maktadır. İktisadın felsefeyle olan ilişkisini ortaya koyma yönünde ülkemizdeki tek çaba, İdris Küçükömer'den gelmiştir. 1972'de yayınladığı **İktisat İlkelerine Yeniden Bakış** adlı yapıtı-

nın Önsöz'ünde, bu kitabın, plânladığı dört kitaptan ilki olduğu, diğer kitapların ise, sırasıyla, ii) para, banka, dış ticaret ve gelişme, iii) Marxgöl iktisat, iv) metod sorunu ve iktisat felsefesi üstüne olduğu belirtilmektedir. Bizce, sıralamada, son cilt ilk cilt olmalı yani yöntem ve iktisat felsefesi konusu başlangıç ve ilk cildin konusu olmalıydı! Nitekim, seri, ilk cildinden sonra sür(e)memiştir. (51)

Ancak, bu türden çabaların sürdürülmesi gerekiyor! Bize öyle geliyor ki, iktisat, **ceteris paribus** (öteki koşullar değişmediği sürece) varsayımı ile, gerçekten tartışma konusu olarak, inceleme konusu olarak alması gerekenleri öte yanda bırakıyor ve beri yanda **birtakım küçük teknik işlemlere** indirgenmiş oluyor. Bu teknik işlemler ise **toplumsal özlü** olmadıklarından, iktisat, toplumsal bir bilim olmaktan (bilinçlice/bilinçsizce) çıkarılıyor.

İktisatçının, özellikle ileri matematik kullanımıyla yaptığı rafine analiz, sıradan kişiyi (ve bu arada ne yazık ki az gelişmiş ülke «iktisatçı»sını) «büyülüyor» ve bu analize tapması sonucunu getiriyor.

İktisat, üniversitelerimizde bugünkü öğretiliş biçimiyle, öğrenme/öğretme gerekçesini yitirmiştir: Bir öğretiliş consensus (anlaşması)'ü sağlanmış olmakla, iktisadın kendisine ait olmayan bir çerçevede, mantıksal bağlarından ve tutarlılıktan uzak bir model (?) yaratılmıştır. Bu modelin gerçeklikten tümüyle kopuk olduğunun başlıca göstergesi, (yanıttan da önce) soru **üretmemesidir**. Bu ise, modelin kendi içinde **sorgulanamaması** demektir. Oysa, **bütünsellik**, salt, bilimsel açıklama düzeyinin bir kategorisi de değildir. Dinsel açıklama biçimi dahi bütünsellik (kozmagoni) taşır. Görüldüğü gibi, iktisat bütünselliğe de ulaşamamakla **birkac basamak aşağıda** bir düzeye tutsak edilmiştir.

Günümüzde, iktisat öğrencisi için bir

büyük zorluk, kendisine sunulan her bilgi-den kuşkulananmak zorunda olmasıdır. Bilim saygısını koruma gereği ortaya çıkan bu durum, kuşkusuz, onun öğrenme sürecini bozmakta ve uzatmaktadır.

Bilime pek sıradan bir bakışa sahip biri için, bunca yılda oluşturulan bir literatürün yanlışlarla malûl olması pek kavranamaz! Yaygın yanlış (52) bilim adamlarının yinelenmeyecekleri sanılır. Durum öyle değil! Bir örnek, Sir Isaac Newton ile ilgili: Yerçekimini, bir elma ağacının altında düşünceye dalmışken, Newton'un bulduğu yazılar ve bugüne değin de öyle yinelenir. Oysa, yerçekimi Newton'dan önce de biliniyordu. Newton'un o gün düşündüğü, elma ağacının tepesine değin varan yerin çekim gücünün yukarılara ve nereye değin varacağı idi. (53)

Bilim için düşgücü ve fantezi ne denli gerekliyse, düşgücü ve fanteziye tutsak olmamak da o denli gereklidir. Büyücü olan annesinden aldığı esini bilimkurgusal öykülerine (54) değin götürmüş olan Kepler, orada kalmış olsaydı, ondan bugün bir bilim adamı olarak söz edemeyecektik! Onun bilim adamı olarak başarısı, gerçeği, düş prizmasından geçirerek yeniden kurmasıdır. Bunun yolu da, bilginin üretilme süreciyle ilgili olarak doğru bilgilenmedir yani bilim yöntemidir. Bir benzetme yapmak gerekirse, analiz ve sentez aygıtlarını tanımayan, göstergeleri değerlendiremeyen bir pseudo-doğabilimcisinin laboratuvara girip yaptığı işlemler onu ne kadar gerçek bir doğabilimci yapıyorsa, bilim yöntemi konusunda bilgisiz, araştırma tekniklerini de gelişigüzel kullanan bir pseudo-iktisatçının da iktisatçılığı o kadardır. (Bu bakımdan, artık, pek büyük oylumlu olmayan bir bilgisayara, yine pek de ayrıntılı olmayan bir program vererek yaptırılacak işlemler toplamına **doktora tezi** dememek gerekir. Bugün kitaplıklarda bulunan **Citation Index**'lerde bile bir yazarın yapıtına referans veren yazarlar ve ya-

pıtları gösterilmektedir. Bilgisayarın, oylum ve programı her ne olursa olsun, yapacağı işlemlerin sonucu, **bulgusal** düzeyde ve **be-timlemeli** (descriptive) dir. Bilgisayar, ta-nımlanmış verilerle çalışır; oysa, bir tez, **tanımlanmamış tanımlamaktır**. Dolayısıyla yaratıcıdır.)

Tez (dolayısıyla bilimsel çalışma) **tanım-lanmamış tanımlama** olunca (55) siyasal iktisadın temel kavramları da bu sorgula-manın içindedir. Şimdi böyle bir temel kav-ram olan ihtiyaç kavramına bakalım!

İktisatta, «ihtiyaçlar sonsuzdur,» denir! Niye sonsuz olsun! Bir yandan, bilimin belli bir tarih dönemi için geçerli olduğu (açık/örtülü) kabul edilirken (56) öte yandan yeni teknolojik buluşlarla ihtiyaçların **olası** de-ğişikliği ve artışı bugünkü «bilimsel çözümle-meye» sokuluyor. Yine, bugün yaşanmakta olan zaman açısından da hiçkimse «sonsuz ihtiyaçlar» içinde yaşamamakta, sınırlı sa-yıda ihtiyaçlar içinde yaşamaktadır. Bu sı-nırlılık, hem teknolojinin bugünkü koyduğu sınırlılık, hem de kişinin fizyolojisinin, za-manının ve kültürel durumunun koyduğu sınırlılıktır. Yani, «ihtiyaçlar sonsuzdur» sözü, en iyisiyle, soyut bir sözdür; iktisadın ise (ihtiyaçlarla ilgili) böyle bir **soyuta** tahammü-lü yoktur.

Kaynaklar - gereksinimler ikilisinden kıt kaynaklar - sonsuz gereksinimler ikilisine geçmek zorunlu da değil, gerekli de değil! Olsa olsa, kıtlık-sonsuzluk çelişkisini ya-ratmak için **uydurulmuş** bir durum! Analizin zorlamadığı bir durum! Nitekim **kıtlık** sözcü-ğüne bu **extra vurguda** aldığı anlam için ay-rica açıklama getirilmek zorunda kalınır ve sözcüğün günlük dildeki anlamının ötesinde kazandığı anlamın altı çizilir. (57)

Ayrıca, kıt kaynaklar - sonsuz gereksi-nimler çelişkisi konurken her iki yan için de (kaynaklar olsun, gereksinimler olsun) **glo-bal** bir anlatımın benimsendiği görülüyor. Oysa, (kimi) tekil bireyler için böyle bir çe-

leşki yok iken, kimi diğerleri için (**globalin** anlattığı ortalamadan da keskin, biçimde) **böyle bir çelişki vardır**.

İktisatta **ihtiyaç** kavramının, toplumun hukuk düzeninin koyduğu çerçeve ile sınırlı olmaması ilginçtir. Bunun, siyasal iktisadın **doğusuna** değgin bir özellik sayılması daha da ilginçtir. Toplumsal bilimin herhangi baş-ka bir yerinde benzer bir örnek görmek ola-nağı var mı acaba?

Şimdi, sıkı durun! İhtiyaç ile ilgili hukuk-sal çerçevenin bu türden dışına taşmayı 31. sayfasında belirten bir kitap, bir sayfa sonra 32. sayfada bir başka kavramla (tüketimle) ilgili olarak şunları yazıyor: «... esirlerin (yani hür olmayan insanların) veya ineklerin yeme içme ihtiyaçlarının karşılanması için bazı malların kullanılmasını 'tüketim' saya-mayız. Onların beslenmesi ancak sahiplerine bir yarar sağlamak amacıyla yapılan ve 'üre-tim'in bir aşaması olarak düşünülmesi gere-ken bir faaliyettir.» (58) Yani, kimileyin hu-kuksal çerçevenin içinde, kimileyin de dı-şındayız; Artık, 'iktisatçı'mızın gönlü nasıl is-terse!

İhtiyaçların sonsuzluğunun evrensel bir kanıt olarak görülemeyeceğini antropoloji alanında yapılan çalışmalar gösterdiği gibi, (59) ihtiyaçların sonsuzluğu varsayımının ka-pitalizmi yabancı bir karaktere götüreceği tehlikesi, Max Weber'i şöyle bir yargıda bu-lunmaya zorlar: «Sınırsız kazanma açlığı, hiçbir biçimde, kapitalizm ile aynı şey de-ğil-dir, ne de onun 'ruhu' ile aynıdır. Kapitalizm, olsa olsa bu usdışı güdümün dizginlenmesi, en azından ussal olarak dengelenmesi ile özdeş olabilir.» (60)

J. Robinson da (61) B. de Mandeville'in **Arı Masalı** adlı yapıtını Adam Smith'in, **Şeh-vet Dizisi** içinde saydığını yazıyor (Ne ilginç! Oysa, Adam Smith ve B. de Mandeville'in serbest rekabet düzeni için öngördükleri ve insan yapısına yakıştırdıkları ahlak aynı!).

A. Smith'in Mandeville'in yapıtını

Şehvet Dizisi içinde sayması ile, Max Weber' in kapitalizmin sınırsız bir kazanma açlığı içinde bulunmadığı yargısı (söz düzeyinde) çakışmaktadır.

Neoklâsik iktisat kuramının ihtiyaçların sınıflandırılmasında hiçbir yöntem geliştirmemesi (62) de, bu kuramın, çözümleme zorluğu gösteren kavamlar karşısında çözümleme zorluğunu göğüslemek yerine, kavramın özünü boşaltmasının bir başka örneğidir.

Bu ve benzeri zorluklar, bize, iktisadî anlamak için iktisadın dışına çıkmanın gerekli olduğunu gösteriyor. Çünkü, iktisadî olan, iktisadî olmayan ile belirlenmiştir. İktisadî anlamak isteyen her araştırmacının önüne koyması gereken amaç da, bu belirlenmenin ortaya çıkarılmasıdır. İşte bu nedenle, Asaf Savaş Akat, iktisat kuramının özgülüğünü kavramanın, «iktisadî olayları diğer toplumsal olaylardan hatta coğrafi ve fizik etkenlerden su geçirmez duvarlar ile ayırmanın yanlışlığı bir kere kabul edilince» (63) olanaklı olduğunu belirtiyor.

Görünen o ki, bu bilime, gerek içeriden (64) gerekse dışarıdan yapılan «düzeltme» girişimleri iktisadî henüz «hal yoluna» sokamamıştır!

NOTLAR

- (1) **Genus proximum differentie specifica:** Arista mantığında, bir «tür»ü belirleme, dolayısıyla bir şeyi «tanımlama» kuralı, «en yakın cins, ayırdedici özellik.»
- (2) Bu yazı, dipnotsuz olarak da yazılabilirdi. Yazarının eğilimi de bu doğrultudadır. Böyle olmakla birlikte dipnot kullanılmasının iki nedeni vardır:
İlkin, dipnotlar, genelde yapıldığı gibi, betimlemeli (descriptive) olarak değil, yazarın başta (örtük biçimde) koyduğu tezi kanıtlamak amacıyla ve bu tezin literatürden de çıkarılabileceğini göstermek için.
Sonra, **İçerik** olarak «yeni» olurken, **dispositional** olarak da «yeni» olup okuyucuyu yormamak için.
- (3) J. Robinson, İktisat Felsefesi, Çev. Vural Sa-

vaş. İstanbul, 1984. M.Ü.İ.B.F. Yayını No: 366, s. 19.

- (4) J. Robinson, a.g.y., s. 8.
- (5) Bu kitapların arasında Sencer Divitçioğlu'nun devasa kitap dediği J. Schumpeter'in **History of Economic Analysis** adlı kitabı da var. Bknz. Sencer Divitçioğlu, Değer ve Bölüşüm, Marxist İktisat ve Cambridge Okulu, İstanbul, 1976. İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını No. 375, Önsöz.
- (6) Say, Hansen, Garver, Marshall, Wicksteed, Wicksell'in tanımları için: Ak İktisat Ansiklopedisi I. Cildindeki **İktisat** maddesi, Myrdal, Cairnes, Bagehot'un tanımları için: G. Myrdal, «Siyaset Bilimi ve Siyasal İktisat», Çev. Kadir Yerci, M.Ü.İ.B.F. Dergisi, C. 3, Sayı 3 (1986), s. 145 ve sonrası (Bu çeviri, yazarın, **The Political Element on the Development of Economic Theory** adlı yapının birinci bölümüdür).
Lange ve Engels'in tanımları için: O. Lange, Ekonomi Politik, Cilt I, Çev. Muvaffak Şeref, İstanbul, 1975. May Yayını, S. 19 ve 26.
Robbins'in tanımı için: L. Robbins, An Essay on the Nature and Significance of Economic Science, London, 1932. Macmillan, p. 16.
- (7) P.A. Samuelson, İktisat, Çev. Demir Demirgil. 3. Baskı. İstanbul, 1970. Menteş Kitabevi, s. 5.
- (8) G. Kazgan, İktisadî Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi, Yeniden Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 2. basım. Ankara, 1974, Bilgi Yayını, s. 127.
- (9) O. Morgenstern, «Thirteen Critical Points in Contemporary Economic Theory: An Interpretation», **Journal of Economic Literature**, X (4), (December 1972), p. 1175. Zikreden: F. Görün, «Çağdaş İktisat'ın Bazı Sorunları: Bir Özet», İktisatta Kapsam ve Yöntem Seçme Yazılar (Derl. Fikret Görün), Ankara, 1979, ADTÜ Yayını, içinde s. 57-58.
- (10) A.S. Akat, İktisadî Analiz, İstanbul, 1980. İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını No. 467. s. 369.
Nitekim Schumpeter de, siyasal iktisat derken, marksist iktisadî anlamaktadır Bknz. S. Divitçioğlu, a.g.y., Önsöz.
- (11) S. Divitçioğlu, a.g.y., s. 37.
Bu konuda pratikten bir örnek de verelim: Banker Skandallarının hemen öncesinde bir TV reklamı şöyleydi: «Paranın da yaşamaya hakkı vardır» Reklamın kendi yapısının taşıdığı yanılsama dışında, bu, tipik bir fetişizmdi.
- (12) Bagehot'un tanımı: «Ancak bu bilimin amacı çok daha alçakgönüllüdür: şu ve şu nedenler şu ve şu sonuçları yaratır, der ve orada durur.

Bir ahlâksal değer yargısı getirmez, bunu dâha üst bir bilime bırakır; bu durumda ne olmalı ve ne olmamalıya yanıt vermek daha zordur.» (G. Myrdal, a.g.y., s. 148).

Cairnes'in tanımı: «... elle tutulur sonuçlara varmak, belli bir tezi kanıtlamak bir uygulama planının savunuculuğunu yapmak değil yalın olarak, ışık tutmak, doğanın yasalarını bulup çıkarmak, hangi olguların birarada bulunduğunu, hangi nedenlerin hangi sonuçları yarattığını göstermektir» (G. Myrdal, a.g.y., s: 147).

- (13) T. Bulutay, «Bilim ve İktisat Üzerine,» Türkiye'de Üniversitelerde Okutulan İktisat Üzerine (Derl. Fikret Görün), Ankara, 1972, ADTÜ Yayını içinde, s. 66.
- (14) B. Üstünel, Ekonominin Temelleri, 3. Bası, Ankara, 1975, s. 7.
- (15) Jean Baby, Ekonomi Politîğin Temel Prensipleri, Çev. C. Karakaya, Üçüncü Basım, İstanbul, 1975, Sosyal Yayınlar, s. 6.
- (16) O. Lange, a.g.y., s. 19.
- (17) O. Lange, a.g.y., s. 26.
- (18) M. Vajda, «Marksçılık ve Görüngübilim,» Toplum ve Bilim, Sayı 13 (Bahar 1981), s. 31.
- (19) P. Nikitin, Ekonomi Politik, Çev. Hamdi Konur, Üçüncü Baskı, Ankara, 1974, Sol Yayını, s. 17 (Alt çizgi özgün).
- (20) O. Lange, a.g.y., s. 24.
- (21) Y. Küçük, Seçme Teknik Çalışmalar, Ankara, 1981, Ankara İ.T.İ.A. Yayını No. 162, s. 17.
- (22) S. Aren, Para İstihdam ve İktisadi Politika, Ankara, 1960, A.Ü.S.B.F. Yayını No. 112-94, s. 8-11 Her ne kadar kendisi, Robinson Crusoe'u basitleştirici bir model arayışının sonucu olarak çözümlemeye soktuğunu belirtiyorsa da, çözümleme kuramsal bir yanlış içermektedir
- (23) J. von Neumann and O. Morgenstern, Theory of Games And Economic Behavior, Princeton, 1953, Princeton University Press, p. 10.
- (24) M. Vajda, a.g.m., s. 27.
- (25) M. Vajda, «Lukács and Husserl's Critique of Science,» Telos (st. Louis, 1978-79), No. 38, p. 105.

Zikreden : İrvin Cemil Schick, «İdeoloji ve Bilim Sorunu: Mihály Vajda'nın Yazısına Giriş,» Toplum ve Bilim, Sayı 13 (Bahar 1981), s. 17.

- (26) Korkut Boratav'ın şu yazısındaki öneri bu türdendir: K. Boratav, «Bilim ve İktisat Bilimi Üzerine Notlar,» Türkiye'de Üniversitelerde Okutulan İktisadi Üzerine (Derl. Fikret Görün), Ankara, 1972, ODTÜ Yayını, içinde, s. 84.
- (27) G. Myrdal, a.g.y., s. 158.
- (28) G. Myrdal, a.g.y., s: 157.

- (29) G. Myrdal, a.g.y., s. 163.
- (30) F. Görün, «Pozitif İktisat'... s. 20.
- (31) F. Görün, «Çağdaş İktisat'ın..., s. 53.
- (32) F. Görün, a.g.m., s. 50.
- (33) J. von Neumann and O. Morgenstern, a.g.y., p. 2.
- (34) J. von Neumann and O. Mogenstern, a.g.y., p. 2.
- (35) «[Doğal düzen] bugün neoklasik iktisatta zımnen devam etmektedir.» (İ. Küçükömer, İktisat İlkelerine Yeniden Bakış, İstanbul, 1972, s. 16)
- (36) Sosyobioloji ile ilgili olarak, İktisat dergisinin 251. sayısında (Ekim 1985) Reşit Canbeyli, İskender Savaşır ve Alâeddin Şenel'in yazılarıyla, Mülkiyeliler Birliği Dergisinin 78. sayısında (Mayıs 1985) Tuncer Bulutay'ın yazısına ve Bilim ve Sanat dergisinin 73. sayısında (Ocak 1987) O. Merih Büyükdura'nın yazılarına bakılabilir.
- (37) F. Görün, «Pozitif İktisat'..., s. 19.
- (38) J. Berger, Görme Biçimleri, Çev. Yurdanur Salman, İstanbul, 1986, Metis Yayını, s. 9.
- (39) A. Smith, Ulusların Zenginliği, Çev. Ayşe Yunus — Mehmet Bakırcı, İstanbul, 1985, Alan Yayıncılık, s. 27.

Ulusların Zenginliği'nin bu çevirisinde önemli bir terim, yanlış çevrilmiştir. **Stock** sözcüğü mal mevcudu terimiyle karşılanmıştır. Oysa, Smith'in yaşadığı dönem bakımından sözcük, **Sermaye** anlamına gelmektedir. Nitekim, türkçe çevirinin dizininde **mal mevcudu** başlığı altında verilen alt başlıklar tipatip **sermayenin** alt başlıklarında denk gelmektedir. Şu sözlichte gösterilen karşılık da böyledir:

The Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles, Volume II, New York, 1983, Oxford University Press, p. 2132-2133:

Stock (...) VI. A fund, store. T1. A sum of money set apart to provide for certain expenses; a fund—1718. T2. A capital sum to trade with or to invest; capital or principal —1760. (.....) T3. An estate or property that produces income; a person's total property —1771. b. The aggregate wealth of a nation —1825. T4. The business capital of a trading firm or company —1844. (...) T5. Money, or a sum of money, invested by a person in a partnership or commercial company —1710.

- (40) G. Kazan, a.g.y., s. 133.
- (41) G. Kazgan, a.g.y., s. 158.

Pareto'dan türkçeye latin harfleriyle çevrilen bir kitap yoktur. Ancak, arap harfleriyle yapılan bir çevirisi vardır:

Vilfredo Pareto, Sosyalist Meslekler, Çev. Hüseyin Cahit [Yalçın], Oğlumun Kütüphanesi [Dizisi].

- (42) S. Divitcioğlu, Mikroiktisat, V. Bası. İstanbul, 1977, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını No, 398, s. 15.
- (43) G. Kazgan, a.g.y., s. 221
- (44) A.S. Akat, a.g.y., s. 70.
- (45) L. Althusser, Felsefe ve Bilim Adamlarının Kendiliğinden Felsefesi, Ankara, 1984, Birey ve Toplum Yayını, s. 81.
- (46) F. Görün, 'Pozitif' İktisat..., s. 19.
- (47) J. Robinson, a.g.y., s. 26.
- (48) Y. Küçük, a.g.y., s. 3.
- (49) L. Althusser, a.g.y., s. 90-91.
- (50) L. Althusser, a.g.y., s. 98.
- (51) İ. Küçükömer'in bu yapıtta kullandığı felsefe yaklaşımı, eleştiri konusu olmuştur: Bknz. : H. Yavuz, Felsefe ve Ulusal Kültür, İstanbul, 1975, Çağdaş Yayını, ss. 18-12 s.
- (52) «Galat-ı meşhur lugat-ı fasihten yeğdir» sözü yanlışla doğruyla yer değiştirten bir usa uydurmadır (rasyonalizasyondur).
- (53) J. Bronowski, Bilim ve İnsan Değer Yargıları, Çev. Ayse Usluata, İstanbul, 1971, Varlık Yayını, s. 30.
- (54) Y. Küçük, a.g.y., s. 3.
- (55) Tanım konusunda söylediklerimiz hep, çalışmamızın başındaki vurgu ve çekinceler çerçevesindedir.
- (56) Bu yargı, tarihsel maddecilik okulu için kesin, neoklasik iktisat okulu için çok derinlerdeki bir varsayımdır.
- (57) B. Üstünel, a.g.y., s. 9.
- (58) B. Üstünel, a.g.y., s. 32.
- (59) A. Trak, «İhtiyaçlar Üstüne», **Toplum ve Bilim**, Sayı 12 (Kış 1980), s. 9.
- (60) M. Weber, Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu, İstanbul, 1985, Hil Yayını, s. 15.
- (61) J. Robinson, a.g.y., s. 19.
- (62) A. Trak, a.g.m., s. 4.
- (63) A.S. Akat, a.g.y., Önsöz.
- (64) İktisat içi girişimler için bknz. : F. Görün, «Çağdaş, 'İktisat'ın ...», s. 44.

Verimlilikte Robot Teknolojisi

Sıtkı GÖZLÜ

Dr. Gözlü'nün «Gelişmekte Olan Ülkelerde Kalite Kontrol Sorunları ve Türkiye İmalât Sanayii» adlı Yazısı, dergimizin 266-267. (Ocak-Şubat 1987) sayısında basıldı.

1. Otomasyon ve Verimlilik

Verimlilik artışlarındaki süreklilik, iktisadi gelişmenin istikrarı açısından büyük önem taşımaktadır. Bir ülkenin uluslararası pazardaki rekabet gücü, enflasyon hızı ve yaşama standardı ile verimlilik arasında çok yakın bir ilişki bulunmaktadır. Bu nedenle gerek firma yöneticileri ve gerekse politik karar alma yetkisine sahip kimseler, verimlilik konusunda çok duyarlı davranmak zorundadırlar.

Dünyada en verimli ekonomiye A.B.D.'nin sahip olduğu bilinen bir gerçektir. Genel olarak bir Amerikan işçisi, bir Japon işçisine göre üçte bir, Alman işçisine göre ise yüzde on daha fazla üretim gerçekleştirmektedir. Bununla beraber 1960-1982 yılları arasında Batı Avrupa ve Japonya'daki verimlilik artışları, Amerika'daki verimlilik artışlarından daha fazla olmuştur (1).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında yıkılan ekonomilerini yeniden kuran Batı Avrupa Ülkeleri ve Japonya, A.B.D. ile aralarındaki verimlilik farkını hızla kapatmaya başlamışlardır. Bunun sonucu olarak Amerikan malları gerek ulusal ve gerekse uluslararası pazardaki rekabet güçlerini kaybetmişlerdir. 1973 yılında patlak veren petrol bunalımı ise bütün sanayileşmiş ülkelerde verimlilik artışlarında duraklamalara ve hatta azalmalara yol açmıştır (2).

1950 yıllarından itibaren kullanılmaya başlanan otomatik üretim teçhizatı ve sistemleri, gerek işletmelerde ve gerekse bürolarda verimliliği artırıcı yönde etki yapmışlar ve 1973 yılında ortaya çıkan petrol bunalımının yol açtığı ekonomik durgunluğun üstesinden gelmek ve verimliliği artırmak çarelerinden biri olarak üretim sürecinde daha yaygın olarak uygulamaya konulmuşlardır.

Otomatik üretim teçhizatı ve sistemlerinin üretim sürecinde kullanılmasıyla birlikte

emek verimliliğinde artışlar elde edilmekte ve sınai ürünlerde birim başına emek maliyeti azalma göstermektedir. Diğer yandan çalışanlar açısından tehlikeli, zararlı ve sıkıcı işlerin yarattığı tatminsizlikler ortadan kalkarak bazı sosyal sorunlara çözüm bulunmaktadır.

Otomatik imalat teçhizatı ve sistemlerini üreten firmaların ticari gelişmelerini etkileyen başlıca etmenler arasında firmanın ölçeğini, mali gücünü, insan gücü kaynaklarını, pazarlama olanaklarını, geçmiş deneyimleri ile ilgili mühendislik, üretim ve pazarlama birikimlerini saymak mümkündür. İktisadi durgunluk ve enflasyonist baskılar ile birlikte yüksek faiz oranları, gerek otomatik imalat teçhizatı ve sistemlerine ve gerekse genel olarak sermaye mallarına olan talebi azaltmaktadır. Bununla beraber dünyada görülen genel iktisadi durgunluk, yatırımların ve özellikle fabrikalarda otomasyonun gelişmesini yavaşlatırken gerek işçinin ve gerekse yönetimin otomasyona karşı direncini azaltmış ve rekabet edebilmek için durgunluğa karşı otomasyona olan gereksinimin kavranmasını kolaylaştırmıştır (3).

2. Robotların Teknolojik yapısı ve Uygulama Alanları

Robotlar, otomatik üretim teçhizatı ve sistemleri ile ilgili bir özel alanı oluşturmaktadırlar. Amerikan Robot Enstitüsü (RIA), robotu aşağıdaki gibi tanımlamaktadırlar (4):

«Değişik türdeki işlerin yerine getirilmesinde programlanmış hareketler ile malzemeleri, parçaları, araçları ve özel aygıtları hareket ettirmek için tasarlanmış, yeniden programlanabilen ve çok işlevi olan bir araçtır.»

Japon Endüstriyel Robotlar Birliği (JIRA) ise sanayide kullanılan robotları, bilgi girdileri ve eğitim açısından ele alarak sınıflandırmaktadır. Bu sınıflandırmaya göre robot

tanımına, el ile idare edilen manipülatör ve sabit işlem sıralı robotlar da dahil edilmektedir (5).

Amerikan ve Japon tanımları karşılaştırıldığı takdirde Amerikan Robot Enstitüsü'nün robotu yeniden programlanabilen ve çok işlevi olan bir araç olarak tanımladığı, buna karşın Japon Endüstriyel Robotlar Birliğinin, robot tanımının kapsamına el ile idare edilen manipülatörleri de dahil ettiği görülmektedir. Bu nedenle Amerikan ve Japon robot istatistiklerinin karşılaştırılmasında bu ayrımın gözönünde bulundurulması gerekmektedir.

Japon tanımı temel alındığı takdirde Japonya'da halen 75 000 adet robot kullanıldığı bilinmektedir. El ile idare edilen manipülatörler ve sabit işlem sıralı robotlar hariç tutulduğu takdirde Japonya'da halen 14 000, A.B.D. de ise 4 500 robot sınai üretimde kullanılmaktadır (6).

Üretim sürecinde robotların başlıca uygulama alanlarını ani kaynak, ark kaynağı, boya püskürtme, makina yükleme, boşaltma ve montaj işlemleri oluşturmaktadır.

Robot teknolojisinin oldukça kısa tarihsel gelişiminde başlıca iki çizgiden hareket edildiği gözlenmektedir. Bunlardan bir tanesi esneklik, hareketlerin karmaşıklığı ve doğruluk bakımından robotların yeterliliğinin artırılması, diğeri ise robotların çevre ile olan bağantılarının geliştirilmesidir (7).

Robotların programlanabilme yeteneklerinin artırılması, araştırma ve geliştirme çalışmalarındaki temel konulardan bir tanesidir. Robotların programlanabilme yeteneğinin artırılmasıyla birlikte bugün için teknik bakımdan yapılması mümkün olmayan bazı işler, gelecekte gerçekleştirilebilecektir (8).

3. Robotların Verimlilik Üzerine Etkileri

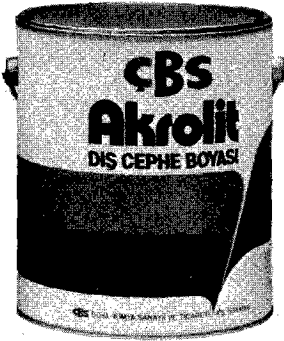
Robotların üretim sürecinde kabul gör-

ÇBS

Gerçek boyacıların
onayladığı kalite

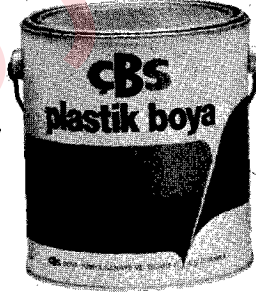

Gerçek kaliteyi
onaylıyan belge
bir arada

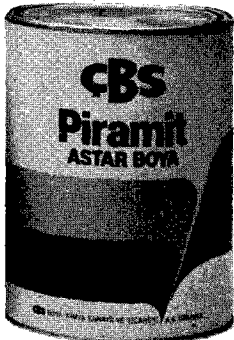
ÇBS Akrolit Dış Cephe Boyası

Dış cepheleri zırh gibi saran,
korurken güzelleştiren
güzelleştirirken koruyan
cephe boyası.

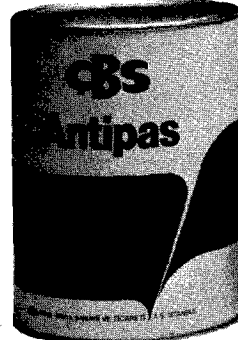
ÇBS Plastik Dispersiyon Boyası

Türkiye’de kireç boya
devrini kapatan, plastik boya
denince akla gelen ilk boya...
Kolay sürülen, çabuk kuruyan,
renkleriyle sürüldüğü
yüzeyle hayata veren boya.

ÇBS Piramit Astar Boya

Son kat boyaların gerçek
kalitesini ortaya çıkaran,
yüzeyleri koruyan,
direncilerini artıran harika
astar boya.

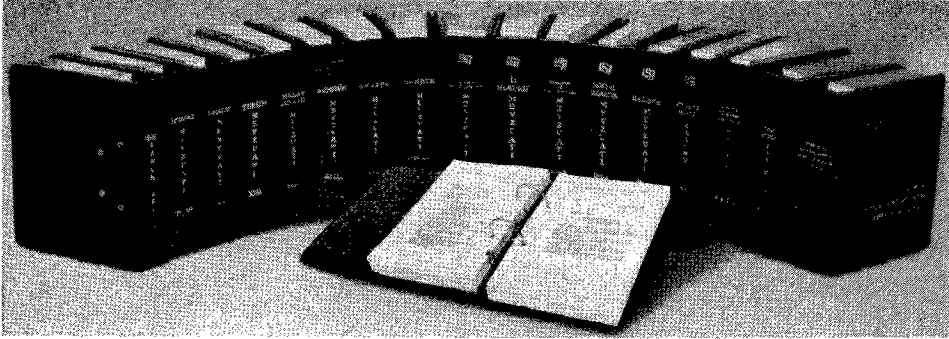

ÇBS Antipas

Özellikle demir yüzeylerin
paslanmasını önleyen,
son kat boyanın koruyuculuk
özelliklerini artıran sentetik
astar boya.

ÇBS
“güçlü boya”

LEBİB YALKIN YAYIMLARI VE BASIM İŞLERİ A.Ş.

MEVZUAT YAYIMCILIĞINDA

• YAYIMLARIMIZ KANUN, KARARNAME, TÜZÜK, YÖNETMELİK VE TEBLİĞLER İLE BUNLARA İLİŞKİN SAİR MEVZUAT METİNLERİNİ İÇERMEKTE OLUP, CİLTLER DEĞİŞEN YAPRAKLAR (FÖYVOLANT) ŞEKLİNDE HAZIRLANMIŞTIR.

CİLTLERİMİZİN TESLİMİNDEN SONRA MEVZUATTAKİ DEĞİŞİKLİKLER VE İLAVELER METNE İŞLENMEK VE ESKİ ŞEKİLLERİ DE AYRICA VERİLMEK SURETİYLE EN SERİ ŞEKİLDE ABONELERİMİZE GÖNDERİLMEKTE VE BÖYLECE METİNLER YÜRÜRLÜKTEKİ ŞEKLİNİ MUHAFAZA ETMEKTEDİR.

32. YIL

- **TÜRK PARASI KIYMETİNİ KORUMA (KAMBİYO) MEVZUATI**
- **TÜRK PARASI KANUNLARI**
(Banka ve Sermaye Piyasası Mevzuatı)
- **İTHALÂT MEVZUATI**
- **İHRACAT MEVZUATI**
- **AVRUPA EKONOMİK TOPLULUĞU (A.E.T.) MEVZUATI**
- **TURİZM MEVZUATI**
- **İMALÂT SANAYİİ MEVZUATI**
- **GÜMRÜK MEVZUATI**
 - G1- Gümrük Kanunu ve Yönetmeliği ile Muafiyetler ve Uygulama
 - G2- Gümrük Giriş Tarife Cetveli ile Diğer Vergi ve Resimler
 - G3- Gümrük Anlaşmaları, GATT, TIR, Karayolları Nakliyat Anl. vb.
- **DEVLET İHALE KANUNU**
- **TEŞVİK MEVZUATI**
- **İMAR MEVZUATI**
- **BELEDİYE MEVZUATI**
- **İŞ HUKUKU, SOSYAL SİGORTA VE BAĞ-KUR MEVZUATI**
 - A- Yüksek Mahkemeler Kuruluş Kanunları ve Kararları
 - B- İş Hukuku, Mevzuatı
 - C- Sendikalar, Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Mevzuatı
 - D- Sosyal Sigorta Mevzuatı
 - E- Bağ-Kur Mevzuatı
- **VERGİ MEVZUATI**
 - Gelir Vergisi Mevzuatı
 - Kurumlar Vergisi Mevzuatı
 - Veraset ve İhtikal Vergisi Mevzuatı
 - Vergi Usul Kanunu ve Mevzuatı
 - Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hk. Kanun ve Mevzuatı
 - Damga Vergisi, Değerli Kağıtlar Kanunu ve İthalde Alınacak Damga Resmi Mevzuatı
 - Emlak Vergisi Mevzuatı
 - Harçlar Kanunu ve Mevzuatı
 - Motorlu Taşıtlar ve Taşıt Alım Vergileri Mevzuatı
 - Belediye Gelirleri Kanunu ve Mevzuatı
 - Katma Değer Vergisi Mevzuatı

•Yayımlarımızdan ilgilendiğiniz Seriler Bulunduğu Taktirde
Yayınevimize Müracaat Ediniz veya Broşür İsteyiniz.

LEBİB YALKIN YAYIMLARI VE BASIM İŞLERİ A.Ş.

Meclisi Mebusan Cad. No. 327 Dursun Han Kat 3 (80040) Salıpazarı-İstanbul Tel: 152 11 00 (5 Hat)

mesinin başlıca nedenlerini aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (9):

- (a) Isı, ışık ve nem gibi çevresel etmenler tarafından etkilenmediklerinden ve tehlikeli koşullar altında yorulmadan çalışabildiklerinden, verimliliği önemli ölçüde artırmaktadırlar.
- (b) Robotlar birbirini izleyen birkaç vardiya da çalışma yeteneğine sahip olduklarından sermaye maliyetlerini artırmadan üretim çıktısını artırabilmektedirler.
- (c) Robotlar verimliliği ve dolayısıyla kârlılığı artırdıklarından işçi primlerini de olumlu yönde etkilemektedirler.
- (d) Robotlar tehlikeli ve tekrarlı işleri yorulmadan yaptıkları için işyerinin insancillaştırılmasını sağlamaktadırlar.
- (e) Sıkıcı ve tekrarlı işleri yorulmadan ve aksatmadan yapabildikleri için istikrarlı bir kaliteyi garanti etmekte ve kalite kontrolünün geliştirilmesinde önemli ve etkin bir araç olarak işlev görmektedirler.
- (f) Günümüzde üreticiler, ürünlerin hayat eğrisinin kısalması nedeniyle yeni ürün modellerini daha sık ortaya çıkarmak zorunda kalmaktadırlar. Değişik işlere göre programlanabilmeleri nedeniyle robotların sahip oldukları esneklik, en önemli üstünlüklerinden bir tanesini oluşturmaktadır.
- (9) Okyanus diplerinde ve uzaydaki kaynakların araştırılması ve geliştirilmesinde robotlar, hükümetlerin bu alandaki çalışmalarına yardımcı olmaktadır.

Üretimde sağladıkları dolaylı ve dolaysız tasarruflar nedeniyle robotlar, sanayide gittikçe vazgeçilmez bir üretim aracı haline gelmektedirler. Dolaysız tasarruflar olarak işgücü ve malzemeden sağlanan tasarruflar ile verimlilik artışlarını saymak müm-

kündür. Robotların sağladığı dolaylı tasarruflar arasında ise envanter kontrolunda süreç içi envanter gereksinimlerinin azalması, kalitede elde edilen iyileşmeler, iskarta ve tamir masraflarında düşüşler, fabrika içi yerleşim alanından tasarruf ve üretim prosesi ve ürün türüne göre esneklik gibi hususlar sayılabilmektedir (10). Bunların yanında üretimde çevre emniyetinin sağlanması için yapılan harcamalara gerek kalmaması nedeniyle işletme masraflarında tasarruflar elde edilmektedir (11).

4. Robotların Sosyal ve Ekonomik Yararları

Çağımızda işletme yöneticilerinin çevresinde oluşan teknolojik gelişmelerden uzak kalması mümkün değildir. Bu nedenle yöneticilerin kendilerini ileri teknolojilere ayak uyduracak biçimde yetiştirmeleri zorunludur. Otomasyonun başarılı olarak başlatılıp uygulanması için ileri bir eğitim ve teknik gereklidir.

Otomasyon, geri beslemeye dayanan bir düzendir. Haberleşme, planlama ve denetimin gelişmesi ve tam olarak değerlendirilmesi sonucunda verimli hale gelmiştir. Otomasyon, insanın yeteneklerinin makinele gelişmesine ve boyut kazanmasına yol açmaktadır. Otomasyon ile makinenin insanın yerine geçmesi söz konusu olmadığı gibi otomasyon, hiçbir zaman insanın önemli sorunlardaki kararlarının yerini alamamaktadır. Ancak kararları veren kişilere üzerinde çalışmaları için ön bilgi sağlamaktadır (12).

Tarihsel gelişim daima emek yoğun teknolojilerin yerlerini sermaye yoğun teknolojilere bırakması yönünde olmuştur. Otomasyon ve bunun bir özel alanı olan robot teknolojisinin gelişerek sanayide kullanılmaya başlanması da bu evrimin devamı olarak kabul edilmelidir.

Sanayi işletmelerinde çalışan işçiler, uzun ve sıkıcı işlerde kısa sürede yorulmakta ve pek sık izin isteminde bulunmaktadır. Buna bağlı olarak üretim faaliyeti sık olarak kesintiye uğramaktadır. Diğer yandan nitelikli işçilerin yetiştirilmesi uzun yıllar sürdüğünden nitelikli işçilerin bulunması da gittikçe zorlaşmaktadır.

Önümüzdeki yıllarda robotların sanayide daha fazla sayıda kullanılması beklenmektedir. Robotların sınai kullanıma girmesiyle birlikte nitelikli emek açığı ve tehlikeli işlerde işçi çalıştırma zorunluluğu sorunlarına çözüm bulunması kolaylaşacaktır. Diğer yandan teknolojiye gelişmelerle birlikte robotlarla yapılan üretimde elde edilen birim çıktıya göre sermaye maliyeti azalacağından sermaye yoğun robot teknolojisi ile üretimin maliyeti de genel fiyatlara düzeyine göre azalma gösterecektir (13).

5. Otomasyon ve İşsizlik

Otomasyonun yaygınlaşmasının sonucu olarak seri üretimin çoğalması, nitelikli emeğin pahalılaşmaktadır. Makinelerin ürettiği iş miktarı arttıkça, buna bağlı olarak insan emeğinin değeri de büyük bir hızla artmaktadır.

Sendikalar genellikle işsizlik yaratacağı endişesini taşımakla beraber otomasyonun tüm toplumu zaman içinde etkileyeceğini bildiklerinden kendilerini bu yeni toplumun bir parçası yapmanın çok daha akılcıca bir davranış olacağını kavramışlardır. Bu nedenle otomasyonun ulusal kalkınma hedeflerine hizmet etmesi, zenginliği artıracak biçimde yönlendirilmesi, üyelerinin artan refahtan eşit pay almaları ve güçlüklerin de insancıl yollarla çözümlenmesi eğilimindedirler (14).

Otomasyonu karşı olanların güçlenmesini azaltmak ve toplumda geniş kitleler tarafından benimsenmesini sağlamak için

amaç ve içeriğinin doğru olarak ortaya konması gerekmektedir. Aslında çağımızın teknolojik gelişmelerinin bir sonucu olarak otomasyondan kaçınmanın olanağı yoktur. Toplumun ve insanlığın gerçek çıkarları da otomasyonu zorunlu hale getirmektedir. Ancak burada temel düşünce, teknolojik ilerleme sonucunda sadece daha çok makina ile daha çok verim sağlamak olmamalı, elde edilecek refah ve zenginliğin tüm toplumun yararlanmasını gözeterek şekilde dağıtılması amaçlanmalıdır.

Otomasyon belirli sektörlerde işsizlik yaratırken belirli sektörlerde yeni işler yaratmaktadır. Bunun sonucu olarak işsiz kalacak kimselerin çoğu yeni işlere girecek niteliklerde değildirler. Bu durumda açık iş veya eğitim yetersizliği nedeniyle işsiz duran kişiler bulunacaktır. Bununla beraber otomasyonun getireceği değişiklikler uzun zamanda meydana geldiklerinden işsizliğin birdenbire ortaya çıkması söz konusu olmamaktadır. Dolayısıyla alınacak önlemler sonucunda çalışanların yeni beceriler kazandırılarak yeni iş düzenine uyum kazandırılmaları mümkündür (15).

Otomasyon yaygınlaştıkça insanın çalışma zamanının azaltılarak dinlenme zamanının artırılması kolaylaşacaktır. Sermaye yoğun teknolojilerin gelişmesi, Sanayi Devrimi'nin başlangıcında onaltı saat olan günlük çalışma süresinin, yirminci yüzyılda sekiz saate inmesinde başlıca etkenlerden bir tanesi olmuştur. Önümüzdeki yıllarda otomasyonun gelişmesi ve yaygınlaşması ile birlikte emeklilik yaşının gençleştirilmesi mümkün olabilecektir (16).

6. Uluslararası Rekabette Robotlar

Sanayide robotlar ilk defa A.B.D.'de ortaya çıkmış olmakla beraber dünyada halen üretilmiş ve kullanılmakta olan robotların %

70'i Japonay'da bulunmaktadır. Robot teknolojisi alanında Japonya, gerek yeni tesislerin kurulması ve gerekse üretimde kullanılmasında önderliğini sürdürmektedir (17). Japonya sanayini, A.B.D.'ye göre çok daha hızlı çağdaştırma ve otomasyona geçirmektedir. Japonya'da robot teknolojisine olan talep A.B.D.'ne göre çok daha fazladır. Otomatik imalat teçhizat ve sistemlerini kullanacak teknik personelin eğitilmesi ve yetiştirilmesi amacıyla Japonya'da yapılan harcamalar da A.B.D.'ye göre daha fazladır. Bununla beraber A.B.D., robot kullanımında Japonya ile arasındaki açığı kapatmak için bu alandaki yatırımları hızlandırmıştır (18).

1970 yıllarının başında Japon firmaları robot üretimi için gerekli teknolojiyi lisans anlaşmaları ile A.B.D. firmalarından sağlamıştır. Bugün ise yabancı firmalar robot üretimi için Japon firmalarıyla ortak girişimler kurma çabası içindedirler. Halen Batı Avrupa kullandığı robotların % 45'ini, A.B.D. ise % 55'ini ithal ederken, Japonya kullandığı robotların tamamını kendisi üretmektedir. Gerek Amerikan ve gerekse Avrupalı robot yapımcıları, başlangıçta aynı yanlış politikayı izlemişler ve pazara girerken büyük, karmaşık ve pahalı robotlar sunmuşlardır. Buna karşın Japon robot yapımcıları ise daha basit ve daha ucuz robotlarla pazara girerek, henüz bilinmeyen bir teknolojiye yatırım yapmakla birlikte otomasyona ilgi duyan girişimci açısından çekici olmuşlardır (19).

Japon firmalarının Batı Avrupa pazarlarına girmeleri ve Avrupa firmaları ile robot yapımı konusunda lisans anlaşmaları imzalamaları sonucunda ticari rekabet gelişmiştir. Buna bağlı olarak otomatik imalat teçhizatı ve sistemlerinin fiyatları düşmüş ve böylece robotların Batı Avrupa'daki difüzyonu hızlanmıştır. Avrupa ülkeleri arasında otomasyona en çok İsveç önem verirken bunu Federal Almanya izlemektedir. Fransa ise bu konuda en tutucu ülke görü-

nümündedir (20).

Sovyetler Birliği'nde de robot teknolojisi sanayide yayılmaya başlamış olmakla beraber Sanayileşmiş Batı Ülkelerine göre daha yavaş bir gelişme görülmektedir. Ülkedeki her türden robotların toplam sayısı 10 000 adeten fazla olarak bilinmektedir. 1981 ve 1982 yıllarında üretilen robotların üçte biri talep yetersizliği nedeniyle atıl durumda depolarda beklemektedir. Halen kullanılan robotlar, Sanayileşmiş Batı Ülkeleri'ndeki robotlara göre daha geri bir teknolojiye sahip olmakla beraber gerek Sovyetler Birliği ve gerekse Demokratik Alman Cumhuriyeti, Bulgaristan ve diğer sosyalist Doğu Avrupa Ülkelerinde robot teknolojisinin geliştirilmesi amacıyla çeşitli çalışmalar yapılmaktadır (21).

7. Robot Teknolojisinin Geleceği

A.B.D.'nin yüksek teknoloji alanında uluslararası rekabette karşılaşacağı sorunları değerlendirmek amacıyla 1983 yılında Ticaret Bakanlığı tarafından gerçekleştirilen bir dizi toplantıya başlıca dört sanayi sektöründen teknik uzman ve yöneticiler katılmıştır. Bu dört sanayi sektörü, bilgisayar, yarı iletkenler ve haberleşme sektörleri olup A.B.D. ekonomisinde büyüme ve verimlilik açısından anahtar sektör olarak kabul edilmektedir (22). Amerikan sanayinde en fazla yenilikler beklenen alanlardan bir tanesini robot teknolojisi oluşturmaktadır (23).

Japonya'da Sanayi ve Ticaret Bakanlığı (MITI), sınai gelişmenin geleceği açısından stratejik bir öneme sahip olduğu düşüncesiyle robot endüstrisine büyük önem vermektedir. 1976-80 yılları arasında Japonya'da işlem sıralı ve öğretilebilir (playback) robotların pazar payı % 84'ten % 61'e düşerken akıllı robotların pazar payı % 5 ten, % 30'a yükselmiştir. Akıllı robotların pazar

payının çoğalması, hükümetlerin bilgi yoğun sanayilerin gelişmesi yönündeki eğilimlerine de uygun düşmektedir (24).

Yirminci yüzyılın sonlarına doğru robot kullanımının tüm sınıai üretim sektörlerine yayılması beklenmektedir. Bunun yanında madencilik, okyanus dipleri ve uzay araştırmaları, askeri amaçlar, inşaat, yangın söndürme, ticaret ve hizmetler sektörü, ev içi bakım gibi amaçlar için de robotların kullanılması mümkün olabilecektir. Bugünkü büyüme hızları gözönüne alınarak 1990 yılına gelindiğinde tüm dünya ülkelerinde 1 000 000 dan fazla robotun sınıai üretimde kullanılacağı tahmin edilmektedir (25).

8. Sonuç

Her yeni teknolojiye karşı bazı tutum ve düşünceler başlangıçta daima bulunmuştur. Dolayısıyla yeni bir teknoloji olan robot teknolojisinde de bazı karşı düşünce ve tutumların bulunmasını doğal kabul etmek gerekir. Bununla beraber kabul edilmesi gereken bir diğer olgu ise robot teknolojisinin sanayileşmiş ülkelerde yaygınlaşmakta olmasıdır.

Robot teknolojisinin gerek gelişmiş ve gerekse gelişmekte olan ülkelerde tüm sanayi sektörlerinde difüzyonunun hız kazanması, robotların programlanabilme yeteneklerinin ve esnekliklerinin artmasına bağlıdır. Bunun yanında sermaye yoğun teknoloji olarak robot teknolojisi ile üretimin, emek yoğun teknolojiler ile yapılan üretime göre ucuzlaması gerekmektedir.

İşsizlik yaratacağı endişesiyle başta sendikalar olmak üzere toplum içinde çeşitli kesimler tarafından otomasyona karşı bazı eleştiriler ileri sürülmektedir. Bu görüşlerde haklılık payları olmakla beraber otomasyonun verimliliği artırıcı yönde etki yaptığı ol-

gusunu göz ardı etmek mümkün değildir. Dolayısıyla otomasyonu bütünüyle yadsımak yerine otomasyonun başlangıçta ortaya çıkarabileceği olumsuz sonuçları en aza indirecek önlemlerin alınması daha yerinde olacaktır. Bununla ilgili olarak gerekli yasal düzenlemelerin yapılması ve sosyal önlemlerin alınması konusunda hükümetlere görev düşmektedir.

Otomasyonun gelişmesi sonucunda toplumsal refahın artırılabilmesi ve insanın çalışma zamanının azaltılarak, eğlenme ve dinlenme zamanının artırılabilmesi mümkün hale gelmektedir. Böylece bireyler, kendilerini gerçekleştirebilmek amacıyla yapacakları sosyal ve kültürel çalışmalar için daha çok zaman bulacaklardır.

Diğer yandan dış pazarlara açılabilmek, ancak rekabet gücü ve olanaklarının geliştirilmesiyle mümkündür. Bunun için de verimliliğin artırılması temel koşuldur. Buna bağlı olarak dış pazarlarda yer almayı amaçlayan sınıai sektörlerin, gerek kalite ve gerekse düşük maliyet sağlamaları için ileri teknolojileri kullanmaları gerekmektedir.

Gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye'de de üretim sürecinde sınırlı da olsa robot kullanımına başlanmıştır. İlk olarak tekstil sanayinde kullanılan robotun üretimde verimliliği ne kadar etkilediği konusunda elimizde yeterli bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla robot kullanmanın Türkiye koşullarında verimlilik ve kârlılık üzerinde ne gibi sonuçlar ortaya çıkardığı henüz bilinmemektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde robot teknolojisinin uygulamaya konulması henüz gündemed bulunmayan bir konu olarak düşünülebilirse de gelişmekte olan ülkelerin de gelecekte iktisadi kalkınmalarını gerçekleştirecek gelişmiş ülkelerin saflarında yer almaları amaçlandığından, robot teknolojisinin ülkenin teknoloji planlamasında göz ardı edilmemesi, önem taşımaktadır.

NÖTLAR

- (1) S.A. Levitan ve D. Werneke, **Productivity: Problems, Prospects, and Policies**, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 1984, s. IX.
- (2) S.A. Levitan ve D. Werneke, a.g.e., s. 10.
- (3) Jack Baranson, **Robots in Manufacturing**, Lomond Publications, Maryland, 1983, s. 6-7, 101.
- (4) R.P. Oulette ve diğerleri, **Automation Impacts on Industry**, Ann Arbor Science Publishers, Sevenoaks Kent, 1983, s. 9.
- (5) **Exploratory Workshop on the Social Impacts of Robotics, Summary and Issues**, A Background Paper, Congress of the United States, Office of Technology Assessment, July 1981, s. 2.
- (6) Jack Baranson, a.g.e., s. 78.
- (7) Rick Thomas, «Programming Expands Limits of Robot Controllers», **Industrial Engineering**, April 1983, Vol. 15, No. 4, s. 34-40.
- (8) Rick Thomas, «Designing Controls for Robotic Work Cells», **Industrial Engineering**, May 1983, Vol. 15, No. 5, s. 34-39.
- (9) Gordon S. Kalley, «Task of Turning Robots into Productive Workers Calls for IE Skills, Creativity», **Industrial Engineering**, September 1983, Vol. 15, No. 9, s. 42-44.
Jack Baranson, a.g.e., s. 84.
- (10) Ronald D. Potter, «Analyze Indirect Savings in Justifying Robots», **Industrial Engineering**, 1983, Vol. 15, No. 1, s. 28-29.
- (11) Ray Hinson, «Environment is a Major Factor in Robot Selection», **Industrial Engineering**, October 1983, Vol. 15, No. 10, s. 30-32.
- (12) Leon Bagrit, **Otomatikleşme Çağı**, Çev. Aysell Usluata, İstanbul Reklam Yayınları: 13, Mart 1972, s. 8-11.
- (13) Richard K. Vedder, «Robotics and the Economy» **Economic Impact**, 1983, s. 19-27.
- (14) Karl-H. Ebel, «The Impact of Industrial Robotson the World of Work», **International Labour Review**, Vol. 125, No. 1, January - February 1986, s. 39-51.
- (15) Henry Levin ve Russel Rumberger, «The Low-Skill Future of High Tech», **Technology Review**, Aug-Sept 1983, Vol. 86, No. 6, s. 18-21.
- (16) Leon Bagrit, a.g.e., s. 42.
- (17) Jack Baranson, a.g.e., s. 88.
- (18) David T. Wiley, «Automation Technology : Past, Present and Future», **Production and Inventory Management**, Vol. 27, No. 4, Fourth Quarter 1986, s. 10-19.
- (19) Jack Baranson, a.g.e., s. 97-98.
- (20) «The Robots of Västerås», **Time**, No. 29, July 13 1984, s. 30.
Jack Baranson, a.g.e., s. 102.
- (21) Julian Cooper, «The Application of Industrial Robots in the Soviet Engineering Industry», **OMEGA, Int. J. of Mgmt. Sci.** Vol. 12, No. 3, 1984, s. 291-298.
- (22) **The Robotics Industry**, High Technology Industries : Profiles and Outlooks, U.S. Department of Commerce, International Trade Administration, April 1983, s. 5.
- (23) Richard W. Riche, «The Impact of Technological Change», **Economic Impact**, 1983/1, s. 13-18.
- (24) Jack Baranson, a.g.e., s. 66, 82-83.
- (25) William B. Gevarter **Intelligent Machines**, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 1985, s. 205-212.

J. Kornai'de Etkinlik Sorunu: Sert ve Yumuşak Bütçe Sınırlaması

Ercan EREN

Dr. Eren'in «Sosyalizm, Piyasa ve Demokrasi: Włodzimierz Brus», «Prof. Dr. Sabri Ülgener ve Yöntem Sorunları» ve «İktisadi Etkinlik Sorunu: O. Lange ve Avusturya Okulu» başlıklı makaleleri, *İktisat Dergisi*'nin sırasıyla 242. (Ocak 1985), 252. (Kasım 1985) ve 266-267. (Ocak-Şubat 1987) sayılarında yer aldı

J. Kornai'de etkinlik sorununu piyasa sosyalizmi bağlamında incelemek gereklidir. (*) Piyasa sosyalizmini bütün yönlerini içerecek biçime tanımlamak zordur. Yaklaşımlara ve kullanılan aletlere bağlı olarak değişebilmektedir. Belirtilen sakıncalar ışığında piyasa sosyalizmini «devlet mülkiyeti değişmeden firmaların plân hedeflerinden ziyade piyasa göstergelerine göre hareket etmeleri» olarak tanımlayabiliriz. Bazı piyasa sosyalistleri devlet mülkiyeti yanında özel mülkiyeti de kabul etmektedirler. Ayrıca ademi merkezîyetçi planlamayı piyasa sosyalizmi içinde ele alanlar olduğu gibi, buna bütünüyle karşı çıkanlar da vardır.

Piyasa sosyalizminde dikkat çeken bir durum piyasa - plânlama ilişkisidir. Çoğu radikal piyasa sosyalizmi yandaşları bile plânlamaya bütünüyle karşı değildirler. Örneğin W. Brus (1972), A. Nove (1983), G. Hodgson (1984), P. Hare (1985), gibi piyasa sosyalistleri plânlamayı da savunmaktadırlar. (1). Bu açıdan piyasa sosyalizminde özellikle cari üretim kararları ve kısa dönem hedefleri açısından firmalara özerklik verilmesi amaçlanmaktadır. Tam bir otonomi söz konusu değildir. Hemen belirtelim ki, tam otonomi taraftarları da vardır.

Piyasa sosyalistlerini «sosyalist» ve kapitalist ülkelerdeki savunucular olarak ikiye ayırabiliriz. Etkinlik sorunu, yapısal değişme, yenilik, sosyalist demokrasi, piyasa ve demokrasi ilişkisi gibi ortak noktalar dikkati çekmektedir. Kanımızca özellikle etkinlik sorunu öne çıkmaktadır.

1970'li yıllardan bu yana bütün dünya-

(*) Bu çalışma daha önce bölüm içi semineri olarak sunulmuştur. Seminere katılan ve görüşlerini açıklayan bütün öğretim elemanlarına teşekkür ederim. Çalışmamızın nihai biçimini almasında makaleyi okuyup, eleştiren Doç. Dr. Nuri Burhan'ın katkıları büyüktür. Teşekkür ederim. Ortaya çıkabilecek hata ve eksikliklerden yalnız benim sorumlu olacağım açıktır.

da gözlenen bir eğilim piyasa ilişkileri ve etkinliğe verilen önemin arttığıdır. 1950-1960 ve hatta 1970'li yılların başında egemen görülen büyüme anlayışının yerini etkinlik sorunu almaktadır. Bir diğer deyişle çıktı maksimizasyonundan çok, maliyet minimizasyonu ve kaynakların optimum kullanımına ağırlık verilmektedir. Bu çerçevede «büyüme için devlet müdahalesi» yerini «piyasa ve fiyat mekanizması için devlet müdahalesi»ne bırakmış görünmektedir. (2). Parasalcı iktisat ve bağlı olarak **Yeni - Klasik** iktisadın iktisat politikası yerine **iktisat politikasızlığı politikası** veya iktisat ilkelerini nyaşama geçirmesi doğrultusundaki önerilerini benimseyenlerin hızla artışı yeni «egemen» (mainstream) eğilimin bir diğer göstergesidir.

Kapitalist ülkelerde ki gelişime benzer biçimde sosyalist ülkelerde de büyümeci merkezi plânlama, aşırı merkezizetçilik - etkin olmama sorunu çerçevesinde, yerini etkinliği öne çıkartan plânlama anlayışı ve/veya piyasa sosyalizmine bırakıyor görünmektedir. Yugoslavya ve özellikle Macaristan'ı izleyerek son yıllarda Çin'de piyasa sosyalizmine hızla geçiş süreci yaşanmaktadır. Polonya'da **Dayanışma** hareketinin piyasa istemi bilinmektedir. Yakın dönemde Sovyetler Birliği'nde etkinlik sorununa büyük önem vermeye başlamıştır. Bu gelişim içinde kuyrukların (Kıtlık sorunu) önlenmesi, tüketici istemlerinin karşılanması, ürün niteliği ve türünün arttırılması, sanayiye canlılık ve esneklik kazandırılması vb. amaçlanmaktadır.

Piyasa sosyalizmi tartışmaları gerçekte yeni değildir. Özellikle 1930'lu yıllarda L. Von Mises ve F. Von Hayek gibi liberal iktisatçılarla, O. Lange arasındaki tartışma dikkat çekicidir (3). Sosyalizmde piyasa ilişkilerinin egemen olabileceği konusunda Walrasçı gelenekteki iktisatçıların ayrı bir yeri vardır. Pareto, Barone, Lange gibi iktisatçılarda Walrasçı genel dengenin (4) sosyalizmde

de gerçekleşebileceği görüşü yaygındır. Buna karşı Avusturya Okulu'ndan Mises ve Hayek gibi iktisatçılar ise sosyalizmde iktisadi etkinliğin sağlanmayacağı çünkü piyasa ilişkilerinin sosyalizmde gerçek anlamda oluşturulmasının olanaksız olduğunu ileri sürmüşlerdir. Onlara göre iktisadi etkinlik için ön koşul, tüketim malları ve üretim araçlarında özel mülkiyet ve parasal ilişkilerin bütün yönleriyle işlermesidir. Bunun üzerine ayrıca girişimciler yer almalıdır. Müteşebbisler merkezi bilgi yerine kısmi, yatay bilgi ve geleceğin belirsizliği çerçevesinde kararlar alacaklardır. Walrasçı analizde büyük önem verilen denge noktası ve dengeden uzaklaşıldığında dengeye geri dönüleceği görüşünü kabul etmemektedirler. Onlar için önemli olan dengede kaynakların en uygun kullanımı değil **piyasa sürecinde** en uygun kullanımıdır. Bir başka anlatımla, piyasa süreci «dengenin dengesizliği» veya aynı anlama gelmek üzere «dengesizliğin dengesini» içermektedir. Piyasa süreci tarihsel zamanda çalışmaktadır. (5)

Günümüzdeki piyasa sosyalizmi tartışmalarında Avusturya Okulu iktisatçılarının 1930'lu yıllarda getirdikleri eleştirilerin her zaman perde arkasında da olsa etkisi vardır. Örneğin G. Hodgson'un (6), metodolojik bireysellik, politik toplumculuk temelinde ileri sürdüğü piyasa sosyalizmi ve ademi-merkezizetçi plânlama anlayışı Avusturya Okulu'nun temel hareket noktası olan bireylerin amacı olduğu, toplumun bunun için araç olduğu teması üzerine gelişmektedir. Bu çerçevede dengesizliğe önem verilmektedir.

Günümüzde piyasa sosyalizmi denildiğinde ilk akla gelen isim J. Kornai'dir. Kornai'de R. Clower, A. Leijonhufvud, R. Barro, R. Grossman gibi **Walrasçı genel dengesizliği**, savunan iktisatçılara benzer bir şekilde belirsizlik, dengesizlik (7), risk, eksik haber alma gibi unsurlara büyük önem verilmekte-

dir. Bunlara Avusturya Okulu İktisatçıların da büyük önem verdiği hatırlanmalıdır. (8) (9). Yalnız Kornai'de ekonometrik teknikler yaygın olarak kullanılarak ölçülebilirlik sorunları gözardı edilmektedir.

Çalışmamızda Kornai'nin 1980'de yayınlanan «Kıtlık Ekonomisi» yapıtını temel alarak etkinlik sorununu incelemeye çalışacağız.

I. YÖNTEM SORUNLARI

Kornai, makroekonomik aletleri bütünüyle dışalamamakla birlikte, genellikle mikroekonomik aletlerle çalışmaktadır. Firma ve bireyler hareket noktasıdır. Kullanılan aletler, analiz yöntemi ve varılan sonuçlar bakımından **Walrasçı genel dengesizliği** savunan R. Ciower A. Leijonhufvud, R. Barro, R. Grossman gibi iktisatçılara çok yakındır. (10) Bu açıdan Walrasçı genel denge analizini **entellektüel deney** (11) olarak adlandırıyor ise de Walrasçı analiz geleneğinin günümüzdeki piyasa sosyalizmi temsilcisi olduğu kabul edilebilir.

Kornai, **Walrasçı genel dengesizlik** analizini savunan iktisatçılara yakındır, ancak tam bir yandaş olma durumu da söz konusu değildir. Neo-Klasik iktisat geleneğinde Marshallcı kısa-uzun dönem ve benzeri analizlere de sık sık başvurulmaktadır. Ayrıca Marx ve Keynes'den de yararlanılmaktadır.

Kornai'de makroekonomik aletler fazla kullanılmamaktadır. Makroekonomik aletlerle çalışıldığında hidrolik yaklaşım kabul edilmektedir. Yani (iç) akım → rezerv → (dış) akım süreciyle, akım ve stok değerler birlikte var olmaktadır (12).

Kornai pozitivistin iktisattaki temsilcilerindendir. Pozitivism içinde betimleyici teoriyi savunmaktadır. Ona göre (13) ilk görev olayı betimlemektir. Daha sonra açıklayıcı teori gelir. Bu görüşleriyle Kornai, metodolojik açıdan P. Samuelson'a yakındır.

Kornai, matematiksel formülasyona bütünüyle karşı değildir. Fakat salt matematiksel formülasyonu **entellektüel deney** olarak görerek karşı çıkmaktadır. Önemli olan gerçeğe uygunluktur. Amprik kanıt, gözlenebilirlik, kısacası testedilebilirlik asıldır (14).

Özetle Kornai'de iktisat ilkelerinin değeri yüküklü olmadığı görüşü egemendir.

II. BÜTÇE SINIRLAMASI VE ETKİNLİK SORUNU

Kornai'de bütçe sınırlaması diğer sınırlamalar, etkinlik sorunu, kıtlığın nedeni ve açıklanması açısından özel bir önem taşımaktadır.

Sınırlamalar

Kornai'nin hemen bütün çalışmalarında ekonominin hanehalkı (çoğu zaman bireyle aynı anlamda kullanılmaktadır) ve (sosyalizmde devletin sahip olduğu) firmalardan oluştuğu kabul edilmektedir. Kurulan modellerde kapitalist ve sosyalist ülkelerde hanehalkı davranışları açısından büyük bir fark olmadığı, hatta tüketici yönünde bütçe sınırlamasının sosyalist ülkelerde daha fazla olduğu (15) ileri sürülerek genellikle firmalara ağırlık verilmektedir.

Ele alınan firma ticari firma değil, üretici firmadır. Çünkü Kornai'nin betimlemek istediği, üretici firmada etkinlik sorunu ve (girdide) kıtlıktır. Kornai'ye göre (16) bir üretici firmanın üretim artışını engelleyici sınırlamalar şu şekilde özetlenebilir:

a) **Kaynak Sınırlaması.** Fiziki veya teknik sınırlamalardır. Farklı nitelikteki emek, malzeme miktarı, yarı bitmiş ürünler, stoklar, makinelerin kapasitesi, mevcut donatımla ilgili sınırlamalardır. M. Kalecki'nin belirttiği gibi klasik sosyalizm, saf biçimde kaynak sınırlama ekonomisidir.

b) **Talep Sınırlaması.** Veri fiyatlarında ürün miktarının talepten büyük olmasıdır. Klasik kapitalizm temelde talep sınırlama sistemidir. Marx ve Keynes'de ele alınan kapitalizm talep sınırlaması sistemidir. Devletin ekonomiye müdahale süreci içinde modern kapitalizm saf anlamda talep sınırlaması sistemi olmaktan çıkmıştır.

Tam kapasite faydalanma sosyalist ekonominin normunu, kapasite altı faydalanma kapitalist ekonomiyi karakterize etmektedir (17). Bir diğer deyişle işsizlik kapitalizmin, kıtlık sosyalizmin belirleyici özelliğidir. Geleneksel sosyalizmde firmalar açısından amaç çıktı maksimizasyonu olduğundan talep sınırlaması söz konusu değildir.

c. **Bütçe Sınırlaması:** Finansal harcamaların (ve hanehalkının) ilk para stoku ve satışlarını (gelirini) aşamaması durumudur.

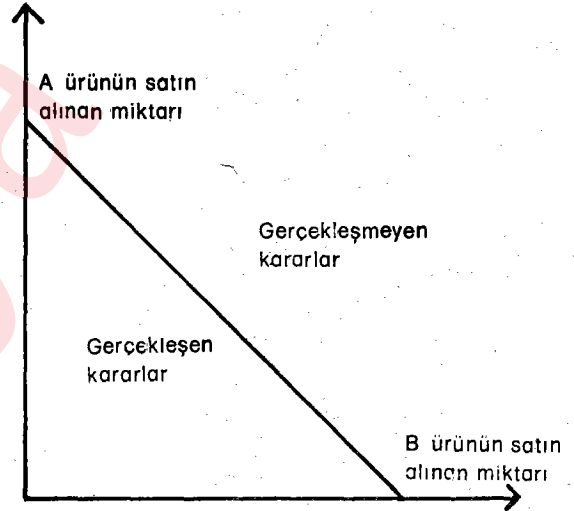
Kornai'de asıl önemli olan bütçe sınırlamasıdır. Bütçe sınırlamasının mutlak sertliği kapitalist ekonomilerde talep sınırlamasına, yumuşaklığı sosyalist ekonomilerde kaynak sınırlamasına neden olan en büyük etmendir. Yumuşak bütçeden kıtlık ekonomisine giden bir süreç oluşmaktadır.

Bütçe Sınırlaması : Sert ve Yumuşak Bütçe

Bütçe sınırlamasında toplam ödemeler başlangıç para stoku ve aynı dönemdeki toplam gelirleri aşamaz. Küçük veya eşittir. Bir sınırlama getirilmektedir. Tanım gereği finansal bilanço tablosu ex post muhasebe eşitliği göstermektedir. (18) Dolayısıyla bütçe sınırlamasında ödemelerin başlangıç para stoku ve gelirleri aşamama durumu ex posttur. Kornai'ye göre sorunun bu yanı önemli değildir. Çünkü muhasebede eşitsizlik yoktur.

Kornai (19), R. Clower'den hareketle bütçe sınırlamasına ex ante davranışsal sınırlama açısından yaklaşmaktadır. Ex ante dav-

ranışsal sınırlama, gelecekte fiili harcama olduğunda finansal durumla ilgili beklentiler üzerine temellenir. Sert sınırlamada harcamalar ve kazançlar arasında keskin ilişki vardır. Ex ante gelecekteki harcama anında ödemeler gelirleri aşamaz. Kornai'ye göre özellikle sosyalist (ve kısmen kapitalist) ülkelerde bütçe sınırlaması yumuşamaktadır. Bir diğer deyişle harcamalar ve kazanç arasındaki ex ante davranışsal sınırlama ex ante davranışsal yumuşamaya dönüşmektedir. Firmalar gelirlerinden daha fazla harcama da bulunabilmektedirler.

Şekil 1. Sert Bütçe sınırlaması

Sert bütçe sınırlamasında (20) şekil (1) de görülen bağlantı vardır. Şekil özellikle hanehalkı için geçerli olan ex ante davranışsal sınırlamayı (finans sorunu) göstermektedir. Sosyalist ve aynı derecede olmasada kapitalist ülkelerdeki firmalar için ex ante sert bütçe sınırlaması geçerli değildir.

Sert bütçe sınırlamasında firmanın büyümesi kendi finansal pozisyonuna, yani finansal duruma ve beklenen kâra bağlı olarak yatırımda bulunduğunda gerçekleşir. Bu açıdan sert bütçe sınırlamasında ex ante davranışsal sınırlama yönünden hanehalkı

karar verici ile firma yöneticilerinin beklentilere göre karar vermesi arasında fark yoktur. Somutta ise firmalar için sert bütçe sınırlaması çeşitli araçlar yolu ile geçerliliğini kaybetmektedir.

Kornai'ye göre (21) pür sert bütçe sınırlamasını sağlayan koşullar şunlardır :

1. Dışsal fiyatlar. Girdi ve çıktı fiyatları firma için veridir.
2. Vergi sistemi serttir.
- a) Vergi kurallarının oluşumuna firma etki edemez. Dışsal olarak belirlenir.
- b) Vergi sistemi nesnel olarak gözlemlenebilir ve ölçülebilir ölçütlere bağlanır.
- c) Firma için herhangi bir ayrıcalık yoktur.
- d) Belirlenen vergi koşulsuz olarak toplanır.
3. Devlet cari harcamalar veya yatırım için herhangi bir yardımda bulunmaz.
4. Kredi yoktur.
5. Firmanın kendi kârı dışında dıştan finansal yatırım yapılmaz. (4 ve 5 durağan durumda geçerlidir).

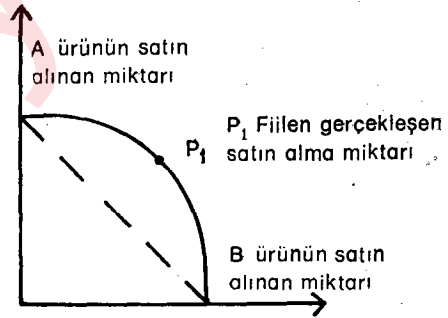
Bu koşullar sonucunda,

- a) Firmanın yaşaması hâsılâtın maliyetten büyük olmasına bağlıdır. Aksi takdirde iflasla sonuçlanır.
- b) Büyüme firma birikimiyle gerçekleşir.
- c) Firma üretimi artırarak veya düşürerek, girdi-çıktı bileşimlerini değiştirerek fiyatlara uyum sağlar. Sürekli fiyatları izler.
- d) Fiyatlar veri ve dışardan yardım yapılmadığından firma belirsizlik ortamındadır.
- e) Firma talebi girdi fiyatları ve çıktı (cari ve beklenen) gelirine bağlıdır.

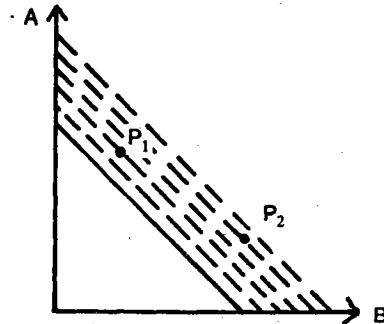
Yumuşak bütçe sınırlamasında ise yukarıda belirtilen koşullar büyük ölçüde değişmektedir. Firma fiyatları etkilemekte, vergi sistemi yumuşamakta, devlet yardımıda bulunmakta, kredi alınmakta ve kredi sistemi

yumuşamakta, yumuşak koşullarda dış finansal yatırım yapılmaktadır. Yumuşak bütçe sınırlamasının sonucu olarak, a) iflas ortadan kalkarak, firmanın yaşaması süreklilik kazanmakta, b) büyüme devlet yardımları ve yumuşak yatırım kredileri ile gerçekleşmekte, c) fiyatlara uyum sağlama yerine, fiyatlar ayarlanmakta, d) Firma risk taşımadığından, geleceğe dikkat edilmemektedir. Belirsizlik ortadan kalkmakta, e) Firmanın talebinde girdi fiyatları, cari ve beklenen gelirler önemli olmamaktadır.

Klasik anlamda ele alındığında firmalar için kapitalist ülkelerde sert, sosyalist ülkelerde yumuşak bütçe sınırlaması vardır. Günümüzde kapitalist ülkelerde sosyalist ülkeler kadar olmasa da yumuşak bütçe sınırlaması için sürekli kurumsal koşullar yaratılmıştır.

Şekil 2. Yumuşak Bütçe Sınırlaması

Şekil 3. Bütçe sınırlamasının Yumuşaması

Yumuşak bütçe sınırlamasında (22) firma şekiller (2 ve 3) de görüldüğü gibi gelirinden daha fazla (P_1 P_2) harcamada bulunabilmektedir. Bu durumda talep sınırlamasının önemi kalmamaktadır; firma gelirinden daha fazla harcamada bulunabilmektedir. Üretim fazlası meydana gelmemekte, üretilen talep edilmektedir. Varılan sonuç sosyalist ülkeler açısından ayrı bir öneme sahiptir. Sosyalist ülkelerde talep sınırlaması sorunu ortadan kalkarken kaynak sınırlaması kronik hale gelmektedir.

Kornai'ye göre yumuşak bütçede gelirin üzerinde fazla harcama bir diğer kurum, özellikle devlet tarafından karşılanır. Fiili harcama (P_1) orjinal bütçe doğrusunu aşmaktadır. Açık, finansal yardımla kapatılmaktadır. Dolayısıyla fiili harcama belkide P_2 ye çıkabilmektedir. Harcama daha da artabilir. Açık yine yardımla giderilmektedir.

Kısaca, sert bütçe sınırlaması *ex ante* davranışsal sınırlamadır. Yumuşak bütçe sınırlaması ise *ex post*, muhasebe formülasyonunda sınırlamadır. *Ex ante* davranışsal yumuşama vardır. Geleneksel (Neo-klasik) iktisatta mutlak sert bütçe sınırlaması vardır. Sosyalist ülkelerde firmanın bütçe sınırlaması oldukça yumuşaktır. Kapitalist ülkelerde de tam anlamıyla mutlak sınırlama yoktur. İşsizlik (talep sorunu), işçi sendikaları, koruyucu devlet müdahalesi, firmanın devlet, bankalar ve ortaklarla ilişkileri, kredilerde yumuşama (açık bütçe gibi), firmanın yalnız fiyat alıcısı değil yapıcısı da olması gibi nedenlerle sınırlama yumuşamıştır.

Yumuşak Bütçe Araçları

Kornai'ye göre (23) yumuşak bütçe araçları şunlardır:

a) Yardımlar, Hükümet veya belediyeler tarafından yapılan yardımlardır. Pazarlık ve lobiye bağlı olarak yardımlar dolayısıyla yumuşaklık, daha da artabilir.

b) Yumuşak Vergileme. Vergi kurallarının pazarlığa, politik baskılara göre değişebilmesidir. Ayrıca vergi bağışıklıkları, ertelemeler ve ödenmesinde sağlanan kolaylıklar vergilemeye dahildir.

c) Yumuşak Kredi. Kredi fiyatlarında kolaylık, ödenmeyen borçlara anlayışlı davranma, geri ödemelerin ertelenmesi, yeni ödemelerin ertelenmesi, yeni ödeme plânlarının yapılmasıdır. Doğal olarak bu umutların artması finansal sıkıntıdan korkmama ve finansal sıkıntının kronikleşmesi anlamına gelmektedir.

d) Yumuşak İdari Fiyatlar. Fiyatların alıcı ve satıcı arasında değil, bürokratik olarak belirlenmesidir. İdari fiyatlarda «maliyet artışı» kuralının işletilmesi, maliyet artışı oranında fiyatlarda ayarlama yapılması, girdilerde sabit fiyatlandırma yoluna gidilmesi, çıktıda otomatik fiyat artışına izin verilmesidir.

Sayılan araçlar ayrı ayrı uygulanabileceği gibi bir arada da olabilir. Bütün bunlar sert bütçede görülen finansal sıkıntı → iflas sürecinin yumuşak bütçede kalkması anlamına gelmektedir. Firmanın yaşaması otomatik hale gelmektedir. Devlet baba, firma çocuktur. Devlet firma için yaşam sigortasıdır.

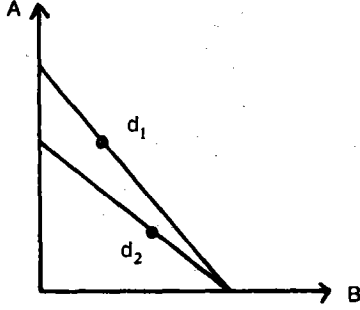
Yumuşak Bütçe, Etkinlik ve Kıtık

Kornai'ye göre sert bütçe → iflas, yumuşak bütçe → otomatik yaşama garantisi; sosyalist ülkelerde etkinlik, üretilen ürünlerin kalitesi, talep fazlası, kıtlık ve kuyruk sorunlarını gündeme getirmektedir.

Kornai (24) yumuşak bütçe sınırlamasının etkisini üçe ayırmaktadır; a) fiyat, b) etkinlik, c) fazla talep (kıtlık). Üç etki birbirinden bağımsız değildir. Biri diğerine neden olmaktadır.

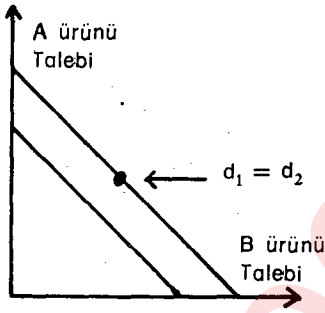
Fiyat tepkisi (25) yumuşak bütçede fiyat tepkisizliğine dönüşmektedir. Bu firma-

nın girdi fiyatlarındaki değişmelere tepki göstermemesi anlamına gelmektedir (26).

Şekil : 4. Sert Bütçe Sınırlamasında Talep

Şekil (4) de, Ceteris Paribus A, B ye göre daha pahalıdır. A'dan daha az talep edilir ve d_2 seçilir. Yumuşak bütçe sınırlamasında ise durum şekil — (5)'deki gibidir.

Şekil : 5 Yumuşak bütçe sınırlamasında talep

Fiyat yükselmeleri, A'nın daha pahalı olması önemli değildir ($d_1 = d_2$). Fiyat değişmelerine rağmen karar verici (firma) talebi aynı kalabilir.

Bu durumda firma açısından girdi talebi önemli değildir. Sonuç firmanın maliyetlere dikkat etmemesidir. A yerine B'nin ikamesi pahalı olmasından değil, mevcut olmamasından ileri gelmektedir (zorunlu ikame). A'nın yokluğunda B ikame edilir. A olmadığı durumda B'nin talebi sürekli artar. Sonuçta B'nin kıtlığı (talep fazlası) daha da yükselir. Bu fiyat ve maliyet tepkisini biraz daha za-

yıflatır. Bir diğer deyişle firmanın girdi talebini fiyat değil, diğer açıklayıcı değişkenler belirler. Ayrıca yumuşak bütçeden kaynaklanan B'nin ikamesi süreci bütün alternatif çıktıların talep esnekliğini düşürür. Firmanın faiz haddine, döviz kuruna duyarlılığını azaltır. Aynı nedenlerle, çok ürünlü firmada çıktının nispi fiyat tepkisi büyük değildir. Çünkü firmanın talebi efektif finansal sınırlama ile karşılaşmaz. (27) Ayrıntıda bazı farklılıklar vardır;

a) Çıktı (arz) yönündeki fiyat tepkisi, girdi (talep) ye göre biraz daha büyüktür.

b) Kısa dönem fiyat tepkisi uzun dönemle nazaran daha güçlüdür. Örneğin yatırıma başlanılmaşa fiyatlar ne olursa olsun bitirilecektir. Ayrıca uzun dönemde yardımlar ve/veya çıktı fiyat düzenlemeleri yapılmaktadır.

c) Fiyat tepkisinde gecikme önemlidir. Gecikme fiyata karşı tepkinin etkisini azaltabilir.

d) Fiyat tepkisi ülke içinde üretilen mallarla, ihrac ve ithal edilen mallar açısından da önemlidir. Bu dış pazarlara uyum sağlayamama sorunlarını doğurur.

e) Fiyatlara karşı kimlerin tepkisi dikkate alınmaktadır. Bütçe sınırlaması oldukça yumuşak ve ödemeler dengesi güçlüklerinin çözümünü merkeze bırakılmışsa fiyatlar dünya fiyatlarına tepki gösteremezler.

Yumuşak bütçede fiyatlara tepkisizlik, paranın pasif role sahip olmasına neden olmaktadır (28). Yumuşak bütçede paranın işlevi fiziki miktarları derneştirmektir. Aktif rolü yoktur. Bütçe - sınırlaması arttıkça fiyat tepkisi yükselir ve paranın rolü aktif hale gelir. Paranın aktifliği ve sert bütçe arasında yakın bir ilişki vardır.

Kornai'ye göre yumuşak bütçe sınırlaması — fiyatlara tepkisizlik, etkinlik sorununa neden olmaktadır. Fiyat sinyallerine karşı tepki gösterilmediğinden girdi— çıktı bileşimlerinde etkinliği artırıcı düzenlemelere gidilmez. Finansal açık (zarar) doğrudan ve-

ya dolaylı olarak finanse edildiğinden, zayıf performansa tolerans gösterildiğinden etkinlik için azami çaba harcanmaz. Sert bütçe sınırlamasında ise firma yaşamak için kaliteyi geliştirecek, maliyetleri azaltacak yeni ürünler veya süreçleri denemek zorundadır. Girişimci tarzda davranılacaktır. Yumuşak bütçe sınırlamasında riskler sosyalle edilmekte, faydalar özelleştirilmektedir. Yumuşak bütçe eski ürünleri, organizasyonları korumaktadır. Yeniliğe ve gelişime açık değildir. İflas riski ile kâr yapma olanağı ise firmanın üretkenliğini artıracak ve maliyet etkinliğini teşvik edecektir. (29)

Etkinlik sorununa önem verilmemesinin yumuşak bütçeden kaynaklanan bir diğer nedeni, yanlış kararlara rağmen firmanın yaşamasının devam edebilmesidir. Çünkü piyasaya giriş ve çıkışlara bürokrasi karar vermektedir. Zarar nedeniyle pazardan çıkış söz konusu değildir.

Yumuşak bütçenin bir diğer etkisi fazla talebin oluşumuna neden olmasıdır. Firma talebi sınırlanmaz, Talep fazlalığı finansal yardımlarla karşılanmaktadır. Hesapları ise bir başkası, devlet ödemektedir. Bu, talep sınırlamasını ortadan kaldırırken, kaynak kıtlığını arttırmaktadır. Fiyatlara tepkisizlik ve etkinlik sorunuyla birlikte talep fazlalığı sosyalizmi kıtlık ekonomisi haline getirmektedir. Sert bütçe yokluğu nedeniyle girdi talebinde alternatiflerin denenmemesi kıtlığı olağanlaştırmaktadır. (30).

Kornai, sert bütçeyi kıtlık sorunun çözümü için ön koşulu görmektedir. Fiyat mekanizması kurulsun ve fiyatlarda esneklik sağlansa bile kıtlık devam edebilir. Çünkü bütçeleme yumuşaktır. (31)

Kornai'ye göre, Walrasçı genel denge- nin olup olmadığı bir yana, klasik sosyalist ekonomilerde kıtlıkların varlığı Say ve Walras yasalarının geçersizlik nedenidir. Say'daki «Her arzın kendi talebini yarattığı», Walras' daki «n-1 piyasada denge varsa n'nci piya-

sada da denge vardır», yasaları için gerekli koşullar kıtlık nedeniyle sağlanamaz. Talep fazlası vardır. Arz — talep eşitliği yoktur.

Yumuşak Bütçede «Yumuşaklıklar»

Bütün firmalar için yumuşak bütçenin etkisi aynı değildir. Ayrıca sosyalist ve kapitalist ülkelerde de bazı farklılıklar görülmektedir. (32) Sosyalist ülkelerde.

1. Merkezi plânlamadaki öncelikli sektörlerde sınırlama daha yumuşaktır.

2. Devletin sahip olduğu firmalarda sınırlama kooperatiflere nazaran daha yumuşaktır.

3. Bütçe sınırlaması büyük firmalarda küçük firmalara nazaran daha da yumuşaktır.

Kapitalist ülkelerde,

1. Devletin sahip olduğu firmalarda bütçe sınırlaması oldukça yumuşaktır.

2. Kamunun finanse ettiği yatırımlarda bütçe sınırlaması düzenli olarak aşılmaktadır.

3. Finansal güçlük içindeki özel firmalar desteklenmektedir.

4. Enflasyonist süreçte, enflasyon beklentilerine göre fiyatların ayarlanması nedeniyle bütçe sınırlamasının etkinliği azalmaktadır.

Yumuşak Bütçe ve Merkezîyetçilik

Geleneksel anlamda sosyalist ekonomilerde merkezîyetçilik egemendir. Kumanda ekonomisi vardır. Yumuşak bütçe, firma ve devlet arasında özel bir hiyerarşik ilişki yaratarak bu ilişkiyi pekiştirmektedir.

Klasik sosyalizmde, merkezîyetçilik ve kumanda ekonomisi kârlılığın önemli olmasıyla birleşmektedir. Piyasaya giriş ve çıkış merkezi olarak belirlenmektedir. Firma büyümesinde finansal destek söz konusudur. Paranın pasif rolü nedeniyle fiyatlar değil, miktarlar temel sinyalleri verir. Merkezden

çıktı hedefleri ve girdi kotaları belirlenir. Fiyatlar yalnız kotaları (miktar x fiyat) derneştirmeye yarar. Haber alma akımı,

Merkez

Alt Merkezler (Orta dereceli organlar)

Firmalar şeklindedir. Merkez hedefleri gösterirken, firmanın yukarıya akımı gelecekte çıktının plânlanan miktarı, çeşitli kaynaklar için istenilenlerdir. Haber alma akımı emir $\longleftrightarrow$ rapor ve teklif biçimindedir. Hiyerarşiktir. Bu süreçte etkinlik değil büyüme önemlidir.

Kornai'ye göre fiyat yerine miktar sinyallerinin önemli olması, etkinlik sorununun gözardı edilmesi ve kıtlığın olağan hale gelmesi nedenlerindendir. Zarara rağmen yaşamın güvencesi (devlet sigortası), sürekli talep fazlasıyla bütünleşen kıtlık ve etkin olmamayı gündemde tutmaya devam ederken, aynı zamanda merkeziyetçiliği daha da artırmaktadır. Kıtlığı azalmak için daha fazla müdahale etkinlik sorunun daha çok gözardı edilmesi ve kıtlığın artmasına neden olmaktadır.

III. BİR ÖNERİ VE SONUÇ

Kornai (33), yaşamak için dış yardım (finansal yardım) alan değil, yaşamasının kazanç yeteneğine bağlı olduğu firmalar önermektedir. Bunun için fiyatlara tepkinin sağlanacağı kurumsallaşma gereklidir; firmalar daha çok bağımsız olmalıdır. Finansal olarak merkeze bağlılığın kaldırılması gereklidir. Piyasa sistemi oyunun kuralları içinde oynanmalıdır.

Kornai'ye göre (34), kıtlığı azaltmak için kapasiteyi genişletmek, geliştirmek veya emeğin daha fazla katılımını sağlamak çö-

züm değildir. Çünkü firmaların girdi talebi uygulamada sınırsızdır. Kıtlığı azaltmak ve etkinliği arttırmak için fiyatlara tepkinin sağlanacağı kurumsallaşma yaratılmalıdır.

Kornai, soruna yalnız iktisadi açıdan yaklaşmaktadır. Örneğin var olduğu ileri sürülen piyasa - demokrasi bağlantısı gibi sorunlara değinmemektedir. Yalnız, Kornai piyasa sosyalizminin etkinliği sağlayacağı gibi, sosyal adalete de daha uygun olduğuna işaret etmektedir. (35)

Kornai, somuttaki (özellikle Macaristan) piyasa sosyalizmi gelişmelerine kendi ifadeyle pragmatik bir açıdan bakmaktadır. Reformları evrimci süreç içinde değerlendirmektedir. Bu yaklaşımın sonucu ve betimleyici teori yapma endişesinin de etkisiyle, (piyasa) sosyalizmde etkinliğin sağlanamayacağı görüşleriyle fazla ilgilenmemektedir. Kornai'ye göre özellikle firmalar için ana sorun yumuşak bütçe beklentilerinin oluşumunu engellemektir. Bu etkinliğin sağlanması, kıtlık ekonomisinin yok edilmesi sürecini hızlandıracaktır.

Kornai'nin ve parasalcı iktisatçıların önerileri arasındaki benzerlik okuyucunun hemen dikkatini çekmiştir. Kanımızca birebirlik bağlantıdan kaçınmak gereklidir. Yaşanan iktisadi bunalımla birlikte etkinlik sorununun gündeme gelmesi açısından yaklaşılsa, Kornai'nin daha iyi değerlendirilebileceği görülmektedir.

3 Mayıs 1987

NOTLAR

- (1) M. Dietrich (1986), s. 319.
- (2) Tam olarak aynı ifade edilmemekle birlikte benzer bir yaklaşım için bkz. G.C. Harcaurt (1984), s. 489-517.
- (3) E. Eren (1987), s. 3-21.
- (4) K.I. Vaughn (1980), s. 535-552.
- (5) Burada kısaca P.T. Wanless, (1987, s. 52-68) in bir yaklaşımını değerlendirmek istiyoruz. Wanless'e göre merkezi plânlama-etkin olmama,

piyasa-etkinlik karşılaştırması, genellikle mükemmel olmayan plânlama sistemi ile mükemmel piyasa arasında yapılmaktadır. Ona göre ise plân ve piyasa rakip değil, birbirini tamamlamaktadır. Piyasanın mükemmel olmadığı durumda plânlama kaynak dağıtımında nispeten daha etkin yöntemdir. Mükemmel olmayan piyasa ekonomisi belirsizliği içermektedir. Belirsizlik nedeniyle merkezi plânlama daha etkin avantajlara sahiptir. Ayrıca belirsizlik eksik haberalmanın göstergesidir. Haberalmayı artırmak haberalma maliyetlerini gerektirir. Merkezi plânlama ise haberalma konusunda daha az maliyete neden olur.

Kanımızca bu yaklaşımı Lange - Avusturya Okulu tartışması açısından ele alırsak (Aynı konu keynesci açıdan alındığında daha değişik akıl yürütme gerektirir), Wanless'e katılmak kolay değildir. Avusturya Okulu iktisatçıları etkinliği öne çıkartırlarken, belirsizliği ileriye daha iyi görenlerin (müteşebbislerin) mukafatlandırılması açısından istenen bir durum olarak görmektedirler. Ayrıca kısmi ve yatay bilgi gereği bireylerin bilgileri ve değerlendirmeleri farklıdır. Bu açıdan Avusturya Okulu için mükemmel piyasa söz konusu değildir. İlginç tarafı mükemmel piyasa (Walrasçı genel denge) eleştirilerek, belirsizliğe dikkat çekilmektedir.

(6) G. Hodgson (1984).

(7) Özellikle bkz. J. Kornai (1975).

(8) Son yıllarda hemen bütün iktisatçılar belirsizlik ve dengesizliğe büyük önem vermektedirler. Ama anlaşılabilir farklıdır. Neo Klasik iktisat geleneğinde eksik haberalma ile bütünleşen belirsizlik ve dengesizlik analizi özellikle **Yeni - Klasik** iktisatla birlikte büyük gelişme göstermektedir. Bu bağlamda subjektif olasılık yolu ile (sonuçta objektif olasılık) belirsizliğe rağmen geleceğin öndenebileceği, sistematik hata olmayacağı belirtilmektedir. Ama eksik haberalma nedeniyle her zaman şok yaşanabilir. Kanımızca Kornai'nin dengesizlik ve belirsizlik görüşü buna yakındır.

J.M. Keynes (1960 1962) ve F. Knight (1965) geleneğindeki belirsizlik analizi bundan oldukça farklıdır. Özellikle Knight'da yukarıda savunulan belirsizlik yaklaşımı risk olarak adlandırılmaktadır. Keynes ve Knight'da belirsizlik geleceğin bilinmeyeceği üzerine temellenmektedir. Bir diğer deyişle belirsizlik bilinemezlik ve bilinmemeyi içerecek biçimde kullanılmaktadır Avusturya Okulu iktisatçıları da benzer belirsizlik yaklaşımı kabul edilmektedir. Son yıllarda hidrolik Keynesçiliğin yıkılışı süreci ile birlikte, büyük bir gelişme içinde görülen Post-Keynesci iktisat

(G.L.S Shaoke, S. Weintraub, P. Davidson, H. Minsky, Harrod) daki belirsizlik analizinin temeli bilinemezliktir. Seçiş bilgi birikiminden ziyade, imagination üzerine yapılır.

(9) Avusturya Okulu iktisatçılarından L.M. Lachmann (1976, s. 220) Leijonhufvud'un görüşleri ile Avusturya Okulu arasında büyük bir yakınlık görmektedir. Belki dolaylı olarak Leijonhufvud yolu ile Kornai ve Avusturya Okul arasında bağlantı kurmak olanaklıdır.

(10) J. Kornai (1980) s. 90. Kornai, özellikle 1971 (1975) de yayınlanan «Anti-Equilibrium» yapıtı açısından bu durumu belirtmektedir. Ayrıca bir noktaya özellikle dikkat çekmektedir. Anti-Equilibrium, Clawer (1965) ve Leijonhufvud (1968)'den bağımsız olarak yazılmıştır. Etkilenme söz konusu değildir.

(11) J. Kornai (1975).

(12) q. Kornai (1980) s. 533-559. Bu yaklaşım IS-LM analizine benzemektedir. Kornai'de mikroekonomi aletleri ile çalışıldığında zaman zaman hidrolik yaklaşımdan da faydalanılmaktadır.

(13) ibid, s. 5, P.G. Hare (1982), s. 408.

(14) J. Kornai (1980) s. 9; (1975)

(15) J. Kornai (1980); s. 444.

(16) J. Kornai (1979), s. 801-814

(17) M. Marrese ve J.L. Mitchell (1984) s. 75.

(18) J. Kornai (1980) s. 301.

(19) J. Kornai (1986 a), s. 3-30.

(20) J. Kornai (1982 a), s. 503-524.

(21) J. Kornai (1980), s. 302-309.

(22) J. Kornai (1982 a), s. 801-814; (1986 a), s. 3-30.

(23) J. Kornai (1979), s. 801-814; (1982 a), s. 503-524, (1986 a), s. 3-30.

(24) J. Kornai (1986 a), s. 3-30.

(25) J. Kornai (1980), s. 324.

(26) J. Kornai (1982 a), s. 503-529.

(27) ibid, s. 514.

(28) J. Kornai (1979), s. 801-814; (1980), s. 513; (1982 a), s. 517; (1982 b); (1986 a); s. 3-30; (1986 b); s. 1687-1734.

(29) B. Balassa (1983), s. 274.

(30) K.A. Soos (1984), s. 305-329) a göre kıtlığın ortaya çıkış nedeni talep sorunu yanında üretimin yapısal olarak esnek olmamasıdır. Soos, Kornai'yi bu açıdan eleştirmektedir. Kornai, ise, üretimin esnek olmamasını gözönüne almadığı eleştirisini kabul etmemektedir. Bkz. J. Kornai (1985), s. 145-162.

(31) S. Gomulka (1985), s.1. Gomulka bu sorunu dıştalamamakla birlikte, bütçe yumuşaklığının kıtlığa neden olmayabileceğini belirtmektedir. Kıtlık sorunu konusunda daha açıklayıcı olarak

bütçe esnekliğini görmektedir. Bütçe esnekliği (Gomulka, 1985, s. 5) girdi değerindeki değişimlere firmanın (yardımlar ve çıktı fiyatlarının artan etkisi dahil) gelirindeki değişimlerin tepki hızı olarak tanımlanmaktadır.

- (32) J. Kornai (1982 a), s. 503-524.
- (33) J.Kornai (1986 a), s. 9.
- (34) P.G. Hare (1982) s. 408.
- (35) J. Kornai (1985), s. 145.

K A Y N A K Ç A

- Balassa, B., «Reforming the New Economic Mechanism in Hungary», **Journal of Comparative Economics**, 7, 1983, s. 253-276.
- Dietrich, M., «Organisational Requirements of a Socialist Economy: Theoretical and Practical Suggestions», **Cambridge Journal of Economics**, 10, 1986, s. 319 - 332.
- Eren, E., «Etkinlik Sorunu: O. Lange ve Avusturya Okulu», **İktisat Dergisi**, Ocak - Şubat 1987, s. 3-21.
- Gomulka, S., «Kornai's Soft - Budget Constraint and the Shortage Phenomenon : A Criticism and Restatement», **Economics of Planning**, 9 (1), 1985, s. 1-11.
- Harcourt, G.C. «Reflections on the Development of Economics as a Discipline», **History of Political Economy**, 16 (1), 1984, s. 489-517.
- Hare, P.G., «Economics of Shortage and Non-Price Control», **Journal of Comparative Economics**, 6, 1982, s. 406-425.
- Hodgson, G. **Democratic Economy**, Penguin Books, 1984
- Keynes, J.M., «General Theory» ed. S.E. Harris, **The New Economics**, içinde London: Dennis Dobson Ltd, 4. Basım, 1960, s. 181-196.
- A Treatise on Probability** New York, Harper and Row, Publishers, 1962 (1921).
- Knight, F., **Risk Uncertainty and Profit**, New York: Harper and Row. Publishers, 1965 (1921).
- Kornai, J., **Anti - Equilibrium**, North - Holland Publishing Company, 1975 (1971).
- «Resource Constrained Versus Demand Constrained Systems», **Econometrica**, 47 (4), 1979, s. 801-814.
- Economics of Shortage**, North Holland Publishing Company, 1980.
- «Adjustment to Price and Quantity Signals in a Socialist Economy», **Economie Appliquée**, XXXV (3), 1982 a, s. 503-524.
- Growth, Shortage and Efficiency**, University of California Press, 1982 b.
- «On the Explanatory Theory of Shortage: Comments on Two Articles By K.A. Soes» **Acta Oeconomica** 34 (1-2), 1985, s. 145-162.
- «The Soft - Budget Constraint», **Kyklos**, 39 (1), 1986 a, s. 3-30.
- «The Hungarian Reform Process: Visions, Hopes and Reality», **Journal of Economic Literature**, XXIV, 1986 b, s. 1687-1734.
- Lachmann, L.M., «Austrian Economics in the Age of the New-Ricardian Counter revolution», ed. G. Dolgin, **The Foundations of Modern Austrian Economics**, içinde, 1976. s. 215-223.
- Marrese, M ve
- Mitchell, J.L., «Kornai's Resource Constrained Economy: A Survey and an Appraisal», **Journal of Comparative Economics**, 8, 1984, s. 74-84.
- Soos, K.A., «A Propose the Explanation of shortage phenomena: Volume of Demand and Structural Inelasticity», **Acta Oeconomica**, 33 (3-4), 1984 s. 305-320.
- Vaughn, K.I., «Economic Calculation under Socialism: The Austrian Contribution», **Economic Inquiry**, XVIII, 1980, s. 535-552.
- Wanless, P.T., «The Efficiency of Central Planning: A Perspective from «Markets vs. Hierarchies» **Journal of Political Economy**, 34 (1), February 1987, s. 52-68.

«Açık Ekonomi Makro-İktisadı»nın Öncüsü Olarak Fleming-Mundell Modeli

Aykut KIBRİTÇİOĞLU

Yazar A.Ü. S.B.F.'de araştırma görevlisidir.

Babamın Değerli Anısına.

1. MUNDELL (1961) MODELİ

John Maynard Keynes'e göre; tasarruf (S) veya yatırım (I) düzeyini doğrudan etkilemeksizin ithalatı (M) kısıtlayan ve / veya ihracatı (x) teşvik eden bütün politikalar (yani —kısıtlayıcı— ticaret politikası), daima istihdamı ve çıktıyı (Y) artıracaktır. (*) Fakat Robert A. Mundell, bir yazısında, bu sonucun, döviz kurları esnekken elde edilemeyeceğini göstermiştir. MUNDELL (1961)'e göre; dış nek döviz kurları sisteminde, geleneksel dış ticaret çarpanının öngördüğünün tersine, kısıtlayıcı ticaret politikasının, dış ticaret dengesinde ($B = X - M$) yarattığı değişikliğin çarpan etkisi, döviz kurundaki (e) otomatik değişmelerle (deflasyonist sonuçlar doğurmak ve dış ticaret haddini etkilemek suretiyle) kısmen veya bütünüyle silinecek ve ticaret politikası sabit kurlardaki kadar çıktı (Y) artışı sağlayamamış, hatta belki de çıktıyı (istihdam) azaltmış olacaktır (MUNDELL, 1968: 240, 246-248). [1] Keynesçi çerçevedeki bu eleştiri yanında MUNDELL (1961)'de, finansal politikaların (maliye ve para politikalarının), esnek döviz kurlarında, sabit kurlardakinden **daha etkili** olduğu da gösterilmiştir. İşte ben asıl, Mundell'in (1961) modelini, bu **etkililik** (effectiveness) sonucu açısından ele almak istiyorum.

MUNDELL (1961)'e göre, açık bir ekonominin dengede bulunabilmesi için, mal ve hizmet piyasası ile, ödemeler bilançosu dengelerinin sağlanması gereklidir (MUNDELL, 1968: 241). Bu iki koşula dayanarak, MUNDELL (1961) modelinin şöylece ifade edilebileceğini sanıyorum:

$$Y = C(Y) + I(r) + G + B(Y, e) \quad (1.1)$$

$$O = B(Y, e) + K(r) \quad (1.2)$$

Y: ulusal gelir (toplam çıktı).

C: yurtiçi özel tüketim harcamaları.

- I : yurtiçi özel yatırım harcamaları.
 G : kamu harcamaları.
 B : dış ticaret dengesi (X—M), net ihracat.
 K : net sermaye ithalatı.
 r : yurtiçi nominal faiz haddi.
 e : yabancı paranın nominal fiyatı (nominal döviz kuru).

Sermaye ithalatı (K_m) ve ihracatı (K_x) yurt içinde ve dışında faiz hadlerine bağımlı olduğundan, faiz haddinin, **para politikası** yetkesince belirlenen bir parametre olduğunun varsayılması yanında; yurtdışı gelirlerin dönem boyunca veri oldukları ve yurtiçi çıktının (Y), tam istihdam noktasına dek tamamen esnek olduğu (genel fiyat düzeyinin sabit olduğu) da kabul edilmektedir. **Maliye politikası** ise, yerli mallara yapılan kamu harcamalarındaki (G) bir artışın (azalışın) veya öncelikle, yerli mallara yapılan harcamaları etkileyen vergilerdeki (T) azalışın (artışın) yarattığı bir bütçe açığı (fazlası) olarak tanımlanmaktadır (MUNDALL, 1968: 241, 243-245). Bütün bu varsayımlara göre, sistemi, yukarıda görüldüğü gibi 2 içsel değişkenli 2 denge koşuluna indirgemek olanaklı hale gelmektedir: e [3] ve Y modelin **içsel**, r ve G ise **politika** değişkenleridir. Böylece, (1.1) ve (1.2)'den, toplam türevseleri alarak,

$$\begin{vmatrix} 1-C_y & -B_y & -B_e \\ B_r & & B_e \end{vmatrix} \begin{vmatrix} dY \\ de \end{vmatrix} = \begin{vmatrix} dG + I_r dr \\ K_r dr \end{vmatrix} \quad (1.3)$$

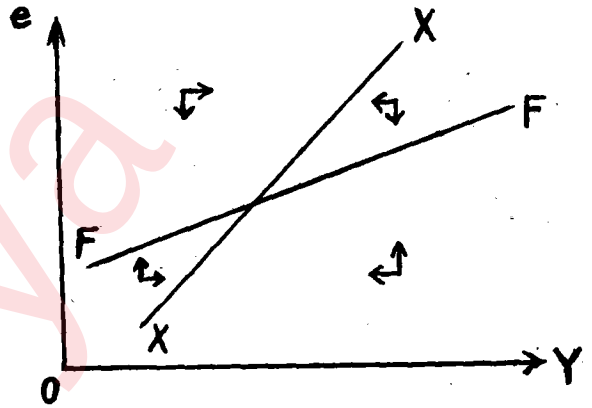
eşitliğine geçebiliriz. Burada, $1 > C_y > 0$ olduğundan, Jacobien belirlen $[J] = B_e (1 - C_y) > 0$ olmaktadır. dY için çözüme gidilirse:

$$dY = (B_e / [J]) dG + (B_e (I_r - K_r) / [J]) dr \quad (1.4)$$

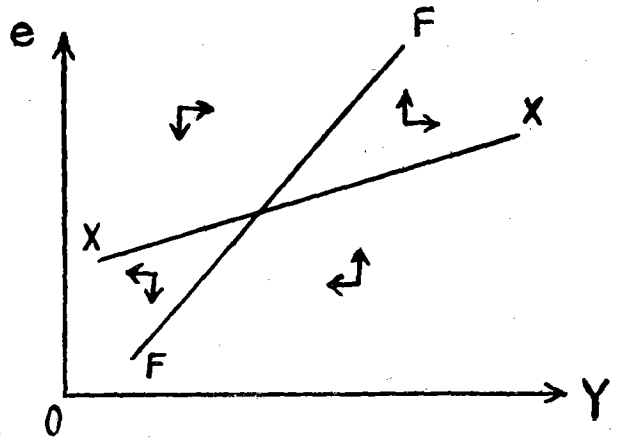
ve dolayısıyla, $dr = 0$ için $dY/dG > 0$ sonucuna ulaşılır. Yani genişletici maliye politika-

sı, kurlar esnekken **etkilidir**, istihdam ve çıktıyı (Y) artırabilmektedir. Öte yandan, $dG = 0$ ise, $dY/dr < 0$ olacağından, genişletici bir para politikası (faiz haddi düşürümü) da esnek kurlarda geliri (Y) artıracaktır.

Burada kurduğum Mundell'gil modeli, (1.1)'den elde edilecek XX (**iç denge**) ve (1.2)'den elde edilecek FF (**dış denge**) eğrileri yardımıyla eksenlerinde içsel değişkenlerin (Y ve e) bulunduğu bir koordinat sisteminde göstermek de olanaklıdır. (Bak. Şekil 1.1).

Şekil 1.1a: İstikrarlı Durum

Şekil 1.1b: İstikrarsız Durum

Şekil 1.1.: Mundell (1961) Modeli

Mal ve hizmet piyasasının dengesini gösteren XX eğrisi pozitif eğimlidir; çünkü çık-

tıdaki (Y) bir artış mal ve hizmetlerle ilgili bir arz fazlası yaratacağından, bu piyasada denge- nin korunabilmesi için e (yabancı para- nın fiyatı) artmalıdır. Ayrıca, ödemeler bi- lançosu denkleğini gösteren FF de pozitif eğimlidir; çünkü e'deki bir artış dış ticaret dengesinde (B) bir fazlalık yaratacağından, ödemeler bilançosu denkleğinin korunabilme- si için, dış ticaret dengesindeki fazlalığı gi- derecek bir gelir (Y) artışı olmalıdır.

XX eğrisinin eğiminin FF eğrisinininkinden büyük olması, sistemin istikrar koşuludur (Şekil 1.1a). Zira XX eğrisinin solunda mal piyasasında talep fazlası, sağında arz fazlası varken; FF'nin solunda ödemeler bilanço- sunda fazla, sağında ise açık vardır. [4].

Politika etkilerine gelince. Maliye politi- kasının (MP) etkisi, yalnızca XX üzerinde gö- rülür. Bunun nedeni, MP değişkeni olan G' nin, yalnızca XX ile ilgili (1.1)'de yer alıyor olmasıdır. Para politikası (PP) değişkeni r ise 2 denklemde de yer aldığından (yani iç ve dış denge koşullarının ikisini de ilgilendirdi- ğinden), hem XX hem de FF'yi etkileyecektir. Ekonomi dengede ve faiz haddi (r) sabitken kamu harcamaları artınca (bir bütçe açığı oluşunca), mal ve hizmet piyasasında bir ta- lep fazlası oluşur ve bunun ortadan kaldırı- labilmesi için, çıktı (Y) artmalı ve/veya döviz kuru (e) düşmelidir. Böylece, FF sabitken XX bütünüyle sağa kayar ve gelir (Y) ile dö- viz kuru (e) artmış olur. Öte yandan, eğer ekonomi dengede ve kamu harcamaları (G) sabitken faiz haddi (r) düşürülürse, mal piya- sasında yatırım harcamaları (I) artışı nede- niyle bir talep artışı oluşur ve MP'dekine benzer biçimde, XX sağa kayar. Fakat r düşü- şü; aynı zamanda, net sermaye ithalatını (K) azaltır ve net ihracatı (B), bu negatif etkiyi giderecek kadar bir gelir (Y) azalışı ve/veya döviz kuru (e) artışı gereksinimi yaratır. FF eğrisi bütünüyle sola kayar. Sonuçta; XX sa- ğa, FF ise sola kaydığından, istihdam ve gel- lir düzeyi (Y) artmış olacaktır. Böylece, Mun-

dell'in (1961) modelinin varsayım ve tanımla- maları gereği, maliye ve para politikalarıyla ilgili olarak şu sonuçlara ulaşılmış olmakta- dır (MUNDELL, 1968: 247-248).

1. Maliye politikası, esnek döviz kurla- rında sabit kurlar sistemindekine göre daha etkilidir; çünkü dış ticaret (X, M) yüzünden doğan sızıntılar, döviz kurundaki (e) bağımsız değişmelerle ortadan kalkmaktadır. Ka- mu harcamalarındaki (G) bir artış gelirden ar- tışa ve iç açığa yol açmakta ve bu da, son- radan, döviz kurundaki değer kaybı (e'deki artış) sayesinde, gelirden genişleme yarat- maktadır: $dY/dG > 0$.

2. Para politikası, a fortiori, faiz haddi (r) düşürümü nedeniyle artan yatırımın çar- pan etkisi (I_r) daha büyük olduğu ve net ser- maye ithalatındaki (K) düşüş daha fazla bir değer kaybını (e artışı) ve gelir (Y) artışı- nı uyardığı için, esnek kurlarda daha etkilidir. $dY/dr < 0$.

2. MUNDELL (1963) MODELİ

J. Marcus Fleming'in 1962'de yayımla- nan yazısı, Robert A. Mundell'in 1963'te ya- yımlanan ünlü yazısıyla birlikte, daha sonra- ları **Fleming - Mundell modeli (F-M modeli)** diye adlandırılmaya başlanacak olan açık ekonomi modelinin temelini oluşturan görüş- leri ortaya koymuştur. Bu modele göre, **küçük ve açık bir ekonomide** [5], sabit kurlarda MP etkili, PP etkisiz; esnek kurlarda ise, PP etkiliyken, MP bütünü etkisizdir. Ben şimdi, Fleming ve Mundell'in ayrı ayrı ulaştıkları bu sonucu, daha çok MUNDELL (1963)'teki var- sayımları dikkate alarak kurduğum yeni bir Mundell'gil model yardımıyla, yine «karşılaştı- rmalı durağan inceleme» yöntemini kullanarak açıklamağa çalışacağım:

$$Y = A(Y) + B(Y, e) \quad (2.1)$$

$$L(Y) = M^s + R \quad (2.2)$$

A : yurtiçi özel harcamalar (C, I) toplamı.

L : nominal para talebi.

M^s : nominal para stoğu.

R : uluslararası rezervler.

(Y, G, B ve e için, MUNDELL (1961)'deki tanımlar geçerlidir.)

MUNDELL (1963)'te, kolaylık olsun diye **tam sermaye hareketliliği** (perfect capital mobility) varsayımı yapıldığından, ülkede, dünya faiz haddinden (r^w farklı bir yurtiçi faiz haddi (r) oluşturulamaz. Başka bir deyişle, sistemdeki bütün menkuller **tam ikame edilebilir** niteliktedir. [6] Bu nedenle, para talebi (L) ve yatırım (I) işlevlerinde, faiz haddinin (r) bir argüman olarak yer almasına gerek kalmadığı gibi (PRACHOWNY, 1973: 233), tüketim (C) ve yatırım (I)'ı dikotomize etmek de zorunlu değildir (PRACHOWNY, 1973: 216). Böylece, MUNDELL (1963) yazısının modelleştirilmesinde, ödemeler bilançosu denkleğini ayrıca göstermeksizin, mal ve hizmet piyasası (2.1) ve para piyasası denge koşulu (2.2) ile yetinmek olanaklı hale gelmektedir (DORNBUSCH, 1976: 232-233).

Öte yandan, artık MUNDELL (1961)'deki «büyük ülke» [7] varsayımının da terk edilmesiyle, MP ve PP tanımları değişmektedir. Mundell, bu kez, genişletici MP'yi, yerli mallara yapılan ve kamu borçlarındaki artışla finanse edilen hükümet harcamaları artışı; genişletici PP'yi ise, tahvillerin satın alındığı açık piyasa işlemleri biçiminde düşünmektedir. Ayrıca, uluslararası rezervlerdeki (R) artışın nihai etkisi, para stoğundaki (M^s) artışinkiyile aynı görüldüğünden, R değişkeni de para piyasasındaki dengeyi gösteren eşitliğe (2.2) sokulmuştur (MUNDELL, 1968: 253-254; PRACHOWNY, 1973: 221, 223).

Bütün bunlara göre, sabit kurlar sisteminde Y ve R içsel, G, R ve M^s dışsal olmaktadır. Artık, önce sabit kurlarda, ardından esnek kurlar düzeninde makroeko-

nomik politika (MP ve PP) etkililiğinin incelenmesine geçilebilir. [8]

2.1. SABİT KURLARDA MAKROEKONOMİK POLİTİKA ETKİLİLİĞİ

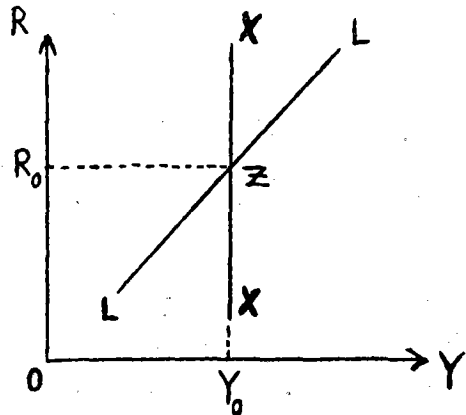
$$\begin{vmatrix} 1-A_y-B_y & 0 \\ L_y & -1 \end{vmatrix} \begin{vmatrix} dY \\ dR \end{vmatrix} = \begin{vmatrix} dG + B_e de \\ dM^s \end{vmatrix} \quad (2.3)$$

$1 > A_y > 0$ olduğundan, $|J| = -(1-A_y - B_y) < 0$ 'dır. Bu durumda,

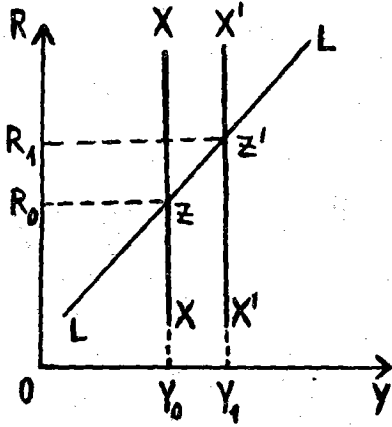
$$dY = (-1/|J|) dG - (B_e/|J|) de \quad (2.4)$$

çözümüne göre, $de = 0$ iken $dY/dG > 0$ olacağından, MP etkili ama, $dG = de = 0$ iken $dY/dM^s = 0$ olacağından, PP etkisizdir.

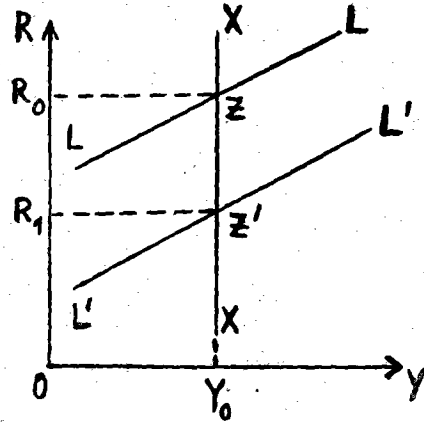
Aynı sonuca; eksenlerinde 2 içsel değişkenin (R ve Y) bulunduğu bir diyagrama, (2.1)'den elde edeceğimiz XX (mal ve hizmet piyasası denge eğrisi) ve (2.2)'den elde edeceğimiz LL'yi (para piyasası denge eğrisi) çizip tek tek politika değişikliklerinin etkilerini inceleyerek de ulaşabiliriz (Şekil 2.1 ve Şekil 2.2).

Şekil 2.1.: Sabit Kurlarda Denge

Şekil 2.2a: Maliye Politikası

Şekil 2.2b.: Para Politikası

Şekil 2.2: Politika Etkileri

Uluslararası rezervlerdeki bir artış karşısında, para piyasası dengesi, ancak gelir artırılarak para talebi yükseltirilse korunabileceğinden, LL eğrisi pozitif eğimlidir. XX eğrisi denkleminde (2.1) R yer almadığından; başka bir deyişle, döviz kuru (e) sabitken farklı R değerleri için tek bir çıktı düzeyi bulunduğundan, XX dikey eksene koşuttur (Bak. Şekil 2.1). R ve Y dışındaki bir değişken (dışsal değişken) değişince, eğriler kayar. Örneğin G'deki bir artış, mal piyasasında talep fazlası yaratacağı için, dengenin yeniden sağlanabilmesi çıktının (Y) artmasını gerektirir: XX eğrisi. X'X' konumuna gelir (Şekil 2.2a). Böylece, MP; istihdam ve gelir üzerinde **tam etkili** olabilmektedir. Oysa M's'deki bir artış (R sabitken), para piyasasında bir arz fazlası yaratınca, dengeye ulaşılabilmesi için Y artışı ile para talebinin artırılması LL eğrisini sağa kaydırır (L'L'), fakat sonuçta, kalıcı bir gelir artışı görülmez: Rezervler azalır, gelir eski düzeyinde kalır (Şekil 2.2b).

$$\begin{vmatrix} 1-A_y & -B_y & -B_e \\ L_y & 0 & 0 \end{vmatrix} \begin{vmatrix} dY \\ de \end{vmatrix} = \begin{vmatrix} dG \\ dM^s - dR \end{vmatrix} \quad (2.5)$$

$|J| = L_y B_e > 0$ olacağı için, dY çözümünü

şöyle buluruz:

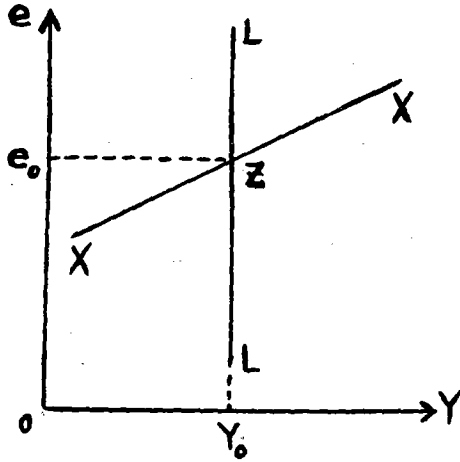
$$dY = (B_e / |J|) dM^s + (B_e / |J|) dR \quad (2.6)$$

$dG = dR = 0$ ise, $dY/dM^s > 0$ gereği, PP etkilidir. $dG = dM^s = 0$ olunca, bu kez de, $dY/dR > 0$ olmaktadır. Bu 2 politika arasındaki tek fark; genişletici rezerv politikası durumunda bankaların tuttuğu «yabancı» aktifler sonuçta arttığı halde, genişletici PP durumunda «yerli» aktifler artar, şeklinde özetlenebilir (MUNDELL, 1968: 254).

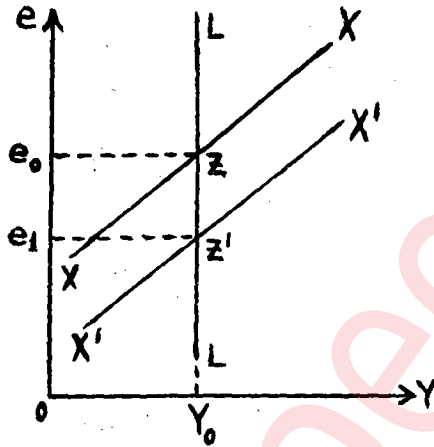
Esnek döviz kurlarında, MP tamamıyla etkisizdir; çünkü $dY/dG = 0$ olduğu için, genişletici MP reel bir değişmeye (Y'de artışa) yol açmamaktadır.

Bu karşılaştırmalı durağan inceleme de, kolaylıkla şekil yardımıyla izlenebilir (Şekil 2.3 ve Şekil 2.4).

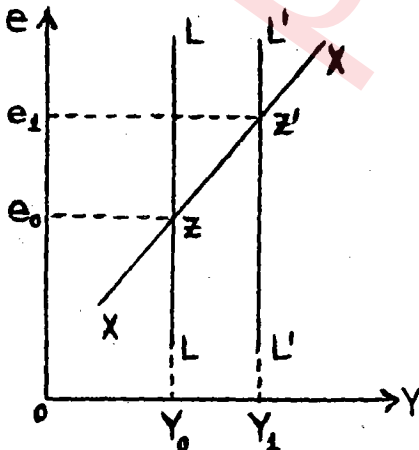
2.2. ESNEK KURLARDA MAKROEKONOMİK POLİTİKA ETKİLİLİĞİ

Şekil 2.3: Esnek Kurlarda Denge

Şekil 2.4a: Maliye Politikası

Şekil 2.4b: Para Politikası
Şekil 2.4: Politika Etkileri

Döviz kuru artışı (yani yerli paranın değer yitirmesi) durumunda, mal piyasasında bir talep fazlası oluşacağından, dengenin korunabilmesi için çıktı (Y) artmalıdır: pozitif eğimli bir XX eğrisi. Fakat veri faiz haddinde, farklı döviz kuru (e) değerleri için para piyasasında denge sağlayacak tek bir gelir düzeyi (Y₀) bulunduğundan, başka bir deyişle LL denkleminde (2.2) döviz kuru yer almadığından, LL eğrisi bütünüyle diktir (Şekil 2.3).

Kamu harcamaları artışı biçimindeki genişletici bir MP, mal piyasasında talep fazlası yaratır ve e sabitken, dengenin sağlanabilmesi için Y artışı gerekir: XX sağa kayar. Fakat LL dik olduğu için, gelir artırılmaz (Şekil 2.4a). Ancak, genişletici bir PP ile M^s yükseltirirse, para piyasasında oluşan arz fazlasının emilebilmesi için Y artmalıdır: LL sağa kayar ve istihdamı artırır (Şekil 2.4b). Uluslararası rezervlerdeki bir artışın etkisi de, yine Şekil 2.4b'deki gibi olacaktır.

3. SON SÖZLER

Günümüzde artık iyice yerleşmiş bulunan «açık ekonomi makroiktisadı» (open economy macroeconomics, OEM) başlığının jma ettiği literatürün doğuşu ve gelişmesinde, bu yazıda ele aldığım F-M modelinin rolü büyük olmuştur. Yalnızca «politika etkililiği» açısından bakılırsa, bu çizgide, Egon Sohmen, Martin F. J. Prachowny, Jürg Niehans, Rüdiger Dornbusch, Ronald Findlay, Carlos A. Rodriguez, Stephen J. Turnovsky ve Horst Herberg gibi pek çok iktisatçı sayesinde oldukça yoğun tartışmalar yapılmış; OEM'nin önemli (verimli) bir eksenini, bu etkililik (effectiveness) konusu oluşturmuştur. Konunun farklı boyutlarına dikkat çekerek kimi zaman ayrı sonuçlara ulaşan bu iktisatçıların yazılarını ve Türkiye benzeri ekonomilerinin KAE'ler sınıflandırmasının dışında ve farklı yön-

temlerle incelenmesi gereğini ortaya çıkartan diğer bazı yapıtları, başka iki çalışmamın konusu yapabilmeği umuyorum.

Ankara, 8 Şubat 1987

KAYNAKLAR

- R. DORNBUSCH (1976): «Exchange Rate Expectations and Monetary Policy», *Journal of International Economics*, Vol. 6, s. 231-244.
- R. DORNBUSCH (1980): *Open Economy Macroeconomics*, New York, Basic Books.
- J.M. FLEMING (1962): «Domestic Financial Policies under Fixed and under Floating Exchange Rates», *IMF Staff Papers*, Vol. 9, s. 369-379.
- W. FUHRMANN (1981): «Die Theorie der kleinen offenen Volkswirtschaft und das wirtschaftspolitische Dilemma», *Aussenwirtschaft*, Bd. 36/3, s. 219-244.
- S. MORLEY (1984): *Macroeconomics*, Chicago ve d. y., The Dryden Press.
- R.A. MUNDELL (1961): «Flexible Exchange Rates and Employment Policy», *Canadian Journal of Economics and Political Science*, Vol. 27, s. 509-517.
- R.A. MUNDELL (1963): «Capital Mobility and Stabilization Policy under Fixed and Flexible Exchange Rates», *Canadian Journal of Economics and Political Science*, Vol. 29, s. 475-485.
- R.A. MUNDELL (1968): *International Economics*, New York, The Macmillan Company.
- M.F.J. PRACHOWNY (1973): «The Effectiveness of Stabilization Policy in a Small Open Economy», *Weltwirtschaftliches Archiv*, Bd. 109/2, s. 214-231.
- K. ROSE (1974): *Theorie der Aussenwirtschaft*, Müh, Verlag Franz Vahlen (5. Aufl.).

NOTLAR

- [*] Bu yazı; 1985-86 ders yılında Ank. Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü iktisat yüksek lisans programında Sayın Doc. Dr. Yahya S. Tezel'in yönettiği «seminer» çerçevesinde hazırladığım metnin belli bir bölümüne dayanmaktadır.
- [1] R.A. Mundell, çeşitli yazılarını *International Economics* (1968, New York, Macmillan) adlı kitapta toplamıştır. Benim sözünü edeceğim 2 yazı da adı geçen kitapta yer aldığından, MUNDELL (1968)'e atıfta bulunmakla yetineceğim.
- [3] e'nin, kurlar esnekken içsel olacağı açıktır. Sabit kurlar sisteminde, döviz kuru, hükümetçe belirlendiği için bir politika değişkeni olurken; esnek kurlarda, döviz kuru, döviz piyasasındaki arz ve talebe göre belirlendiğinden içseldir. Yani esnek kurlar sisteminde, ödemeler bilançosundan (B+K) çok, e içseldir (MORLEY, 1984: 533-4).
- [4] Sistemin istikrar koşullarıyla ilgili ayrıntılı anlatım için MUNDELL (1968: 241-3, 248-9)'a, şekil üzerinde politika çözümlemesinin ayrıntılı anlatımı içinse MUNDELL (1968: 243-6) veya ROSE (1974: 181-8)'e bakılabilir.
- [5] Fuhrmann ve Prachowny'e göre; uluslararası düzeyde ticareti yapılan veya yapılabilen her mal, aktif veya faktörün fiyatı bir ekonomi için dışsal olarak verilmişse, o ekonomi bir «küçük ve açık ekonomi»dir. (FUHRMANN, 1981: 220). Yani KAE'ler, birer fiyat alıcı (price-taker) durumundadırlar ve ihracat ya da ithal mallarının dünya fiyatlarını etkileyemezler. Ama, döviz kuruunu değiştirerek, bu malların yurtiçi fiyatlarını etkileyebilirler.
- [6] Burada işin içine farklı (ulusal) paralar girmektedir ve bu, mevcut döviz kurlarının (e, belli bir yetkece saptanmıyorsa bile) süresiz olarak sabit kalmakta directmesinin beklendiğini ve cari (spot) ve vadeli (forward) döviz kurlarının özdeş olduğunu ima etmektedir. Böylece, bütün bu karmaşık yapının spekülasyon, vadeli döviz piyasası ve döviz kuru marjı ile birlikte, var olmadığı varsayılmaktadır. (MUNDELL, 1968: 251).
- [7] Literatürdeki «büyük ülke» kategorisine örnek olarak Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya Federal Cumhuriyeti; «küçük ve açık ekonomi»lere örnek olarak Avusturya, Belçika, Danimarka, Kanada ve Yeni Zelanda gösterilebilir. Fakat

Türkiye gibi MP ve PP'nin saflıklarını yitirdiği (yani MP ve PP arasındaki yakın kurumsal ilişkiler nedeniyle, MP'den bağımsız bir PP'nin uygulanamadığı) az gelişmiş ülkeler bu ikinci kategoriye girmemekte, politika etkililiği çözümlemesi KAE'ler çerçevesi içinde yapılmamaktadır.

- [8] Mundell, dikkatini istihdam üzerinde yoğunlaştırırken; atıl kaynakların, ölçeğe göre sabit getirinin

ve sabit parasal ücret oranlarının bulunduğunu da varsayıyor ve bu da, yurtiçi çıktı arzının esnek, fiyat düzeyinin ise sabit olduğu anlamına geliyor. Dünya faiz haddini veya yurtdışı gelirleri etkilemeyecek kadar küçük olduğunu varsaydığı ülkede, başlangıçta, kolaylık olsun diye, sektörler arasında borçlanmanın olmadığını kabul ediyor.

Geleneksel İktisat Eleştirileri (VI): Sosyalist Plânlamanın Savunusu (II)

Ernest MANDEL

273. (Ağustos 1987) sayımızda başladığımız yazının ikinci ve son bölümünü bu sayıda yayımlıyoruz.

5. GAYRİ RESMİ NESNEL İŞ BİRLİĞİ

Nove bu soruyla hiç doğrudan yüzleşmez. Ama vereceği karşılık, kitabında sorunun üstü kapalı bir cevabının bulunduğu şeklinde olacaktır kuşkusuz. Çünkü **The Economics of Feasible Socialism**'in her bölümünde, piyasanın sakıncaları olsa bile, uyarlıklı bir iktisadî örgütleyici güç olarak piyasanın tek alternatifinin alabildiğine merkezileşmiş bir bürokrasi olduğunu öne sürer. Bu, onun yapıtının laytmotiflerinden biridir. Ama hiç mi hiç kanıtlanmamış, dogmatik bir yargıdır söz konusu olan. Daha bu günden, henüz sosyalizmin her hangi bir Marxist biçimi gerçekleşmişken, gerek Batı'da, gerekse Doğu'da gitgide gerçeğe aykırı hâle gelmekte olduğu ampirik olarak ortaya konabilir. Çünkü Nove'nin gözden kaçırdığı şey, emeğin nesnel toplumsallaşması ile karar vermenin süregelen parçalanması arasındaki büyüyen çelişkinin piyasa aracılığıyla olsun merkeziyetçi bürokratik plâncılar eliyle olsun gittikçe daha az zaptedilebildiğidir. Bu hantal ve akıl dışı sistemlerin ikisinin de çökmesini önleyen, **her gün milyonlarca gayri resmi nesnel iş birliği edimiyle** fiilen bunların etrafından dolaşılıyor olmasıdır.

Bununla neyi kastetmekteyiz? Burada neyin söz konusu olduğunu anlamak için önemli bir ayrımın yapılması gerekir. Para ilişkileri ille piyasa ilişkileriyle özdeş değildir; çünkü piyasa benzeri ilişkiler ya da sahte piyasa ilişkileri olabilir. Böyle durumlarda aynı parasal biçim, hayli farklı gerçek içerikleri gizlemektedir. İmdi, piyasa ekonomisi, fiyat dalgalanmalarının **yol gösterdiği** bir ekonomidir. «İktisadî etmenler», ister tüketici ister firma olsunlar, **piyasa sinyallerine tepki verir**. Böyle bir tepki oluşmuyorsa sinyalin iktisadî bakımdan anlamlı olduğunu kanıtlamak zorlaşır (meğerki kanıt gerektirmeyen bir belit —yani ilham yoluyla malûm olmuş bir dogma— olsun). Peki, ileri kapitalist ülke-

kelerde, işçi sınıfının tüketimi dahil, güncel tüketici davranışıyla ilgili olarak yapılmış incelemeler ne gösteriyor bu konuda? Bu incelemelere göre cari olarak üretilen malların büyük çoğunluğu, **fiyat dalgalanmalarından bağımsız olarak**, alışlagelmiş dükkânlar-da, alışlagelmiş hizmet dağıtıcılarından satın alınmaktadır. Ortalama tüketicinin tüketiminin en az yüzde 80'i için bunun geçerli olduğunu söylemek abartma olmaz.

Öyle ki cari fiyat dalgalanmaları, olağan bir müşteriye, çocuklarının okulu ya da hastahaneleri şöyle dursun, ekmekçilerini, bakkallarını, otobüs ya da metrolarını, berberlerini, süpermarketlerini, hatta tuhafiyecilerini birdenbire değiştirmeye özendirmez. Olağan kişi, elmanın kilosunun nerede 100 TL daha ucuz olduğunu anlamak için bir manavdan öbürüne koşturmaz. **Zamanları** (birçok durumda da: alışkanlıkları, tanıdık satıcılar ya da öteki alıcılarla konuşma arzusu) **bu marjinal farklardan daha değerlidir**. Tipik olarak, ancak iktisadî felâketler meydana geldiği (petrol fiyatlarının yüzde 300 artması ya da işsizliğin sonucu olarak gelirin yüzde 30 azalması) zamandır ki bu tür tüketim kalıpları, Ortodoks piyasa sinyallerine —o zaman bile kesinlikle bütün mal ve hizmetlerde değil— cevap verir. Kanıtlar, süregelen piyasaya dışı tepkilerin günlük iktisadî davranışın birçok alanında piyasa tepkilerini geride bıraktığını göstermektedir. İşçi sınıfı mahallelerinde bile elma arzının birdenbire ucuzlaması kuşkuyla karşılanabilmekte («kalitesi mi düşük?», «reklâmcılık dümeni mi?»), biraz daha pahalı olan meyveden daha çok değil, daha az satabilmektedir. Paket tatillerin fiyatında ılımlı, diyelim yüzde 10'luk, bir artış, gelir ve istihdam değişmediği sürece, tatil harcamalarını azaltacağı yerde uyartabilmektedir.

Bu türden iktisadî ilişkiler, ne gerçek bir piyasa ekonomisini ne de bürokratik merkezîyetçi plânlamayı işin içine katar. Bunla-

rın temsil ettiği şey, kendiliğinden iş birliğinin temel biçimleridir. Çoğu kez, on yıllarca olmasa bile, yıllarca görece istikrarlı kalırlar. Elbette istendiğinde birey ya da hane halkı tarafından değiştirilmeleri mümkündür; çoğu kez değiştirilirler de —ama dışarıdan her hangi bir gücün böylesi değişimler, dayatması ya da bunlar sonunda önemli iktisadî alt üst oluşların meydana gelmesi söz konusu olmaksızın. Aynı şey, firmalar arası birçok alış veriş için de geçerlidir. Alışılmış arzucalarının, tecrübeyle saptandığı üzere, güvenilir teslim tarihlerini ve uygun bir mal kalitesini güvence altına almaya eğilimli oluşları, bunlar küçük fiyat farklılıklarından çok daha önemli olduklarından, malzeme faturasını yüzde 5 kısmak için çok sayıda arzucanın fellik fellik peşinden koşmayı büyük bir şirket açısından anlamsız kılmaya yeter. Günümüzde kapitalist —ve «sosyalist»— ülkelerde işlerin çoğu böyle yürütülür: alışkanlığa, göreneğe, rutine, karşılıklı bilgi ve önceden görülebilir sonuçların doğurduğu doğal iş birliğine dayanarak.

Bir İtiraz

Şöyle bir itiraz ileri sürülebilir: Bu milyonlarca gönüllü iş birliği ediminin kendileri, piyasa sinyalleriyle de, bürokratik yönergelerle de yönlendirilmiyor olabilir. Gene de bunlar, nitelikleri ister piyasaya ister plâna özgü olsun, iktisadî merkezîyetçilik doğrultusunda etkili olan kudretli güçlerce desteklenip mümkün kılınmaktadır. Rutin iş birliği, ancak görece küçük, merkezîleştirilmiş işlemleri düzenler, merkezîleştirilmiş büyük çaplı işlemleri değil. Bu itirazda bir gerçek payı vardır. Ancak bu pay ilk bakışta sanıldığından daha küçüktür. İtirazın gücü bir karşıtlığa dayanmaktadır. Bu karşıtlık —söz gelimi— bir yanda, âdetlerini değiştirip en ucuz mahrece kaymak üzere geniş bir bölgedeki küçük fiyat değişimlerini gözlerini

dört açıp izlemeksizin, konsantre sütlerini satın almak için her günkü gibi küçük dükkânlara ya da süpermarketlere giden milyonlarca alıcı ile öbür yanda piyasanın, iflâs tehdidiyle, aynı sütün üretim maliyetlerini ve getirilerini gerçekten gözlerini dört açarak izlemeye **zorladığı** Nestlé ya da Carnation şirketleri arasındadır. «Piyasa», gerçekten de bu dev tröstleri kaynaşmak zorunda bırakmamış mıydı —piyasa değil miydi yoksa?

Ama Nestlé'nin binlerce perakende satış noktasına uzanan kendi dağıtım ağı iyice rutinleşmiş olacağı gibi konsantre süt çıktısı da alabildiğine otomatik ve rutinleşmiş olacaktır. Aslında «piyasa», bu devrenin içine iktisadî bakımdan anlamlı bir biçimde hemen hiç girmez. Çünkü Nestlé, bir tekel olması dolayısıyla, ortalama üretim maliyetlerine eklenen, önceden saptanmış bir kâr marjına dayalı satış fiyatlarını rahatça dayatabilir.

İnsanların her halükârda süte ihtiyaçları vardır ve sütü az çok önceden belirlenmiş miktarlarda tüketirler. Dolayısıyla burada iktisadî açıdan önemli olan olgular, ulusal gelirin (ya da ulusal harcamaların) ne kadarının süt tüketimine ayrılacağı, üretim kaynaklarının ne kadarlık bir bölümünün en uygun diyetetik ve sağlık bilgisi koşullarında süt üretimi ve dağıtımına ayrılacağıdır. Şimdiden var olan ileri teknikler karşısında öteki bütün dalgalanmalar kesinlikle minimaldir.

Daha da çarpıcı bir örnek elektrik sanayiidir. Bir ulusal elektrik şebekesinin —hatta AET ve birçok bitişik ülkenin uluslararası elektrik şebekesinin— düzgün işlemesi için piyasa güçlerine ya da merkezileşmiş bir bürokrasiye gerek yoktur. Elektrik talebinin marjinal elâstikiyeti, istatistiksel dizilere dayanılarak oldukça sağlıklı biçimde saptanabilir. Yıl boyunca belli zamanlardaki azami yük önceden kestirilebilir. Umulmadık arıza ya da talebin çok artması tehlikesine karşı yeterli yedek kapasite ayrılabilir. Sonuç ola-

rak milyonlarca alıcıyı kapsayan istikrarlı enerji dağıtımı, özünde ne piyasa güçlerini ne de büyük bürokrasileri gerektirir. Eldeki istatistiksel veriler üzerinde çalışan bilgisayarlarla büyük ölçüde üstesinden gelinebilecek bir iştir. (5) Gerçekten giderek akıl dışı hâle gelmekte olan, bu malın «fiyatlanma»sıdır (hiç değilse özel tüketiciler ve ortalama işletme açısından —çok büyük elektrik tüketicisi olan birkaç sanayiden para alınmaya devam edilebilir). Buna son verilseydi elektrik sanayiinde mevcut bürokrasilerin aşağı yukarı yüzde 90'ı —Batı'da ve Doğu'da— bütünüyle ortadan kaldırılabilirdi.

Bu tür örnekler, her sanayi dalı ya da toplum kesimindeki bütün mal ve hizmetlere genelleştirilemez. Gerçekten kimi merkezileştirme sorunlarının teknik niteliği öyledir ki rutin, karar verme kurumlarının yerini tutamaz. İktisadî kaynakların (ulusal ve uluslararası ölçekte) farklı faaliyet dalları ve toplum kesimleri arasında **genel** bölünüşünü düşünüp taşınarak düzenleyecek bir etkenliğe ihtiyaç vardır. Ancak tam da sıradan insanlar arasında gittikçe genişleyen **de facto** iş birliği yönünde kendini duyuran ve emeğin nesnel toplumsallaşmasıyla yan yana gelişmiş olan trend, kör piyasa güçleri ile merkezileşmiş dev bürokrasiler gibi iki tehlike arasında bir çıkış yolu **olduğunu** göstermektedir: **isteyerek ve özgürce yapılan iş birliğine dayalı, demokratik olarak merkezileştirilmiş —yani eklemlenmiş— öz yönetim.**

6. YENİLİK VE GÜDÜLENME

Peki, bu «üçüncü çözüm», rutin ve göre-

- (5) SSCB'de, yazarı tarafından İngilizce ASUP adı verilen, tam otomatikleşmiş işletme yönetimi sistemlerine geçmek için bilgisayarların kullanılması için, bk. Martin Cave, **Computers and Economic Planning**, Cambridge 1980, s. 153-67.

neğin idealleştirilmesine —yani iktisadî durgunluğa— yol açmaz mı? Üreticilerin iş yüklerini hafifletme ve insan ekolojisini iyileştirmekteki çıkarlarının maliyet azaltma yönünde bir iç özendirici yaratacağı üretim alanında kesinlikle hayır. Belki yeni tüketim malları selini yavaşlatır. Süregelen meta akımındaki değişiklik kendi başına fazla güçlük doğurmaz —ne de olsa en zengin tüketiciler bile, elektronik oyunlar ile seyyar telefonların bulunmadığı yakın geçmişte pek mutlu yaşıyorlardı. Ancak mizantrop bir insanlık görüşü, insanlığın göreceli ilerlemesini ya da sağlığını yurttaşlarının tüketmekte olduğu, gittikçe yararsızlaşan âlet edevatın sayısının artışıyla ölçer. Sosyalist bir demokrasi, sırf tüketimden çok **uygarlık** içinde **büyüyecektir**. Bu, genişleyen bir anlamlı **insan faaliyetleri ve ilişkileri** alanı demektir: çocukların büyütülmesi ve eğitimin yaygınlaştırılması, hasta ve sakatlara bakılması, yaratıcı iş pratikleri, sanat ve bilim çalışmaları, aşk deneyimleri, Dünya ve evrenin araştırılması gibi. Kanseri ve kalp hastalıklarıyla savaş, çocukların karakter ve zekâlarının nasıl geliştirilebileceğinin incelenmesine, nevroz ve psikozların anlaşılması ve azaltılmasına en büyük önceliği verecek olan bir toplum, şimdi içinde yaşadığımız, dinamikliğiyle yüzümüzü güldüren dünyaya kıyasla o kadar mı sıkıcı ve coşkusuz bir toplum olacaktır? Daha uzun, ruh ve bedence daha sağlıklı yaşamak, iki tane renkli TV satın alma özgürlüğünden daha mı az önemlidir?

Piyasa rekabetinin yokluğu, ürün yenileştirmede bir eksikliği kesinlikle gerektirmez. Gerçekten de, tarih boyunca kilit keşif ve icatların çoğu, her hangi bir ticarî bağlantının tümüyle dışında gerçekleştirilmiştir. Ateş ilk kez muhafaza edildiğinde kâr diye bir şey yoktu. Tarıma ve metalürjiye vücut veren, piyasa değildi. Matbaa kazanç için icat edilmemişti. Büyük tıbbî ilerlemelerin çoğunun —Jenner'dan Pasteur'e, Koch'tan

Fleming'e— uyarıcısı, akçalı ödüller değildi. (6) Elektrik motoru, bir üniversite laboratuvarında doğmuştur, ticarî bir imalâthanede değil. Uzay gemisi bir yana, bilgisayar dahi, kamusal (askerî olsa bile) amaçlarla tasarlanmıştır, özel hissedarları zengin etmek için değil. Piyasa ilişkileri ve parasal ödüllerin körelmesinin teknolojik yeniliğin ortadan kalkmasına yol açacağını var saymak için en ufak sebep yoktur. Çünkü teknolojik yeniliğin itkileri, para hırsıyla yapılan rekabettten çok daha derinlerde —sıradan üreticilerin kendi emeklerinden tasarruf etme yönündeki doğal eğsiniimleri ile insanların zorlanmamış düşünsel-bilimsel merakında— yatmaktadır.

Aynı şekilde, toplumsal eşitliğin iktisadî etkinliğin önündeki bir engel olduğu yolundaki yaygın görüş de, her türlü temelden yoksundur. Tersine kanıtlar, İsrail'deki **kibutz**'larda kolayca bulunabilir. Buralarda gerek üretim, gerekse tüketim alanlarında para ilişkilerinin temelde yokluğuyla belirlenen bir çevrede yaşayan insanların üçüncü kuşağı yetişmektedir şimdilerde. **Kibutz**, elbette, hiç bir anlamda sosyalist bir topluluk değildir. Tersine Filistin halkına karşı kama işlevi görmüş bir askerî iskân köyüdür. Bu rolün beraberinde getirdiği bütün sıkıntı ve yozlukları üstünde taşır. Üstelik kendisine sübvansiyon veren kapitalist bir ekonomi içine yerleşmiş olduğundan giderek sermaye/ücretli emek ilişkileriyle dışsal olarak iç içe geçmektedir. Ama tam da bu elverişsiz koşullardan ötürü, **kibutz** içerisinde para ve piyasa ilişkilerinin kaldırılmasının Marx ile Engels'in bundan beklediği sosyeekonomik

- (6) 1984 Nobel tıp ödülünü kazanan Cesar Milstein, 1990 tarihlerinde 1 trilyon sterlinlik bir pazar yaratabilecek bir buluş için patent almayı reddetmiştir: «Patent, biz uygulamaları düşünüyoruzken her şeyi gizli tutmak demek olurdu. Bilimin rezilce aşağılanmasıdır böylesi. Patentler, düşünsel birer düzenbazlıktır.» **Sunday Times**, 21 Ekim 1984.

sonuçların bu denli büyük bir bölümünü ortaya çıkartmaya yetmiş olması, çok daha dikkat çekici olmaktadır. Parasal ödül ve yaptırımların bütünüyle ortadan kalkmış olmasına karşın kibutz'daki insanlar, olağan ve etkin —hatta çevredeki piyasa ekonomisinden ortalama olarak daha etkin— bir üretim yaparlar. İktisadî eşitsizlik, ayrıcalık, sömürü ya da baskının «parasal olmayan» yeni türleri ortaya çıkmış değildir. Şiddet ve suç kaybolmuş gibidir. Hapishaneler ya da «islah edici» çalışma kampları yoktur. Ortalama sağlık, kültür ve refah düzeyi, İsrail toplumunun bütünündeki düzeyden şaşılacak derecede üstündür. Siyasal ve kültürel özgürlük sınırsızdır. Yalnız sistemin savunucuları değil, psikanalizci Bruno Bettelheim, liberal Dieter Zimmer ya da sosyolog Melford Spiro gibi alabildiğine eleştirel gözlemciler de, bütün bunları doğrulamaktadırlar. (7) Elbette bir sürü çatışma vardır —kuşaklar ve cinsler arasında öncelikle. Kibutz gerçekleşmiş bir ütopye değildir. Bireyci yönelim ve davranış, sosyoekonomik eşitliğin sonucu olarak ortadan kalkmış olmaktan çok uzaktır. Hem niye ortadan kalksındı ki? Sınıfsız toplumun kendisine damgasını vuran, onu oluşturan bireylerin benzerliği değil, en çok sayıda bireyin en büyük ölçüde farklılaşmasıdır. Sosyalizmin amacı, kişinin toplumsallaşmasından çok toplumun kişiselleşmesidir —yani her bir bireyin benzersiz kişiliğinin mümkün olduğu kadar eksiksiz geliştirilmesidir.

17. İŞÇİLERİN EKLEMLENMİŞ ÖZ YÖNETİMİ

Demek ki —etkinlik, iş birliği ve yenilik—

(7) Başkalarının yanı sıra, bk. Bruno Bettelheim, *The Children of the Dream*, New York 1969; Rabin-Beit Hallahmi, *Twenty Years Later*, New York 1982; Gunar Heinsohn (der.), *Das Kibbutz-Modell*, Frankfurt 1982; Dieter Zimmer, «Die Form des neuen Menschen», *Zeifragen*, 12 Ekim 1984 içinde.

ile ilgili olarak— **güdülenme** konusu, sosyalist bir demokrasi için kesinlikle aşılabilir bir sorun değildir. Daha ivedi bir güçlük, halk egemenliğinin kendisinin **kurumlaştırılması**nda yatmaktadır. Azamî temel tüketici doyumu, asgari üretici iş yüküyle nasıl birleştirilecektir? Alec Nove, hiç bir ciddi Marxistin yadsımayacağı bu çelişki üzerinde haklı olarak durur. Ancak bunun gerçek bir çelişki olduğunu —hâlâ uzak bir geleceğin sislelerinde kaybolmuş gibi duran «top yekûn» bir robotçuluk dışında, haftada 1 ya da 0 saate düşmeye yüz tutan insan emeğiyle **ad infinitum** mal ve hizmet üretilemeyeceğini— saptamak, bütün insanların temel tüketici ihtiyaçlarının giderilmesinde dramatik bir artışın doğrudan üreticilerin emeğinin yükünde ve yabancılaşmasında dramatik bir azalışla eş zamanlı olarak sağlanamayacağı anlamına gelmez. Bir eklemlenmiş öz yönetim sistemi, bu amaçların gerçekleştirilmesine giden yolda önemli mesafe alabilir. Sistemin başlıca mekanizma ve kurumları şöyle işleyecektir.

Ulusal, mümkün olur olmaz da uluslararası, işçi ve halk konseylerinin düzenli —kolaylık olsun diye var sayalım: yıllık— olarak toplanacak kongreleri, o kongre için yapılan seçim sırasında bütün yurttaşlarca önceden tartışılmış tutarlı alternatiflerden hareketle, ulusal hâsılanın büyük dilimlerini belirleyecektir. Seçimler —yani her bir tercihin önceden görülebilir belli başlı vargıları— açıkça dile getirilecektir: ortalama iş yükü (çalışma haftasının uzunluğu); güvenceli kaynak dağılımı ('bedava' dağıtım) yoluyla herkes için karşılanacak öncelikli ihtiyaçlar; «büyüme»ye ayrılacak kaynakların hacmi (ihtiyat fonu + ek nüfusun tüketimi + gene açıkça dile getirilmiş teknolojik seçimlerin bir fonksiyonu olarak net yatırım); parasal mekanizmalar aracılığıyla dağıtılacak «temel olmayan» mal ve hizmetler için geriye kalan kaynakların hacmi; pazarlanabilir mal ve hizmet-

ler için fiyat politikası. Böylece iktisadî plânın global çerçevesi, ondan etkilenecek çoğunluğun bilinçli seçişleri temelinde saptanmış olacaktır.

Daha sonra bu seçişlerden hareketle, girdi-çıkış tabloları ile maddî dengelerden yararlanarak her ayrı üretim dalı (sanayi kesimleri, ulaşım, tarım ve dağıtım) ve toplumsal hayat (eğitim, sağlık, haberleşme, hâlâ zorunluysa savunma vb.) için kullanılabilecek kaynakları gösteren tutarlı bir genel plân hazırlanacaktır. Ulusal ya da uluslararası kongre, bu genel yönergelerin ötesine geçmeyecek, her bir dal veya üretim birimi ya da bölge için belirginleştirmelerde bulunmayacaktır.

Öz yönetim kurulları —örneğin ayakkabı, gıda, elektronik donatım, çelik ya da enerji sanayilerindeki işçi konseyleri kongreleri— genel plânın getirdiği iş yükünü mevcut üretim birimleri arasında paylaştıracak ve/ya da, üretim hedefleri verilmiş iş yükü altında gerekli kılmaktaysa, gelecek dönem için ek üretim birimlerinin yaratılmasını tasarlayacaktır. Üretilen malların (mevcut bilgi temelinde tedricen teknolojik optimuma yaklaşacak olan) teknolojik ortalamasını —yani ortalama emek üretkenliğini ya da ortalama «üretim maliyetleri»ni— hesap edecekler, ama bunu yaparken başka yerlerde üretilen toplam çıktı toplam ihtiyaçları karşılamadıkça, ve ilgili üreticiler için kendilerince dayurucu sayılacak koşullarda yeni işler güvence altına alınmadığı sürece, en az üretken birimleri kapatma yoluna gitmeyeceklerdir.

Tecrüze yapan üretim birimlerinde, daha önceki adımların ortaya çıkardığı teknik kat sayılar, ürün bileşimini büyük ölçüde belirleyecektir. Tüketim malları yapan fabrikalarda ürün bileşimi, işçi konseyleri ile yurtaş çoğunluğunca demokratik olarak seçilen tüketici konferansları arasında önceden yapılmış danışmalara dayandırılacaktır. Deği-

şik modeller —söz gelimi farklı ayakkabı faisonları— onlara sunulacak, tüketiciler bunları deneyecek, eleştirecek, yerlerine başkalarını koyabileceklerdir. Sergi salonları ile oynayabilirler —yılda altı çift ayakkabıya hakkı olan tüketici, yüz ya da iki yüz şıkkı içe oynayabilirler —yılda altı çift ayakkabıya hakkı olan tüketici, yüz ya da iki yüz şıkkı içeren bir levhada altı örneği işaretler. Böylece model bileşimi bu tür bir halk oylamasının sonucuna göre belirlenmiş olur; üretim sonrası düzeltme mekanizmaları, sonraki tüketici eleştirilerini yansıtır. Piyasa mekanizmasına kıyasla böyle bir sistemin büyük yararı, ürün bileşimi üzerinde tüketici etkisinin çok daha büyük olması ve —tüketici tercihi ile fiilî üretim arasındaki dengenin temel olarak satışlardan **sonra** değil, üretimden **önce** kurulması, o arada birkaç yıl sonra ampirik (istatistiksel) olarak optimumlaştırılacak bir tampon toplumsal ihtiyatlar stokunun ilâveten üretilmesi yoluyla— aşırı üretimin bastırılmasıdır. Fabrika işçi konseyleri, üretim dalı düzeyindeki bu kararları — üretim ve emek sürecini yapabilecekleri bütün emek-zaman tasarrufunu gerçekleştirecek biçimde örgütlenirerek— üretim birimi düzeyine istedikleri gibi çevirmekte serbest olacaktır. Haftada otuz yerine yirmi saat çalışıp mallarını kalite testine gönderdikten sonra üretim hedefini gerçekleştirebiliyorlarsa iş yüklerindeki azalmadan toplumsal tüketimde her hangi bir azalma olmaksızın yararlanacaklardır.

Öz Yönetimin Üstünlüğü

Alec Nove bir noktada şunları söyler: «Hiç bir toplumda seçilmiş bir meclis, 115'e karşı 73 oyla on ton derinin nereye tahsis edileceğini ya da 100 ton sülfürik asit daha üretilip üretilmeyeceğini kararlaştıramaz.» (8) Bizim eklenmiş öz yönetim modeli-

(8) The Economics of Feasible Socialism, s. 77.

mlzde hiç bir meclisin bu türden iki kararı bir ve aynı zamanda alması gerekmeyeceği gibi «merkezî» bir meclisin ya da plânlama kurulunun bu kararların her hangi birini alması da gerekmeyecektir. Ama deri sanayii işçi konseyleri kongresi, deri kullanan ürünler için tüketim hedefleri bir kez başka kurullarca kararlaştırıldıktan sonra, çoğunluk oyuyla (daha büyük olasılıkla, bir süre tartıştıktan sonra, konsensüs yoluyla) deri dağılımı konusunda (örnekteki çok küçük miktarların bir fabrika konseyine bırakılmasının yerinde olup olmayacağı ayrı konudur) neden karar veremesin? Neden toplam —söz gelimi— 50 000 tonluk yıllık deri çıktısını çeşitli tesisler arasında paylaştırıp (günümüzde çok fabrikalı her hangi bir kapitalist deri şirketinde olduğu gibi) her bir birime kendi «müşteriler»ini (yani gerekli miktarlarda derinin gideceği yerleri) tahsis etmesin? Böyle bir kongrenin delegeleri, kendi sanayilerini daha iyi tanıdıkları ve hiç bir piyasa ya da merkezî kurulun hesaplamalarına dahil edemeyeceği ya da olsa olsa gelişigüzel dahil edeceği, birçok ölçüye gelmez etkeni göz önünde bulunduracakları için, böylesi dağılımların üstesinden aslında her hangi bir teknokrat ya da bilgisayardan daha iyi gelmezler mi?

Gerçekten de bir piyasa ekonomisinde, aklı başında hiç bir işçi meclisinin asla yapmayacağı dev «yanlışlar» hep yapılır. Kapitalist plâncılar, Brezilya'daki Itaipu barajının yapımı için bütçeye 5 milyar \$ koymuşlardı. Barajın maliyeti bu gün 18 milyar \$'ı bulduğu gibi hesap henüz kapanmış da değildir. ABD tarım makineleri tröstü Deere'de, şiddetli rekabete karşın, tasarım ve imalat mühendislerinin vasfı ve ilgileri arasındaki yerleşik uyumsuzluk yüzünden, yeni ürünlerin tasarımlarının durmadan değiştirilmesi gerekmektedir. Günümüzdeki kısılma sırasında Bavyera oto şirketi BMW, stoklarını on bir günlük üretimden beş günlük üretime —

yani yüzde 50'den fazla— düşürebileceğini keşfedivermiştir. Bu tür örnekler istenildiği kadar çoğaltılabilir.

Ulusal öz yönetim kurulları, ayrıca, kamu hizmetlerinin —konut, eğitim, sağlık, haberleşme, ulaşım ya da dağıtım— yönetimini devralabilir. Burada da ilgili yurttaşlarca seçilen konseyler oluşturulur; kararların nihai olarak uygulanmasından önce kurullar bunlara danışmak zorunda olurlar. Sonra da bölgesel ve yerel kurullar, bu yoldan dağıtılan kaynakları, gene alabildiğine özgür inisiyatifleriyle, kullanıcı doyumu ve üretici çabasının azaltılması amacıyla en iyi şekilde yararlanmak üzere kullanır. Böyle bir sistem, devletin körelmesi Marxist anlayışına somut bir içerik kazandırır. Çağdaş bakanlıkların en az yarısının yerini bir çırpıda öz yönetim kurullarının almasına olanak verir. Plânlama alanı dahil, görevli sayısında köklü bir azalmayı gerçekleştirir. Aynı zamanda kelimenin tam anlamıyla milyonlarca insanın —sırf kendilerine «danışılmayıp»— kararların alınmasına, ekonomi ve toplumun doğrudan yönetimine fiilen katılmaları anlamına gelir. Yönetilenler ile yönetenler arasındaki —söz geçenerler ile söz geçirilenler arasındaki— toplumsal iş bölümü silinmeye başlar.

Yönetim artık «merkezî düzey»de tekel altına alınmayacağı gibi öz yönetim de fabrika düzeyiyle sınırlı kalmayacaktır. Her ikisi, merkezî ve merkeziszleştirilmiş düzeylerde birbirine karışacaktır. Bu karar alma sürecini üstlenen büyük yurttaş kitleleri, bu faaliyeti bütün zamanlarını toplantılarda ya da toplantılar arası yolculuklarda geçirecekleri tam günlük bir meslek biçiminde yürütmeyeceklerdir. Söz konusu kararlar cari refahlarını ve çalışma koşullarını doğrudan etkileyeceğinden sorumluluklarına karşı resmî ya da kayıtsız bir tutuma girmeyecekleri, yönetim sürecini ciddi olarak üstlenecekleri var sayılabilir. Çalışma haftasının kısaltılması ile bilgisayarın bilişim ve iletişim potansi-

yeli, iktidarın başarılı bir biçimde yaygınlaştırılmasının başlıca maddî temellerini sağlayacaktır. (9)

Güvenceli bedava mal ve hizmet dağılımlarının ötesinde, üretim ve dağıtım birimlerinin ek parasal gelirleri nasıl hesaplanacaktır? Bu gelirler, belli bir aralık içerisinde kalite kontrolü ve tüketici doyumuna indekslenebilir, iş zorlanması için bir kat sayı uygulanabilir (madenlerde ve öteki zor üretim yerlerinde çalışanlar daha yüksek bir karşılık elde ederler). Ara mallar için zamanında ve düzenli teslim, kalite kontrolü/tüketici doyumunu indeksinin bir parçası olur. Böyle bir sistemin üstünlüğü, kendini yöneten iş gücünün, olguları gizlemekte bir çıkarı olmayacağı için, üretici ya da dağıtıcı birimlerin kaynakları ve potansiyelleri konusunda açık ve dürüst bir bilgi akışını engelleyebilecek her hangi bir yerleşik caydırıcıyı barındırmamasıdır. Nove, dürüst bilgi akışının olmuş bitmiş gibi sayılmasına karşı güçlü kanıtlar getirir; ama bunu yaparken SSCB gibi toplumlarda sağlanan düzmece verilerin esas nedenini göz ardı etme eğilimi gösterir —fabrika yöneticilerinin maddî çıkarının tesislerinin fiziksel çıktısına bağlanmasını. Nedeni yok etmedikçe sonucu yok edemezsiniz. Ayrıca mal akımına otomatik olarak eşlik edecek bilgisayarlaştırılmış bilgi akışının demokratik olarak merkezileştirilmiş

plânlama için doğru veri girdilerinin sağlanmasına giden yolda hayli mesafe katetmesi de doğaldır.

Böyle bir sistem dünya çapında nasıl eklemenecektir? Demokratik öz yönetimin herkesin her şey hakkında karar vermesi anlamına gelmediğini daha baştan vurgulamak gerekir. Bunu var saysaydık sonuç belli olurdu: Sosyalizm olanaklı değildir. Dört milyar insanın birbirlerinin işlerinin en ufak ayrıntısını bile halletmeye ömürleri yetmezdi, bu anlamda. Ama buna gerek yoktur. Belirli kararlar, en iyi, atölye düzeyinde, başkaları fabrika düzeyinde, daha başkaları mahalle düzeyinde, yerel, bölgesel, ulusal düzeylerde, kıta ve nihayet dünya düzeyinde alınabilir. Şimdiye dek bizim ırdelememiz, Nove'yi izleyerek, esas olarak ulusal düzey üzerinde durmuştu. Peki, dünya çapında alınması mümkün —ve gerekli— kararlar hangileri olacaktır? Dört alan hemen göze çarpmaktadır. Birincisi, az gelişmişliğin toplumsal ve kültürel illetlerinin —Üçüncü Dünya'daki açlık, bebek ölümleri, hastalık ve cehaletin— hızla ortadan kaldırılmasını sağlamak için insansal ve maddî kaynakların global olarak yeniden bölüştürülmesini gerektiren bütün kararlardır. İkincisi, gerçekten kıt doğal kaynakların —mutlak olarak tükenebilecek olanların— öncelikli dağılımını kapsayacaktır. İnsan soyunun bir azınlığının gelecek kuşakları bunlardan yoksun etmeye hakkı yoktur; ancak dünyanın yaşayan nüfusunun bütününü, bu konuda karar verme hakkına sahiptir. Üçüncüsü, bir bütün olarak gezegenimizin doğal çevresini ve iklimini etkileyen her şeyi; okyanusları, kutupları yada atmosferi kirletebilecek veya bozabilecek ya da ekolojik dengenin Amazon Ormanı gibi dünya çapındaki temellerini tahrip edebilecek bütün süreçleri içerecektir. Son olarak, bütün evrensel yasaklar gelecektir elbette yığinsal tahrip silâhları, uyuşturucu madde timali ve benzeri.

(9) Bir Alman muhafazakârının, Profesör Dörner'in, yönetimindeki yoğun bir araştırma tasarısı, bilgisayarların yardımıyla sıradan insanların orta büyüklükte bir kent düzeyinde sosyoekonomik plânlamanın karmaşık sorunlarının birçoğunu çözebileceklerini deneysel olarak göstermiştir. Bunlara gerekli olan, ortalamanın üstünde zekâ ya da bir sürü ileri bilgi değildi. Yeteneklerinin anahtarı, **denetimin gerçekten kendilerinde olduğu duygusu**, sahici bir karar verme gücüne sahip oldukları inancıydı. Bk. Dörner (der.), **Lohausen. Vom Umgang mit Unbestimmtheit und Komplexität**, Bern-Stuttgart-Viyana, 1983.

DUYURU

Cemiyetimiz, **TÜRKİYE**'de ilk defa iktisat eğitimi ve iktisadi araştırmalarla ilgili olarak, toplam tutarı **5.000.000 TL.** olan **KARINCA ÖDÜLLERİNİ** verecektir.

KARINCA ÖDÜLLERİ:

A) İ.Ü. İktisat Fakültesine dönük olarak:

- aa) O yıl yapılan en iyi doktora tezine 1.000.000 TL.
- ab) O yıl yapılan en iyi üç master tezine toplam 1.500.000 TL.
- ac) İ.Ü. İktisat Fakültesi mezunu yılın en başarılı iktisatısına Altın Karınca,
- ad) O yıl İktisat Fakültesini normal süresinde (8 sömestr) bitirenlere toplam 750.000 TL. verilir.

B) İktisat bilimine dönük olarak o yıl,

- ba) Türkiye çapında yapılan en iyi araştırmaya, 1.000.000 TL.
- bb) Ekonomi basınındaki en başarılı yazara 750.000 TL. verilir.

AMAÇ: İktisat Fakültesinin eğitimi çerçevesinde, iktisadi sorunlar konusunda toplumun bilincini arttırmak, çözümler üreten ve özgün çalışmaları teşvik etmeye yönelik, iktisadi düşünceye katkıda bulunacak başarılı çalışmaları ödüllendirmektir.

Türkiye çapında yapılacak olan araştırmanın bu yılki konusu:

"1980 SONRASI KAMU İÇ BORÇLANMA POLİTİKALARI"

- İç borçların nedenleri
- Boyutları (konsolide bütçe ve KİT'ler)
- Ekonomiye etkileri (Kaynak dağılımı, gelir dağılımı, enflasyona etkileri...)

tesbit edilmiştir.

NOT: Detaylı bilgi almak isteyenler
150 50 34 - 150 16 42 No'lu
telefonlara başvurabilirler.

İÜ. İKTİSAT FAKÜLTESİ
MEZUNLARI
CEMİYETİ
GENEL
MERKEZİ

GÜBRE FABRİKALARI T.A.Ş.

Ülkemiz tarımı için gerekli fosfatlı kimyevi gübreyi üretmek amacı ile, T.C. Ziraat Bankasının öncülüğünde 1953 yılında kurulan Şirketimiz, İskenderun ve Yarımca'daki tesisleriyle Türk Tarımına hizmet sahasını gittikçe arttırmaktadır.

1982 yılındanberi de Asya ve Avrupa Ülkelerine Triple Süperfosfat gübresi ihraç ederek Ülkemize döviz kazandırmaya devam etmektedir.

ISKENDERUN KOMPLEKSI

— Sülfürik Asit Fabrikası	230.000 ton/yıl H2SO4
— Fosforik Asit Fabrikası	75.000 ton/yıl P2O5
— Triple Süperfosfat Fabrikası	200.000 ton/yıl 42 – 44 P2O5

YARIMCA KOMPLEKSI

— Fosforik Asit Fabrikası	75.000 ton/yıl P2O5
— Triple Süperfosfat Fabrikası	200.000 ton/yıl 42 – 44 P2O5
— Kompoze Gübre Fabrikası	200.000 ton/yıl

GÜBRE FABRİKALARI T.A.Ş.

DAİMA TÜRK ÇİFTÇİSİNİN HİZMETİNDE

GÜBRE
FABRİKALARI
T.A.Ş.

GENEL MÜDÜRLÜK

YARIMCA FABRİKASI

İSKENDERUN FABRİKASI

Kasap Sokak No. 22 Esentepe/İSTANBUL

Süperfosfat Fab. Müdürlüğü P.K. 39 İZMİR

Süperfosfat Fab. Müdürlüğü P.K. 238 İSKENDERUN

Tel: 1722882 (8 Hat)

Tel: 31306 — 32131

Tel: 3796 — 3791

Bu global parametrelerden hareketle plânlama ve ihtiyaç doyumu için kullanılacak kitasal ya da ulusal kaynaklar üzerindeki tehditler saptanacak, bu kaynakların nasıl kullanılacağı ise her bir kıta ya da ülkenin içinde kararlaştırılacaktır. Söz gelimi bir kez Amerika, Avrupa ya da Asya'da kullanılabilecek çelik tonajı saptandıktan sonra bu bölgelerdeki üretici ve tüketiciler bunun dağılımına karar vermekte özgür olacaklardır. Bütün çevresel ve öteki sakıncalarına karşın özel otomobilin egemenliğini sürdürmek, kentlerini kirletmeye devam etmek isterlerse buna hakları olacaktır. Yerleşmiş tüketici yönelişlerindeki değişimler genellikle yavaştır —Amerika Birleşik Devletleri'ndeki işçilerin sosyalist bir devrimin ertesi günü otomobile olan bağlılıklarını terk edeceklerine inananların sayısı her hâlde azdır. İnsanları tüketim alışkanlıklarını değiştirmeye zorlama düşüncesi, Los Angeles'in yirmi otuz yıl daha dumanla karışık sisten kurtulmamasından çok daha kötüdür. İşçi sınıfının— ki günümüzde, kabul edilegelmiş her türlü görüşün tersine, **tarihte ilk kez** yer yüzü nüfusunun mutlak çoğunluğunu oluşturmaktadır— özgürleşmesini yalnız işçilerin kendileri gerçekleştirebilirler. Hem de oldukları gibi: Başka bir dünyadan gelen insanlar değil, hepimiz gibi zaafı olan insanlar olarak.

Sosyalizme Doğru

Bilinçli kaynak dağılımının, demokratik olarak merkezileştirilmiş plânlama ile öz yönetimin oluşturduğu bu kompleks, (tekelci kapitalist) bir piyasa ekonomisinden de, (bürokratik merkeziyetçi) bir kumanda ekonomisinden de çok daha etkin olacaktır. Çünkü var olan alternatiflerin her ikisinde de eksik olan güçlü ve yerleşik bir kendini düzeltme mekanizmasına sahip olacaktır. **Duce**, **Papa** ya da **Parti'nin** her zaman haklı olduğuna nasıl inanmıyorsak «çoğunluğun dai-

ma haklı olduğuna» da bir o kadar inanmıyoruz. Kuşkusuz bu, yurttaşların çoğunluğu, hem üreticilerin çoğunluğu hem tüketicilerin çoğunluğu için de geçerlidir. Ama onlar ile selefleri arasında temel bir farklılık olacaktır. Bir eşitsiz güç —ister iktisadi eşitsizlik, ister siyasal tekel, ister her ikisinin bir birleşimi olsun— sisteminde kaynak dağılımı konusunda yanlış kararlar verenler, hatalarının vargılarının bedelini pek seyrek öderler, hele en ağır bedeli hiç ödemezler.

Büyük bir tekelin müdürleri birkaç yıl kazanç getirmeyen önemli bir yatırıma karar verdiklerinde onların kendileri, işsizlik ödeneğine mahkûm olmazlar, banliyöleri ölü kentler hâline gelmez. Oysa ilk karardan hiç mi hiç sorumlu olmadıkları hâlde, işten çıkardıkları işçilerin ve onların yerel topluluklarının başına gelenler tam da budur. Aynı şekilde SSCB Prezidyumu ya da Bakanlar Konseyi veya Gosplan otoriteleri tarım politikaları konusunda yanlış bir karar verdiklerinde bu yüce kurulların üyeleri, et tüketiminden genellikle yoksun kalmazlar —ama milyonlarca insan yıllar boyu yetersiz beslenebilir, bazı bölgeler bütünüyle kirlenip mahvolabilir. Buna karşılık üreticiler/tüketiciler kitlesi yanlış bir kaynak dağılımını çoğunluk oyuyla onaylamışsa hatalarının bedelini ilk ödeyenler gene kendileri olacaktır. Gerçek siyasal demokrasinin, gerçek kültürel seçiş ve bilginin var olması koşuluyla çoğunluğun, yanlış dağılımı hızla düzeltmektense, ormanlarının ölmesini, et tüketimlerinin düşmesini, konut stoklarının yavaş yavaş azalmasını ya da hastahanelerinin personel eksikliği içinde kalmasını tercih edeceğine inanmak zordur.

Ana çerçevesini çizdiğimiz bu sistem, Marx ile Engels'in tasarladığı türden «saf» sosyalizm değildir henüz. Para ve piyasanın hükmettiği bir kesimi hâlâ kapsayacağı için sosyalizme doğru bir geçiş —ama kesinlikle **sosyalizme doğru**, bilinmeyen bir gelece-

ge ya da kapitalizme doğru değil— olacaktır gene. Özel ve kooperatif girişimler, küçük çaplı üretimde (tarım, zanaatlar, hizmetler ve benzeri) varlıklarını sürdürecektir. Bireysel girişimcilik yasaklanmayacaktır; çünkü bütün yurttaşların asgarî tüketim düzeyi güvence altına alınmış olacağından başkalarının emek güçlerini bu girişimcilere satmaları gibi bir **iktisadi zorlama** söz konusu olmayacak, aralarındaki sözleşmeler sahiden gönüllü olacaktır. Yurttaşlar, boş zamanlarında, kendilerinin ya da ailelerinin, dost veya komşularının tatmini için istedikleri şeyleri yapmaları için gerekli temel âletleri elde ettikçe ev içi «kendi işinde çalışma» genelleştirilebilecektir. Birbirinin tıpkısı otomobiller kentleri çirkinleştirir —araba sürücülerini yaratıcı birer çizer olsalar ve hayal güçlerini oto gövdelerinin üstünde kullansalar bu durumu değiştirmek mümkün olurdu. Pratik • kendin yap inisiyatifleri alanında muazzam bir genişleme sağlanırdı.

8. KARMA SEFALET — GENEL BİR ELEŞTİRİ

Alec Nove, beş kesimli bir yapılabılır sosyalizm modeli öneriyor —devlet girişimleri ile toplumsallaştırılmış, kooperatif, küçük çaplı ve bireysel girişimlerin bir birleşimidir bu. (10) İlk bakışta bu şema ile demin taslağını çizdiğimiz model arasındaki farklar görece ufak gözükebilir. Gene de kimi örtüşme alanlarına karşın bu iki model, üç özsel bakımdan ıraklaşır. Birincisi, ağır basan üretim —ya da dağıtım— birimlerinin doğasına ilişkindir. Nove'ye göre bireysel maliyet muhasebesi, bu birimler için bireysel kârlılığı —yani ilgili grup ya da kişilerin gelirlerinin girdiler ile çıktıların hesaplanmış parasal (ya da değerce) maliyetleri arasın-

daki farklara bağlanması gereğini— içerir. Bir başka deyişle, bu birimler bağımsız birer firmadır. Bu bakış açısına katılmıyoruz. Bize göre grup gelirleri ya da kişisel gelirler ile «kârlar» arasında bağlantı kurmak; iktisadî irrasyonellik doğrultusunda güçlü itkileri devreye sokmak, çoklu kararlar tikel, parçalanmış çıkarların birer fonksiyonu olarak alındığı sürece toplumsal yıkımı göze almak demektir. Aynı sebeplerden dolayı üreticiler ile tüketiciler arasındaki anlaşmaların parasal ödüller ve yaptırımlara dayandırılması gerektiğine inanmıyoruz. Bir başka deyişle, gerçek piyasa ilişkileri —yani parayla yürütülen meta mübadelesi— bir yanda özel ve kooperatif kesimler, öbür yanda da bireysel tüketici ya da toplumsallaştırılmış kesimler arasındaki karşılıklı ilişkilerle sınırlı tutulmalıdır. Bunun etkisi, ileri sanayileşmiş ülkelerde bu tür ilişkilerin çıktı ve tüketim içinde ancak ikincil bir ağırlık taşıması olacaktır. Geçişin dinamiği, meta üretiminin genişlemesi yönünde değil, körelmesi yönünde olacaktır.

İkinci olarak, Alec Nove, teknik ölçek ve karmaşıklığın üreticilerin öz yönetimini engelleyeceğini öne sürdüğü, merkezileştirilmiş bir «devlet kesimi» ile bu öz yönetimin işleyeceği, daha az bütünleşmiş işletmelerden oluşan bir «toplumsallaştırılmış» kesim arasında ayırım yapmaktadır. Ayrıca gelir farklılıklarının her ikisinde, hatta belki kooperatif kesimde de kaçınılmaz olduğunu ileri sürdüğü anlaşılmaktadır. Nitekim şöyle yazıyor: «Gelir farklılıkları (bir tür emek piyasası), emeğin güdülmesinin bilinen tek alternatiftir. Burada bir zihin karışıklığından kaçınmak gereklidir: Bir **commune**'ün ya da iyi bir **kibutz**'un içerisinde tam eşitliğin ve işlerde rotasyonun mümkün olabileceğini söyleyenler çıkabilir. ... Ama bunu toplumun tümüne genelleştiremezsiniz. Kısmen böyle bir şey ancak birbirini tanıyan ve her gün bir araya gelebilen az sayıda insan arasında işbirlik ka-

(10) The Economics of Feasible Socialism, s. 200-01.

zınabileceği, kısmen de bu tür **commune**'ler ancak bu çeşit hayatı seven heveslilere çekici geleceği için.» (11) Buradaki sav yeterince sağduyulu gözükse de aslında bir dizi kanıtlanmamış dogma ve ön yargıya dayanmaktadır. Çünkü biricik seçişin despotik bir «emeğin güdülmesi» ile emek piyasası arasında olduğu doğru değildir. İş birliği içinde dağıtılan emek gerçek bir alternatiftir. Ne de büyük çaplı örgütlerin gelir farklılıkları olmaksızın yönetilemeyeceği doğrudur. On dokuzuncu yüzyıl ile yirminci yüzyılın başlarında on binlerce, yüz binlerce üyeyi kapsayan sendikalar ile kiliseler, çoğu kez her hangi bir ciddi maddi ayrıcalık elde etmeyen kişilerce yönetilirdi. Hatta —Alec Nove'nin kendisinin belirttiği gibi— belli başlı üretici kooperatifleri bir yana, büyük bilimsel örgütler de öyleydi. Nove, başka bir yerde, pek az profesörün, daha iyi para alsalar bile, çöplük yapmayı tercih edeceğini haklı olarak belirtir. Oysa bu, onun buradaki genel var sayımlarına ters düşen bir gözlemdir daha çok. Söz konusu olan, tatsız, pis ya da yorucu işlere —idarî ya da vasıflı işlere değil (vasfın edinilmesinin karşılığını toplumun ödemesi koşuluyla)— daha çok para vermekten yana bir kanıttır.

Ama Nove'nin muhakemesindeki belki en temel çatlak, başka bir yerde yatmaktadır. Bu çatlağı «az sayıda insan» ile «büyük örgütler» arasında vazettiği antitezde görüyoruz. Çünkü **yapılaşmamış** —yani atomlaşmış— büyük örgüt diye bir şey yoktur. Modern bir fabrika, banka, hastahane ya da lise, hiç öyle değildir. Bu çeşit bütün kurumlar, nesnel toplumsal iş birliğine dayalı küçük birimler üzerine kuruludur: iş takımları, daireler, bölümler, sınıflar ve bunun gibi. Bu daha küçük birimlerin kendi kendilerini yönetmesi, daha büyük birimleri yönetecek

delegeler seçmesi (rotasyon dahil), sonra da bunların bütünü yönetmesi neden düşünülemezsin? Demokratik öz yönetimin ön koşulları, mevcut demokratik olmayan kurumların güncel hücrelerinin işleyiş tarzında —yani birbirini tanıyan, birbiriyle görüşen ve her gün **birbirine ihtiyaç duyan** az sayıda insanın çalışma ilişkileri içinde— yatmaktadır. Dolayısıyla biz, Alec Nove'nin tersine, öz yönetimin alanının kesimsel değil, evrensel olduğuna; parasal ödüller ve maddi ayrıcalıkların idarî sorumluluğun demokratik bir biçimde yerine getirilmesi açısından vazgeçilmez değil, zararlı olduğuna inanıyoruz.

Nove'nin modeli ile bizimki arasındaki üçüncü temel ayrılık rekabetin bunlar içindeki rolüne ilişkindir. Nove, var olan kapitalizmdeki rekabetçi kayıkcı dövüşünün yıkıcı ve yozlaştırıcı etkilerinin farkındadır. Ama o, kendi sosyalizminde parasal özendiricileri korumak istemektedir. Bu nedenle rekabetin «iyicil» ve «istenmeyen» biçimleri arasında ayırım yapmamız gerektiğini öne sürüyor. (12) Ne var ki söz konusu ayırımı açıklamak için kullandığı örnekler, gerçekte bu ayırımın iktisadi amaçlar bakımından ne denli ilgisiz olduğunu gösteriyor. Çünkü İskoç Ulusal Orkestrası'nda bir yer, olimpiyat 1500 metre yarışında zafer kazanma, hatta «toplumsallaştırılmış bir Dupont»un işçi konseyine seçilme uğrunda «rekabet»in piyasada petrol, çelik, ağır teçhizat, uçak ya da füze satmak için girilen rekabetle pek az ilişkisi olduğu açıktır. Rekabetin bu çeşitlerinden birincisi, bildiğimiz kadarıyla, milyonlarca insana hiç bir zaman sefalet getirmemiştir (bir sürü bireysel acıya yol açmıştır —ama Marxçı sosyalizm bu sorunların hepsine çözüm bulacağı yanılısaması içinde hiç bir zaman olmamıştır ki). Buna karşılık ikinci çeşit rekabet, yalnız yığınsal işsizliğe ve —düpedüz sefalete olmasa bile— yaşam düzeylerinin düşü-

(11) Ibid., s. 215.

(12) Ibid., s. 204-05.

şüne değil, milyonlarca ölüme mal olan savaşlara da tekrar tekrar neden olmuştur.

Yanlış Bir İkilem

Ancak Nove'nin istemeden safsataya başvurmalarının nedeni uzlaşımsal bir piyasa görüşüne fazlasıyla bağlı kalmasıdır. Öyle olunca düşüncesindeki «piyasa» ve «sosyализm» birleşiminin şaşırtıcı çelişkilere yol açması kaçınılmaz olmaktadır. Nove, Marxistlere boyuna ütöpik bir sosyalizm görüşünü yükler. Farkında olmadığı şey, kendi öncüllerinin —bireylerce özgürce benimsenmiş, daha yüksek düzeyde bir toplumsal sorumluluk, ama aynı zamanda akçalı karşılık ve maddî kazanç uğruna rekabetin sindiği bir toplumsal çerçeve— ütöpinin doruğu olduğudur. Bunlar, devasa gelir ve güç eşitsizlikleri, maddî üstünlükler için genel bir itişip kakışma süregelirken SSCB'nin «sosyalist insan»ın yaratılması yönünde ilerleyebileceği yolunda Sovyet devletlilerince ileri sürülen safdil (ya da köpekşi) iddiaları andırır bir bakıma. Nove, bu tutarsızlığa yanlış bir ikilemin içine hapsediği için sürüklenmektedir. Hatasının mantığı, aşağıdaki parçada görülebilir: «Diyelim ki şu ya da bu mal veya hizmetin sağlanmasıyla uğraşan on altı tane ya da daha çok firma (toplumsallaştırılmış ve kooperatif) vardır. Yünlü kumaş, diş macunu, bilye, turistik oteller ya da her hangi bir şey olabilir bu. Firmalar, üretim faaliyetlerini müşterileriyle yaptıkları görüşmelere dayandırır. Müşteriler, gerek duydukları mal ve hizmetleri kimden alacaklarına karar verebilirler. Hepsi, üretimi mümkün kılacak girdileri **kendi** seçtikleri **kendi** arzucularından alabilir. Müşteriyi memnun etmekte yerleşik bir çıkarları vardır ... Rekabet güdüsünün öncelikle parasal olmamasını umabiliriz ... Ama halkın büyük çoğunluğunun davranışına yalnızca başarılı olmanın doğumunun yön vereceğini, maddî özendirici-

lerin yanında maddî caydırıcılara da ihtiyacı duyulmayacağını var sayamayız.» (13)

Bu muhakemenin ilk bölümünü içtenlikle destekliyoruz. Bir tek kayıtlı: Karmaşık ya da büyük donatım mallarının çoğunda on altı tane arzcu olmayacaktır. Ancak muhakemenin ikinci bölümü kesinlikle birincinin sonucu değildir. Bir tür ek madde gibi sunulduğu hâlde her hangi bir bağlantıdan da, temelden de yoksundur. Nove'nin yaptığı, insanların **ya** hiç çıkar düşünmeden **ya da** parasal özendiriciler için davranabileceklerini, başka bir olasılığın bulunmadığını var saymaktır. Oysa bu seçeneklerin tüketicilik özelliği yoktur. Parasal olmayan ve piyasa dışı özendiriciler ve caydırıcılar neden olmasın? Her günkü tecrübeler, bunların kapitalizmde dahi ne denli önemli olduğuna tanıklık etmektedir. Ne de olsa araba sürücülerinin yüzde 99'undan çoğu trafik ışıklarına uyuyorsa bunun esas nedeni, kurallara uymamak yüzünden ceza ödemekten kaçmak istemeleri değil, daha uzun yaşamak istemeleridir. Nefsini koruma denen sağlıklı iç güdü, bir başka yaygın insanî itkiyle ilişkisiz değildir: yorucu, mekanik, can sıkıcı ve yaratıcılıktan uzak emeği —yalnızca tüketim mal ve hizmetlerini sağlamanın aracı olarak yapılan işi, yani kaybolan yaşama zamanını— en aza indirme isteğiyle. İş yükünü daha iyi örgütleyip onu azaltma yolunda daima potansiyel bir özendirici vardır —hem de çok güçlü bir özendirici. Ne var ki Nove, bunların üstünde ve ötesinde, bir «toplumsal temettü»ün olabildiğini unutmış görünüyor. Neden ek bir serbest mal ve hizmetler miktarı, açık tartışma ve telekomünikasyon yoluyla şeffaflaştırılmış, toplumun yıllık **genel** iktisadî performansına bağlanmasın? Fiilen üretilip tüketilen mal ve hizmet miktarında belli bir artış herkesin yararlanabileceği bedelsiz tatil ve gezilerde (çoğunluk tercihi buyrsa) özgül bir ar-

(13) Ibid., s. 204.

tışa bağlanırsa bu, bütün üreticiler ve dağıtıcılar için çıktılarının niceliğini artırıp niteliğini düzeltmeleri, emek örgütlenişlerini rasyonelleştirmeleri yolunda bir özendirici olmaz mı?

Ama Nove, öznel güdülenmelerde yapay bir kutupsallık kurmasının, bunun onu parasal özendiricilere doğru itmesinin ardından bu kez de geniş bir piyasa ekonomisini serbest mal ve hizmetler ile toplumsal mülkiyetten oluşan bir kesimle birleştirmenin nesnel olarak irrasyonel vargılarını yok sayıyor. Çünkü kâr kaynak dağılımının temel bir mekanizması olarak kalmışsa kapitalizmde iyice alışmış olduğumuz olumsuz sonuçların yeniden ortaya çıkmaması için elbette sebep yoktur. Anlamli olan, Nove'nin parasal özendiricilere başvurmanın risklerine değinirken verdiği örneklerin çok marjinal örnekler olmasıdır —kâr için üretimin yol açtığı **dev israftan** söz etmez: ne kapasite fazlasından, ne aşırı üretimden, ne işsizlikten, ne de teçhizat ve malların tahribinden. Bu tipik görüngülerin hepsi, «kâr ve zarar disiplini»nin yokluğunun doğurduğu sözde aşırı maliyetlere oranla tüketicilere olsun üreticilere olsun çok daha ağır zararlar verir. Bu, kapitalizmde her gün öğrenilegelen bir ders olmakla kalmaz. Kapitalizm sonrası toplumlar da da çıkarılmakta olan acı bir derstir. Oradaki pratik tecrübe de —her şeyden önce Yugoslavya ve Polonya'da, ama başka örnekler bunları izleyecektir —bürokratik merkeziyetçi plânlamanın çarpıklık ve işlev bozukluklarını piyasa mekanizmalarına daha çok bel bağlayarak düzeltme çabalarının, başlangıçtaki kimi başarılarından sonra, bürokrasinin kötülüklerinin piyasaninkilerle artan ölçüde bütünleşmesine yol açtığını, bunların birbirini yumuşatmaktan çok pekiştirdiğini göstermektedir.

Bu kalıp Çin'de bile geçerli olacaktır. Oysa Çin, piyasa sosyalizmi savunucuları açısından en elverişli örnektir. Çünkü ülke

ne denli geriyse piyasa mekanizmaları, özellikle tarımda, o denli vazgeçilmez olmaktadır. Hiç kuşku yok ki Büyük İleri Atılım'ın —komünizme hemen geçilebileceği yolundaki bu bütünüyle akıl dışı ve yutturulmuş kavramın— feci mirasının tasfiyesi, Çin'in kırsal bölgelerinde çok büyük ilerlemeye yol açmıştır. Üretkenlik ve çıktı yukarı fırlamıştır ve toprakta üretilmekte olan artık büyümektedir. Bu gelişme, Çin köylülerinin üretken enerjilerinin özgür bırakılmasının sonucudur. Bu sınıf —Doğu Avrupa şöyle dursun— Batı Avrupa'nın büyük bölümünde eşi bulunmayan iki bin yıllık yoğun tarım geleneğiyle dünyadalı benzerlerinin her hâlde en yeteneklisidir. Ancak yiyecek tahıl fazlasının artışı, daha az insan daha çok besin maddesi ürettikçe, giderek artan bir kırsal emek fazlasını beraberinde getirecektir. On beş, yirmi ya da otuz yıl sonra bu artık nüfusa ne olacaktır? Bu sorun piyasaya bırakılırsa sonuç Çin'de dev bir işsizlik yığılması olacaktır —büyük kentlerde daha şimdiden ciddileşen bir sorundur bu. Ancak plânlı sanayileşme bu kırsal nüfus fazlasını emebilir ve ancak **demokratik olarak** —bürokratik olarak değil— plânlanan sanayileşme, bu işi Sovyetler Birliği'ndeki zorla kolektifleştirmenin (ki bu kolektifleştirmenin kendisi, SSCB'de piyasa genişlemesinin vargılarının doğurduğu bir panik tepkisiydi) getirdiği sarsıntıları kışkırtmaksızın başarabilir.

Piyananın bütün olumsuz iktisadî vargılarını göz ardı eden Nove, piyasa için bir olumlu siyasal rasyonel önerir: karar verme gücünü yayması, dolayısıyla tiranlığa karşı bir siper olması. Bu elbette piyananın geleneksel bir liberal gerekçelenmesi olduğu kadar sosyalist kılığa bürünmüş bir yanlış anlamadır da. Nove'nin bir yandan da yöneticiler için gelir farklılıklarını kabul edişi bu durumu açıklığa kavuşturuyor. Çünkü yöneticilerin, yönetici konumlarından ötürü maddî yarar elde etmeleri hâlinde bu konumları sü-

rekli birer gedik hâline dönüştürmeye —yani böyle çabaların ayrılmaz bir parçası olan, iktisadî açıdan akıl dışı, siyasal açıdan bas-kıcı her türlü sevk ve hareketle birlikte bu konumları bırakmamaya— çalışmaları kaçınılmazdır. İktidar tekelleşme eğilimi gösterecektir. **Nove'nin savunduğu iktidar yaygınlığı, iktidarın kullanılışı ayrıcalıktan koparılmadıkça gerçekleştirilemez.** Bu bir inanç değil, bütün yazılı insan tarihinden çıkan ampirik bir sonuçtur. İktidar ve ayrıcalık bir kez birlikte gitti mi, gelişmenin mantığı bizi demokrasiden uzaklaştırır, küçük bir azınlığın elindeki bilgi ve denetim tekeline götürür. Nove demokratik bir sosyalizmi kolaylaştırmak istiyor. Ama bir kez yönetim için parasal ödüller taahhüdü altına girince sonunda güçlü devletten söz etmek zorunda kalması rastlantı olmaktan çıkıyor. (14) Böylece onun en sonunda ulaştığı iki önerme, «fiilen var olan sosyalizm»e yönelttiği eleştirinin bütün keskinliğine karşın, Marxçı sosyalizmden çok Sovyet bürokratik zümresinin gerçekliğiyle rahatsız edici bir yakınlık içinde olmaktadır. Solidarnosc'un Polonya işçilerinin yaşam düzeylerinde bir kısıntıyı reddedişini eleştirirken Nove'nin Polonya bürokrasisiyle büyük ölçüde aynı terimleri kullanmakta oluşu anlamlıdır. (15) Bunu yaparken iktisadî sıkıntıların sorumluluğunun işçilerin taleplerine ve grevlerine değil, 1980'den önceki ve sonraki bütün bir bürokratik kötü yönetim kalıbına ait olduğunu unutuyor. (16) Aynı şekilde, bu gün Yugoslavya'da patlak vermekte olan, işçilerin öz yönetimi ile «piyasa sosyalizmi» arasındaki çözümsüz çelişkiyi göz önünde tutmuyor. Üreticilerin arkasından iş-

leyen «nesnel iktisadî yasalar» —değer yasasının gerçek anlamı da budur— çıktı ve istihdamı son tahlilde kararlaştırmaktaysa o zaman işçiler, bunları fabrika düzeyinde de, **commune** ya da ulus düzeyinde de **belirleyemezler.**

Alternatif yok mudur? Bu makalenin ana fikri, bir çıkış yolunun, iyi ki, bulunduğu yolundadır —demokratik olarak eklenmiş ve merkezîleştirilmiş öz yönetim, bağlaşıklık üreticilerin öz egemenliği. Halk egemenliği, topluluk içindeki genel ve tikel çıkarlar arasında öncel ve eksiksiz bir uyum olduğu var sayımına bağlı değildir. Tersine, üreticiler ile tüketiciler, teknik açıdan daha ileri ve daha geri üretim birimleri, toplumsal açıdan daha faal ve daha az faal insanlar, iktisadî ve kültürel açıdan daha çok ve daha az gelişmiş bölgeler arasında **kaçınılmaz** çıkar çatışmaları olacağı kabulünden yola çıkar. Demokratik öz yönetimin temsil ettiği şey, tam da, bu çelişkilerin, sınıf kavgası ve öldürücü şiddeti yeni baştan harekete geçirerek her türlü rasyonel plânlama ve toplumsal iş birliğinin altını oymasını önleyecek bir yerleşik kurucular sistemidir. Oysa «piyasa sosyalizmi», kapitalist serbest piyasa efsanesinin de, özgür sosyalizmin bürokratik taklidinin de kötülüklerine çözüm getirmez. Önerdiği karma ekonomi karma sefaletten başka bir şey değildir. Yapılabilir ve istenilir bir sosyalizmin gerçek iktisadî her iki alternatifi aşmak durumundadır. Alec Nove'nin açıkladığı inancın tersine — **tertium datur.**

Tartışmamız, nihai olarak insanlık tarihinin merkezî sorunu çevresinde dönmektedir: İnsanlık, kendi kaderini biçimlendirme potansiyeline sahip midir, sahipse hangi koşullarda? Herkesin kendini özgürleştirmesi ve kendi kaderini belirlemesi gerçekleşmeyen bir rüya olarak mı kalacaktır hep? Çünkü doğa bilimlerinin şimdiye kadar doğa üzerinde kurduğuna benzer bir denetimi toplumsal bilimler ve toplumsal **praxis** toplumsal evrim-

(14) *ibid.*, s. 229.

(15) *ibid.*, s. 178.

(16) Andreas Hoessli, Polonya bürokrasisinin kötü yönetiminin ilgi çekici bir tahlilini ve eleştirisini yazmıştır: **Die plan'ose Wirtschaft?** Yakında Almancası çıkacak olan bu kitabın hızla İngilizceye çevrileceğini ummak gerekir.

üzerinde kurmayı başaramazlarsa doğa bilimindeki ilerlemelerin dahi ters tepme tehlikesi vardır. Aklın potansiyeli ile kaderin ölü ağırlığı arasında çağlar boyu süren tartışmada —en sonunda bilgi ile boş inanç arasındaki bir yarışmadır bu— «piyasa yasaları»,

gittikçe incelen bir kısmî «rasyonellik» perdesi altında gizlenmiş kör talihten başka bir şeyi temsil etmez. İnsanlığın, kendi evriminin yasaları konusundaki iç görüşü, tattıktan alıkonması gereken bir yasak meyve midir yoksa?

beciya

Piyasalar ve Sosyalizm

Alec NOVE

Ernest Mandel'in dergimizin 273. (Ağustos 1987)

sayısında başlayıp bu sayıda bitirdiğimiz eleştirisine («Sosyalist Plânlamanın Savunusu»)

Alec Nove, **New Left Review** dergisinin 161.

(January/February 1987) sayısında cevap verdi. «Markets and Socialism» başlığıyla yayımlanan bu yazıyı da Nail Satlıhan'ın çevirisiyle sunuyoruz.

Alec Nove Glasgow Üniversitesi'nde emeritus profesördür. Yapıtları arasında J.A. Newth

ile birlikte yazdığı **The Soviet Middle East** (1965)

ve D.M. Nuti ile birlikte derlediği **Socialist Economics** (1972) de var.

Ernest Mandel'e «piyasa sosyalizmi» konusundaki fikirlerime yönelttiği derin eleştiri için müteşekkirim («Sosyalist Plânlamanın Savunusu (I)», **İktisat Dergisi** 273; «Sosyalist Plânlamanın Savunusu (II)», **İktisat Dergisi** 275). Bu fikirlere Yeni Sağ'ın yönelttiği bir saldırının bir nüshası tesadüfen aynı gün elime geçti: Crozier ve Selden'in **Socialism, the Grand Illusion**'ı. Yazarlar, plân ile piyasanın her hangi bir karışımından en az Mandel kadar kaygılıdır, ama elbette zıt bir açıdan. Bundan **laissez-faire**'e inanmadığını, piyasanın eksikliklerinin ve sınırlılıklarının pek âlâ farkında olduğumu vurgulamak için söz ediyorum. Devletin rolünün en aza indirilmesi, özel kâr peşinde koşmanın serbest bırakılması, toplum refahını sağlama bağlamaz. Nitekim bu ideologlar da, Adam Smith'in adından medet umarlarken gerçek Adam Smith'in fikirlerini çarpıtma gereğini duyuyorlar.

Mandel, «anti-kapitalist devrimin hemen ertesinde meta mübadelesinin gerekli olabileceğini», bu sırada plân ile piyasanın «eğretti ve melez geçiş biçimleri içinde» birlikte yaşayabileceğini yadsımıyor. Öyleyse, Marx'a göre olduğu gibi, Mandel'e göre de sosyalizme geçiş, piyasadaki yavaş yavaş vazgeçilmesini işin içine katıyor olsa gerektir. Uyuşmadığımız nokta burası. Uyuşmazlığın bir bölümü, kendisine ait olduğunu sandığım bir tanım karışıklığından ileri geliyor olabilir. Kendisi, «geç kapitalizm»de dev şirketler bulunduğunu, bunların değişik derecelerde dikey bütünleşme içinde bulunduğunu, bunlar içerisinde hiyerarşik «dolaysız dağılım»ın piyasanın yerini almış olduğunu belirtirken elbette bütünüyle haklıdır. **The Economics of Feasible Socialism** adlı kitabımın 198 ila 203. sayfalarının büyük bölümünü bunun önemi-ne, ayrıca bunların yanı sıra binlerce orta ve küçük boy firmanın bulunduğu gerçeğine ayırdım. Ölçek ekonomilerinin (ve eksi ekonomilerinin) —teknolojik, bilgisel, örgütsel—

BOSAN

BORU-DEMİR SANAYİ VE TİCARET A.Ş.

☐ Kapı Kasaları

☐ Kutu Profiller

☐ Yapı Profilleri

☐ Kepenk Oluğu

○ Sanayi Boruları

○ Paslanmaz Borular

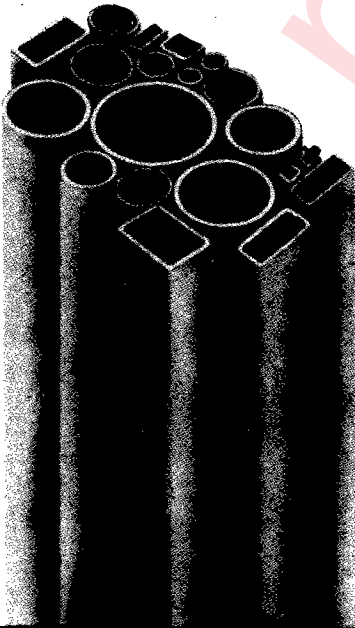
Son sistem ithal

makinalarımızla

geniş çapta

üretime

başladık...

Satış Çeşitlerimiz:

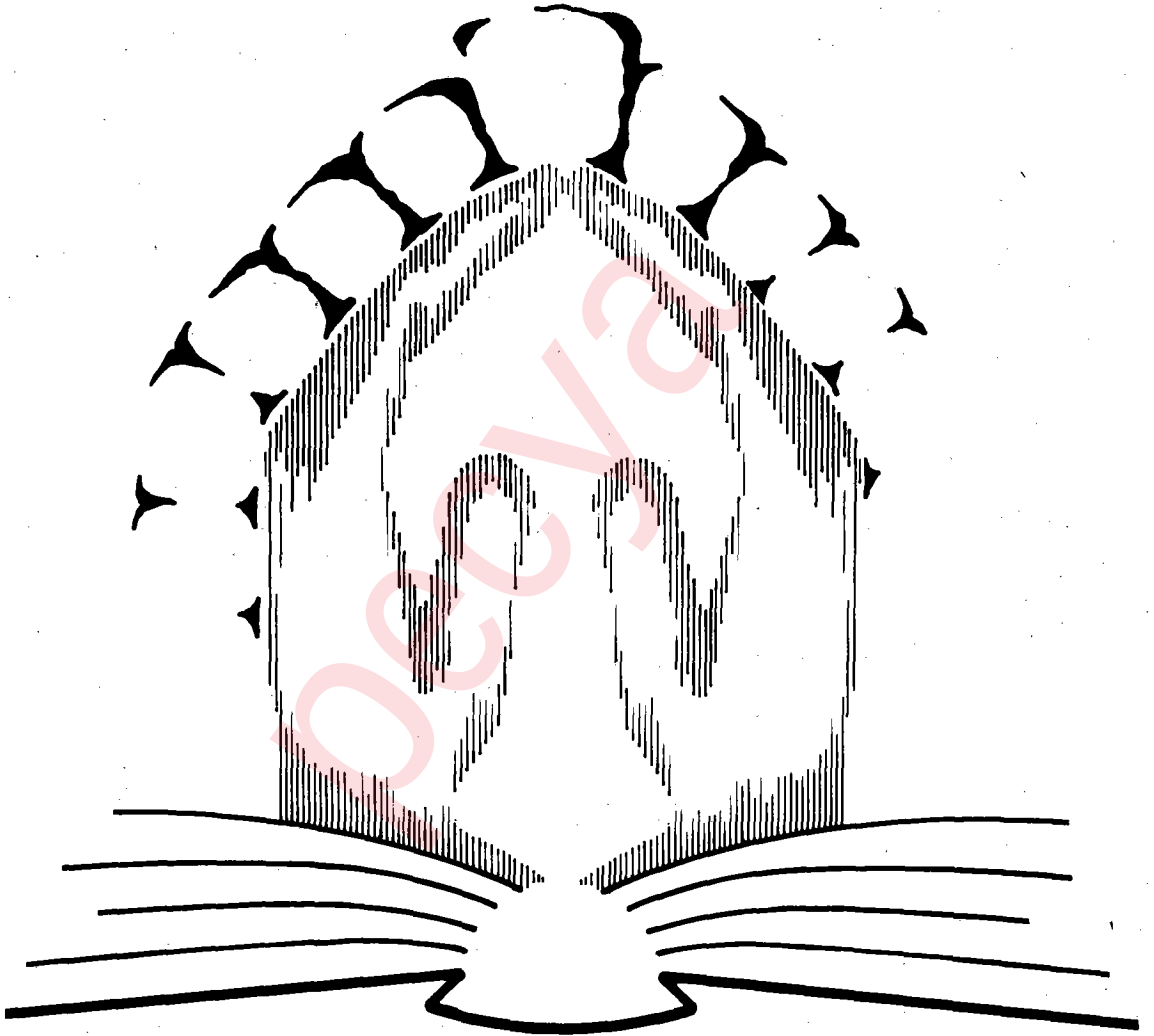
- Bosan A.Ş.'nin imal ettiği bütün mamuller
- ithal, Ereğli rulo ve kesilmiş yassı mamuller
- Lama ve silme Köşebent ve T demiri
- NPU VE NPI demirler
- Su ve gaz boruları.

Merkez : Meclisi Mebusan Cad.
Türker Han Kat:2 Fındıklı-İst
Fabrika : Kurtköy yolu Dolayoba
Pendik - İstanbul

Telefon : 354 26 00 - 354 26 01 - 354 11 77
354 51 38

Telefon : 151 27 79-151 27 80
151 27 81 151 27 82
Telex : 24706 lama tr

tasarruflarınıza güvenli gelir,
ekonomimize güç,
milli kültürümüze hizmet.

TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI

“Güven Kapısı”

büyük değişkenlik gösterdiğini, gerçekçi olarak tasarlanabilir bir sosyalizmde de muhtemelen büyük değişkenlik göstereceğini olası saymak zorundayız —türlü üretici kategorileri tasarlanmasının yerinde görünmesi bu yüzdendir. Mandel, plân ile piyasa arasındaki, **ex ante** ile **ex post** arasındaki sınır çizgisini çizerken yanılmaktadır. **Elbette** birçok mal önceden ismarlanarak yapılır! Plân ile piyasa arasındaki çizgi, ismarlama ile hazır giyim arasından geçiyor olabilir mi? Mandel diyor ki: «Üretilcek vagon gövdesi sayısını belirleyen, piyasa değil, plânlanan vagon çıktısı hedefidir» (böt. 1, s. 37). Oysa her hangi bir ders kitabında gövde (ve öteki parçalar) talebinin vagona olan **piyasa** talebinin türevi olduğu anlatılır! Açıktır ki bir tür önceden plânlama, yani **ex ante** beklenti, ister piyasa taramalarına ister önceden bağitlanmış sözleşmelere dayansın, kapitalist piyasa ekonomilerinde kuraldır. Sosyalist bir ekonomide de gemilerin ve büyük üreteç teçhizatının özel sipariş yoluyla üretileceğini, ayakkabı, etek ve lâhanaların ise alıcının ilerde neye ihtiyaç duyacağı kestirilmeye çalışılarak üretileceği ya da yetiştirileceğini, bu beklentilerin yanlış çıkabileceğini ve doğruluklarının **ex post** sınanması gerekeceğini düşünebiliriz. Kuşkusuz piyasa, meta üretimi; mallar kullanım için değil de mübadele için, satış için yapıldığı zaman mevcuttur ve şu ya da bu malın üretim sürecindeki dikey bütünleşme derecesi ne olursa olsun öyle kalmaya devam edecektir.

Mandel soruyor : Sovyet tecrübesinden devşirilen kanıtları kullanmak uygun mudur? Evet, Rusya'ya ya da Sovyetler'e özgü etkiler söz konusuydu —geri kalmışlık, «bürokratik kötü yönetim» gibi. Ama (söz gelimi) ölçek, karmaşıklık, kısmi ve genel çıkar arasındaki çatışmalar, plân gerçekleştirme göstergeleri, yatırım ölçütleri, teori ve pratikte fiyatlar, emek özendiricileri, tarımda ölçek eksi ekonomileri, kullanıcı ihtiyaçlarının plân ve

çıktı üzerindeki etkisi, bölgesel politikanın rolü ve bunun gibi konularda çıkarılması gerekli dersler de vardır. Sovyetler'in bu ve öteki sorunların (çevre kirlenmesi dahil) üstesinden gelme alanındaki sicili yetkin olmaktan uzak olsa da Sovyet tecrübesini «sosyalist değil» diye sınıflandırma yolunda önceden verilmiş bir karar yüzünden bu tecrübeyi yok saymak budalalık olur.

Dolayısıyla eğer günümüzde SSCB'de yüz binlerce işletmede (sınai, inşaat, tarımsal, ulaştırma, dağıtım vb. vb.) üretilip sağlanan milyonlarca tip ve çeşitte mal ve hizmet varsa ve piyasasız plânlamanın karmaşıklığı hem bürokrasi hem etkinsizlik doğurmaya yetiyorsa «demokrasiyi» çare olarak savunmak gerçekte pek anlamlı değildir. Değişik katmanların baskı grupları hâlinde örgütlenme hakkı, kendi içinde ne denli istenilir bir şey olsa da, plânlama görevini olsa olsa daha karışık kılabilir. Mandel, sıradan insanoğlunun aslında milyonlarca mal ve hizmet arasında seçim yapmadığını, çoğu insanların gereksinmelerinin yinelenmeli ve büyük ölçüde kestirilebilir olduğunu söylüyor. Çok doğru, tam kestirilemezlik her türlü sistemde hayatı olanaksız kılar! Ama sormamız gereken şudur: SSCB'de (Batı'da da olduğu gibi) milyonlarca ürün varsa bu neden dolayı böyledir? Sorun şuradadır: Her ne kadar Mandel ile ben binlerce çeşit ayakkabıyla, binlerce tatil beldesiyle bilinçli olarak ilgilenmiyosak da bunların binlercesi, kendimizinkiler dışındaki seçimler için mevcuttur. Ekonomiler basit geçimlik düzeyin ötesine doğru büyüdükçe insanlar, «daha çeşitlenmiş yemeklerden haz almaktalar» (Mandel'in kendi sözlerini aktarıyorum burada); ayakkabılardan, tatillerden vb.'nden de. Çıktıların çeşitliliği ne denli artarsa girdilerin çeşitliliği de o denli artar. Merkezî plâncılar üstündeki yük de. Mandel soruyor: Niye **merkezî** plâncılar? Niye genel olarak ölçeği vurguluyorum? Bütünün birçok parçadan oluştuğunu,

kararların bu parçalara bırakılabileceğini bilmiyor muyuz? Öyle sanıyorum ki bu konuda Mandel ve onun gibi düşünenler bir kör noktanın kurbanıdır. Bunun ne olduğunu açıklayayım.

Bir kere, modern bir bağlantılı sınıf ekonomide, «bağlılık üreticiler»in bilinçli ihtiyaç değerlemeleri temelinde yapılan plânlamanın merkezleştirici mantığı söz konusudur. Ortaya çıkan üretim ve dağılım kararları, «toplum»ca ya da onun temsilcilerince (hangi yoldan olursa olsun) kararlaştırılmış öncelikleri yansıtmalıdır. Bir kez alınan kararların uygulanması gerekir ve bu iş, ülkenin birçok bölümünde ya da ülke dışında üretilmiş kaynakların bağlanması içerir. Herkese yeterlik, dolayısıyla karşılıklı dışlayıcı seçimler sorununun söz konusu olmaması anlamında «bolluk» var sayımı yapılmadıkça birilerinin kaynakları alternatif kullanımlar arasında dağıtması gerekecektir. Evet, bunu piyasa da yapar, eksik olsa da. Ama serbestçe bağlanmış sayısız yatay sözleşme bağının varlığı başka türlü kaldıramayacağı bir yükten merkezi kurtarır. Bu nedenle Gorbaçov'a en yakın Sovyet reformcularının tavsiyesinin de bu yönde olması şaşırtıcı değildir.

Tertium Datur?

Mandel, yalnız güdümlü dağılım ile piyasayı (alım satım) birer alternatif olarak gördüğüm için beni eleştiriyor. İsrar ediyor: **tertium datur**. Ayrıca İnsan'ın yalnız bir tüketici değil, aynı zamanda bir üretici olduğunu, seçme özgürlüğünün bu sıfatların her ikisi için söz konusu olması gerektiğini vurguluyor. Elbette öyle, ama içermeler üzerine düşünüp sonuç çıkarmaya çalışalım. Öyle faaliyetler vardır ki bu gün bile doğaları gereği merkezleştirilemez. Elektrik şebekesi ve demir yolu ağı gibi iki örneği ele alalım. Yerel düzeyde (bir elektrik santrali, hattın bir kesimi ya da tren) «öz yönetim»in

kesinlikle sınırlı olmak zorunda olduğu apaktır: Elektrik ya da yolcu talebinin ne zaman en yoğun olduğu saptanacak ve buna göre davranılacaksa bunun, ister bu gün ister düşsel bir sosyalist toplumda olsun, hiyerarşinin daha yüksek bir düzeyinde yapılması zorunludur. Bu tür kesimleri zorunlu olarak merkezden plânlanan kesimler biçiminde sınıflandırışım da işte bu yüzdendir. Bununla birlikte ekonominin büyük bölümünün merkezleştirilmesini, böylece insanların gerek tüketici, gerekse üretici olarak mümkün olduğu kadar özgür olmalarının sağlanmasını savunmaktan da geri kalmıyorum. Mandel'in «maddî kaynakları toplumsal ihtiyaçlara uyarılmanın en basit ve en demokratik yolunun, ikisi arasında para aracısını sokuşturmak değil, insanların ihtiyaçlarının neler olduğunu düpedüz onlara sorarak ortaya çıkarmak» olduğu yolundaki görüşünü (47. sayfada) okurken şaşıyorum. Oysa pürüzler yeterince açık. Ödeme istekliliğinin (yetersiz olsa da) göstergesi olduğu, insanların ihtiyaçlarının görece şiddetini bu yoldan nasıl anlayacağız? Toplam isteklerin bunları giderme araçlarını aşması gibi kestirilebilir bir sonucun üstesinden nasıl geleceğiz? Kaliteyi ne yapacağız: söz gelimi, ucuz et çeşitlerini kimler seçecek? Nihayet, diledikleri şeyin arz edilmediğini gören yurttaşlara ne çare bulacağız? Ve plâncıların elinde kararlaştırdıkları şeyin gerçekten uygulanmasını sağlayacak ne gibi yetkiler olacak? Kimi acil ihtiyaçların açıkça öncelik taşıyacağını, açların doyurulmasının, hastaların tedavisinin lüks maddelerden önemli olması gerektiğini söylemek yeterli bir cevap olmaz. Tamam, fakat bu basit dünyanın epey ötesindeyiz; Mandel'den aktaracak olursak, «daha çeşitlenmiş yemeklerden haz» almaktayız.

Asıl söylemek istediklerimden uzaklaşmış oldum bu arada. Ademi merkezizetçi karar vermenin mantığına yakından bakalım.

Karar ister bir tüketiciye, üreticiye, çiçeği burnunda bir yenileyiciye, ister bir **commune**'e ya da yerel plânlama dairesine ait olsun, fark etmez. Hepsinde ortak olan bir şey, bir gereksinme, vardır: bir dizi maddî girdiye duydukları ihtiyaç. Gerçekten de bunlardan bazıları, oldukça iyi kestirilebilir miktarlarda merkezden sağlanabilir: örneğin su ya da elektrik. Başkalarının, daha binlercesinin, çok sayıda başka işletmede yapıp teslim edilmesi gerekecektir. Bunlar ise, ancak **kendileri** bu iş için gerekli üretim araçlarını elde edebiliyorlarsa **ve** alıcının gerçekten istediği şeyi arz edebilmeleri için de **kendilerinin** hangi mal ve hizmetleri üretecekleri üstünde yeterli denetimleri varsa bu girdileri sağlayabilirler. Kendi başına önemli olan bir sorunu, kararların fiilen nasıl oluşturulduğunu, üretim birimi içerisindeki öz yönetim ya da katılım derecesini şu bağlamda bir kenara bırakabiliriz. Önemli olan, bunun, uygulanması maddî girdileri gerektiren, merkezleştirilmiş bir karar olmasıdır. Mandel'in dünyasında bunlar nasıl elde edilecektir? «Bağışık üreticiler»e ya da her hangi bir plânlama dairesine başvurarak mı? Her bir kararın birçok değişik girdiyi işine kattığını, bu girdileri sağlayan bir dizi değişik işletmenin her birinin de değişik girdilere gereksinmesi olduğunu göz önünde tuttuğunda ne gibi ezici karmaşıklıklarla karşı karşıya olunduğunu Mandel göremiyor mu gerçekten? Bilgisayar kullanımı, hesaplamaları çabuklaştırıp maddî dengelerin kurulmasına yardımcı olabilir. Ama öncelikleri dağıtacak ve yeni bir öneri ya da yeniliğin maddî desteğe hak kazanıp kazanmadığına hükmedecek olanlar bilgisayarlar değil, insanlardır.

Mandel, çiçeği burnunda yenileyicinin bu gün de sorunlarla karşılaştığı, gerekli sermayeyi bulma sorununun bunlardan sadece bir tanesi olduğu cevabını verebilir pek âlâ. Doğru. Ama bu engel aşıldığında gerekli gir-

dilleri elde etmek çok daha kolaydır: satın alma yoluyla. Mandel, ya kurumsal açıdan bana anlamlı gelmeyen, belirsiz bir «demokratik» çözüm düşünüyor, ya bütün makul girdi gereksinmelerini karşılama kapasitesinin var olması **ve** bu gereksinmelerin bütün ayrıntılarıyla **ex ante** belirlenebilir olması anlamında bir bolluk dünyasında yaşıyor. Ya da söz konusu olan, mevcut üretim ve tüketim kalıplarını ya da mevcut ikmal ağlarını değiştirmek için kendi içerisinde hiç bir sebep barındırmayan bir statik denge.

Tablî öyle, İnsan yalnız tüketici değil, aynı zamanda üreticidir de. Kitabımda «üretici tercihleri» kavramına yer ayırışım da bu yüzdendir. Evet, ihtimal ki «insan edinmeciliği ... reklâmlar ve militan bir tüccar ruhuyla uyarılmasa» insanlar daha çok boş zamanı tercih ederler; tırnak içindeki sözler benim kitabımdan alınmış olduğundan (sayfa 7) Mandel terciye tere satıyor. Evet, işsizlik kötü bir şeydir **ve** «otoriter disiplin»in taşkınlıklarından ben de kaygı duyuyorum. Mandel, piyasa ilişkilerinin sınırlı bir varlığının bile bir dizi istenmeyen varlığa yol açacağını ima ediyor. Bunun tehlikelerini kabul etmeye hazırım, nasıl ki piyasa dışı dağılım da bürokratik bozulma doğurabilir. Aslında benim savım, yalnız doğurabileceği değil, doğurmak zorunda olduğu yolundadır. Kitabımda göstermeye çalıştığım gibi İsaak Rubin ile Charles Bettelheim gibi birbirinden çok değişik iki Marxist, «meta üretimi»ni üretim birimlerinin özerkliğiyle, ayrılığıyla yakından bağlı saymakta birleşmişlerdir. Plân ne denli kapsayıcı olursa çıktılar, girdiler, ticaret ortakları gibi konularda üretim işletmesi düzeyinde yapılacak seçimler o denli azalır **ve** plânı onaylayan meclisin seçimindeki demokrasi derecesi ne olursa olsun bu durum değişmez. Ben şuna da inanıyorum ki ihtiyaç duyulacağına inandıkları bir mal ya da hizmeti, riski kendilerine ait olmak üzere, sağlamak isteyen her hangi bir yurt-

taş ya da yurttaşlar kümesi bunu yapmakta ilke olarak özgür olmalı, bunun için gerekli maddî araçları bulabilmeli, başarılı olmaları hâlinde de bir gelir (kâr) elde edebilmelidir. Bu, onların **birer üretici olarak** sahip oldukları hak ve özgürlüklerin tümleşik bir parçası olmalıdır. Bir «sosyalist polis»e onları durdurma emri verilirse bu haklar çiğnenmiş olur. Söz konusu mal ve hizmetler kamu kesimi içerisinde doyurucu biçimde sağlansaydı kâr fırsatı ortaya çıkamazdı. Nitekim Sovyetler Birliği'nde köylülerin devlet mağazalarında resmî fiyattan yeteri kadar bulunduğu zamanlarda özel tere yağını piyasaya götürmediklerini gözlemlemiştim.

İnsanların nerede ve ne kadar süreyle çalışacaklarına karar verebilmeleri gerektiğine ben de inanıyorum. Bu durum, taşıyıcı şerit ve kesiksiz süreç sanayileriyle tutarsız olabilir. Ama gene de çoğunluk, bu gün bile bu tür faaliyette çalışmamaktadır. Gene bu durum, bazı yurttaşların satış için mal ve hizmet sağlamayı tercih etmesiyle tutarsız değildir. Ne de Mandel'in sözünü ettiği bir sürü gayri resmî iş birliği biçimine ya da o şekilde yaşayıp çalışmak isteyenlerin tüketici veya üretici **commune**'leri kurmalarına engeldir.

Mandel, elektrik üretiminin «düzgün işlemesi için her hangi bir piyasaya ya da merkezleşmiş bürokrasiye gerek olmadığını» söylüyor. Bu, aslında benim sık sık «plânlanabilir» diye sözünü ettiğim kesimlerden verilmiş bir örnek: türdeş meta, büyük ölçüde **ex ante** kestirilebilir talep. Ne var ki tam da tümleşik sistemlerin bu gün ya da beş yıl sonra ortaya çıkabilecek en çok yükleri karşılayacak kapasiteye sahip olması gerektiği, bu bilgi ise merkezden başka bir yerde bulunmadığı için bu kesim, Britanya'da, Fransa'da ya da SSCB'de, plânlanmaktadır ve plânlanmak zorundadır. Yerel elektrik şant-rallerinden birisinin yönetimi **sistemin** ihtiyacının ne olduğunu bilemez.

Mandel, haklı olarak, insanoğluna yararlı olmuş birçok önemli buluşun «piyasa ilişkileri ve parasal ödüllerin özendiriciliği olmaksızın» gerçekleştirildiğini belirtiyor. Pasteur ile Fleming'in başka ve daha yüksek güdülerle hareket ettikleri konusunda kendisiyle aynı fikirdeyim. Çok daha az yüce bir düzeyde, ne Mandel ne de ben, bu tartışmayı yürütürken para kazanmayı düşünmekteyiz. Gel gelelim keşiflerin geniş çapta uygulanması, hatta **New Left Review**'nin yayımlanması, alternatif kullanımları olan girdilerin, üretim araçlarının edinilip kullanılmasını gerektirir. Mandel, üretim araçlarının nasıl üretileceği ya da dağıtılacağı konusunu doğru dürüst hiç kurcalamıyor. Evet, bir delegeler toplantısının deri kullanımını (kendi örneği) tartıştığını göz önüne getirebiliriz. Ancak enj konu basit ürünler bile bazen son derece özgül girdileri gerektirir. O zaman, hiyerarşik bir otorite piramidi olmadan, binlerce girdinin her birine ilişkin delege toplantılarının girdi-çıkıtı uyarılığıyla sonuçlanacağını nasıl güvence altına alabileceğiz —meğerki girdiler satın alınabilsin ve piramit gereksiz kılınsın? Heyhat, **tertium non datur**.

Kârlılık ölçütünün uygulanmaması gereken kesimlerin önemi üstüne tartışmamıza gerek yok: Sağlık, eğitim, kamusal konut, posta, kentsel kamu ulaşımı, çevre koruma, su sağlama, sokakların aydınlatılması ve temizlenmesi, parklar vb., para kazanma isteğiyle yapılan hizmetler değildir. Ne var ki bu alanlarda bile kamu otoritesinin, demokratik kararlarını uygulaması için ihtiyaç duyduğu maddî araçları elde edebilmesi gerektiğini göz önünde tutmak zorundayız. Yoksa —Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi— yerel bir Sovyet, bir okul inşa etmeye ya da onarmaya karar verir, sonra da kitleyi çekilen ve uzaktaki bir büroca tayinlanan gerekli inşaat malzemesini bulamaz.

İlke olarak öz yönetimden yana olduğum kitabımdan bellidir. Gördüğüm, güçlü

bir tekel konumunda bulunan çok büyük çaplı kesimlerdeki sınırlamalardır: Birinci olarak, rekabetin, yani kullanıcı tercihinin yokluğu, üretici gücünün kötüye kullanılmasına yol açabilir; merkezî düzenleme, işte bundan dolayı gereklidir. İkinci olarak, yukarıda zikredilen, ulusal elektrik şebekesi içerisindeki elektrik santrali örneğinde olduğu gibi, alt birimlerde bağımsız karar vermenin ras-yonel bir temeli bulunmayabilir.

İktisadî Düzeltme

Hata her sistemde olabilir, bu noktada Mandel ile ben aynı fikirdeyiz. Düzenlenmeyen bir piyasanın büyük çaplı iflâslara ve yığinsal işsizliğe yol açabileceğine, bunların hata kaydetmek için israfli yollar olduğuna da katılıyorum. İşte bundan dolayıdır ki (başka sebepler yanında) «Şikago» ideologlarıyla ve özelleştirme illetine tutulanlarla tartışmaya giriyorum. Ama, Mandel'in yaptığı gibi, çoğunluğun gerekli düzeltici önlem için oy vermesini sağlamak için gerçek demokrasi-nin yeteceğini sanmak tam bir fantezidir. Bu, hangi önlemin gerekli olduğunun açık olacağını var saymaktır. Merkezîleşmiş bir ekonomide şu ya da bu bozuk işleyişten kimin ya da neyin sorumlu olduğunu bilmek son derece zor olup düzeltici önlem (bolluk yoksa) çok zaman kaynakların kullanımlar arasında aktarılması anlamına gelir. Belki Mandel, Buharin'in bir zamanlar inandığı gibi, «bağlaşık üreticiler»in ne yapılacağını iyice bilecekleri, bunun «istatistiksel hesaplamaların kuru rakamları»ndan her zaman gözükeceği yanılışmasını paylaşıyordur. Aslında bu, kaynaklar üstündeki birbirine ters talepleri siyasallaştırmanın reçetesidir. Ama Mandel, bunu «bağımsız firmalar»ın «tiket, parçalı çıkarların fonksiyonu olarak» kararlar almaları durumu için önceden gördüğü yıkımla karşılaştırıyor. Eğer çıkarlar, çok zaman olduğu gibi, tikelse ve insanlar kendi-

lerine neyin en iyi gözüktüğüne ister istemez sınırlı ve kısmî bir görüş açısıyla bakıp ona göre davranmaktaysalar aynı çelişkiler nasıl olsa ortaya çıkacaktır. Bağımsızlığın alternatifi ise bağımlılıktır, hiyerarşik tabiiyettir. Benim görüşüme göre bu bir ölçüde kaçınılmaz olmakla birlikte bunu, piyasayla ilişkili özerklik yoluyla, en aza indirmenin yollarını aramaktan da geri durmuyorum.

Mandel rekabeti sevmiyor. Ama rekabet, tekrar tekrar vurguladığım gibi, kullanıcı seçişinin kaçınılmaz refakatçisidir. **New Left Review**, okurun ilgisini çekmek için başka dergilerle rekabet eder. Lokantalar, tiyatrolar, etek ve elektronik parça yapımcılarının alıcı aramaları gereklidir; alıcıların da hoşnut değillerse başka arzular aramaya hakları olmalıdır. Mandel, parasal özendiricilerin kaldırılacağı anı özlemle bekliyor. Ben de, sorumluluk, bağlılık, iyi yapılan işten duyulan gurur, topluluğa hizmet duygusu gibi daha yüksek güdülenme biçimlerini tercih ederim. **Yuppie** zihniyetini küçümseyişine katılıyorum. Ne var ki satın alma gücü edinimi, (tek olmadığına inansam da) önemlice bir insan güdüsüdür ve öyle kalacağı benzenmektedir. Para, maliyetler ile sonuç arasındaki ilişkiyi, ayrıca ihtiyaçların yoğunluğunu değerlendirmek için vazgeçilmez bir ölçme çubuğudur aynı zamanda. «Maddî kazanç isteği»nin «özgürce benimsenmiş toplumsal sorumluluk» ile birleşmesini tasarlamak neden «ütopik» olsun? Kuşkusuz her iki güdünün beni etkilediğini hissediyorum! İyi ve vicdanlı bir hekim, kaç para ödeyeceklerini sormadan hastaları için elinden geleni yaparken bir yandan da ailesini Madeira'da tatile götürmeyi neden isteyemesin? Mandel, iyi çalışmaları hâlinde topluluğun tümüne düşecek bir «toplumsal temettü»den söz ediyor. Bu dediği, herkesin herkesi tanıdığı küçük bir toplulukta işe yarayabilir. Yüz küsur milyonluk bir ulusta beleşçi sorunu vardır, çaba ile sonuç arasında görünür bir bağlantı yok-

tur; özendirici etkisi fazlasıyla yaygın olacaktır.

Mandel, piyasaya sınırlı bir güvenin bile karşı konulmaz sonucunun «kapasite fazlası, aşırı üretim ve işsizlik» olduğuna inanıyor. Şart değil; yeter ki devlet, plânlama yetkilerini bu tür tehlikelerin önüne geçmek için bilinçli bir biçimde kullansın. Bu tür tehlikelerin var olduğunu yadsımıyorum. Ama «yöneticiler için parasal ödüller»in niçin «sürekli gedik ve baskıcı sevk ve hareket» sonucunu doğurması gerektiğini de anlayamıyorum, hele yöneticiler iş gücüne karşı sorumlularsa (işçiler iyi bir yönetici bulmak

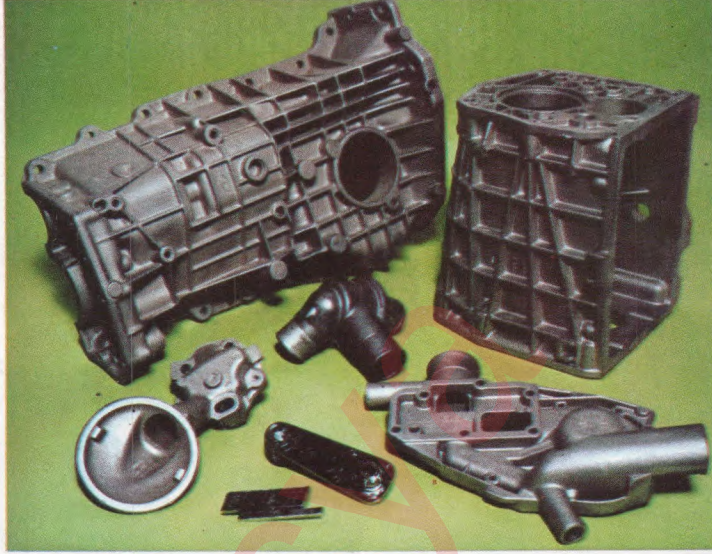
için ek bir ödemede bulunmaya hazır da olabilirler!). SSCB'de yöneticilere görece düşük ücret verilmesinin iyi kimselerin işi kabul etmelerini zorlaştırdığına işaret edilmekte! Benim savım, ödüllerin ve farklılıkların (ister yöneticiler, ister makine ustaları, ister çöpçüler ya da profesörler için olsun) istenen sonucu ortaya çıkartabileceği yolunda sadece; ne daha fazla ne daha eksik. Son olarak: Dünya şöyle dursun, büyük bir ülke çapında bile «bağlaşıp üreticilerin öz egemenliği», bana göre bir slogandır, pratik bir program değil. Bu oldukça temel noktada farklı düşünmeye devam ediyoruz.

ALUMİNYUM ve ZAMAK ALÇAK, YÜKSEK BASINÇLI DÖKÜM PARÇALARI İMALATINDA

LİDER

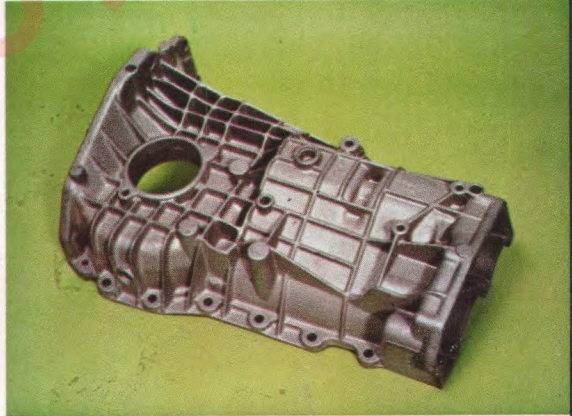
ELBA

Low and high pressure die casting for aluminium and zinc alloys.

- Otomotiv
- Beyaz eşya
- Elektronik
- Tarım aletleri parça dökümlerinde güçlü kuruluş.

Parts for automotive industries, laundry machines, ovens refrigerators electronic industry and agriculture industries

ELBA BİR **E.E.A.** KURULUŞUDUR

ELBA IS A COMPANY OF **E.E.A.** GROUP

ELBA

Mareşal Fevzi Çakmak Cad. No 39
KARTAL-MALTEPE- İSTANBUL

TEL: 3522915-18
TLX: 24449 Ema Tr

CEVHER GRUBU'nun
Bugüne kadar ürettiği
300 000 Adet

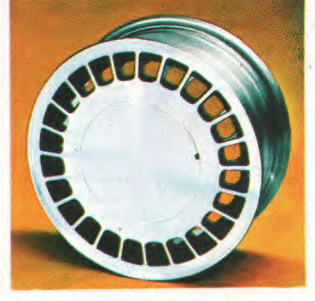
CEVHER *jant*

TÜRKİYE KARAYOLLARINDA HİZMET GÖRÜYOR

* ÖZEL ALAŞIMLI ALÜMİNYUM DÖKÜM CEVHER JANTLAR
DÜNYANIN EN ÖNEMLİ OTOMOBİL FABRİKALARININ ŞART KOŞTUGU
YÜKSEK KALİTE STANDARTLARINDA ÜRETİLMEKTEDİR

BELGELİDİR

Renault-12 ve Ford-Taunus otomobillerine ait Cevher jantları bir süre sonra piyasaya verilecektir.

CEVHER *jant*

(5 sene süre ile GARANTİLİ)

Türkiye Genel Distribütörü:
CEVHER MOTOR TİCARET A.Ş.